

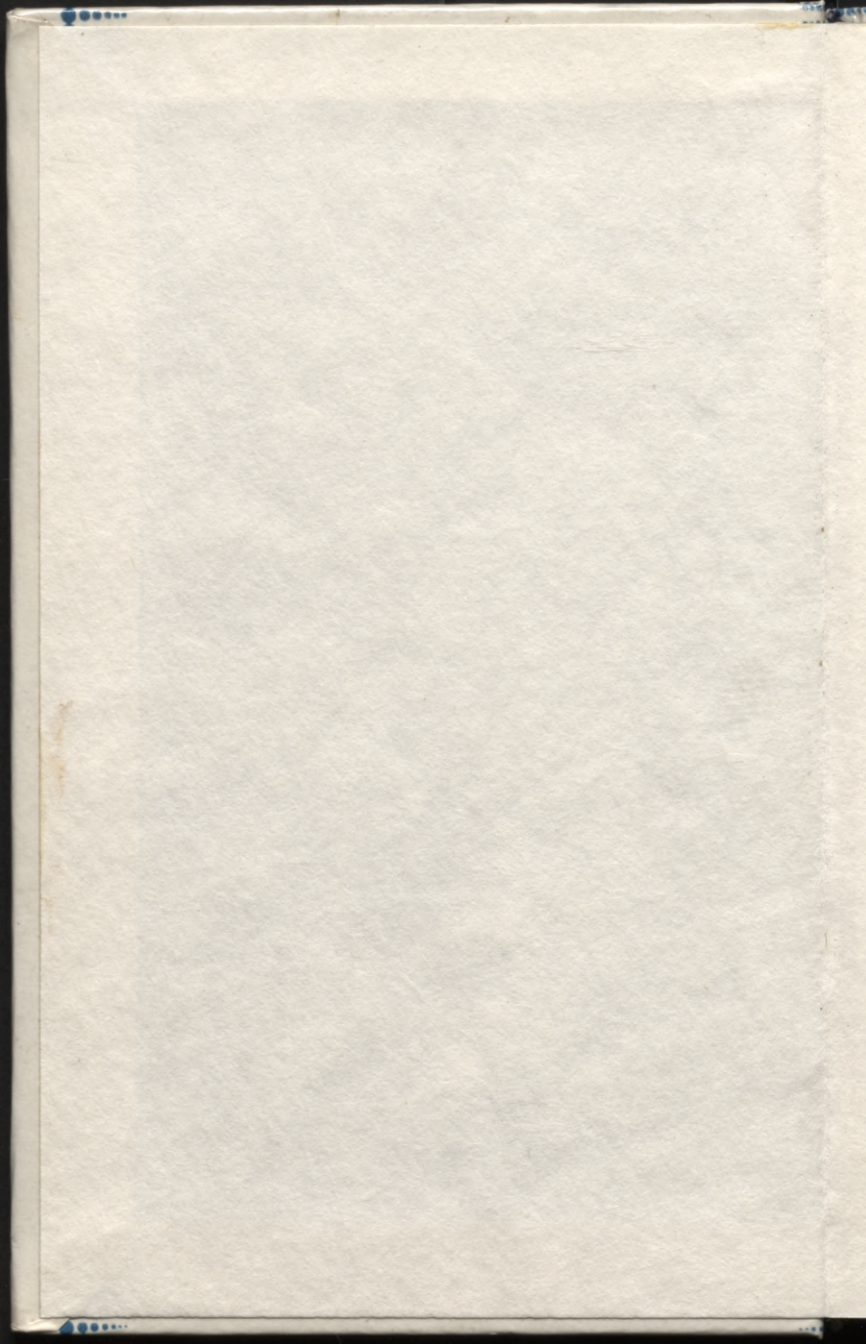
90-2

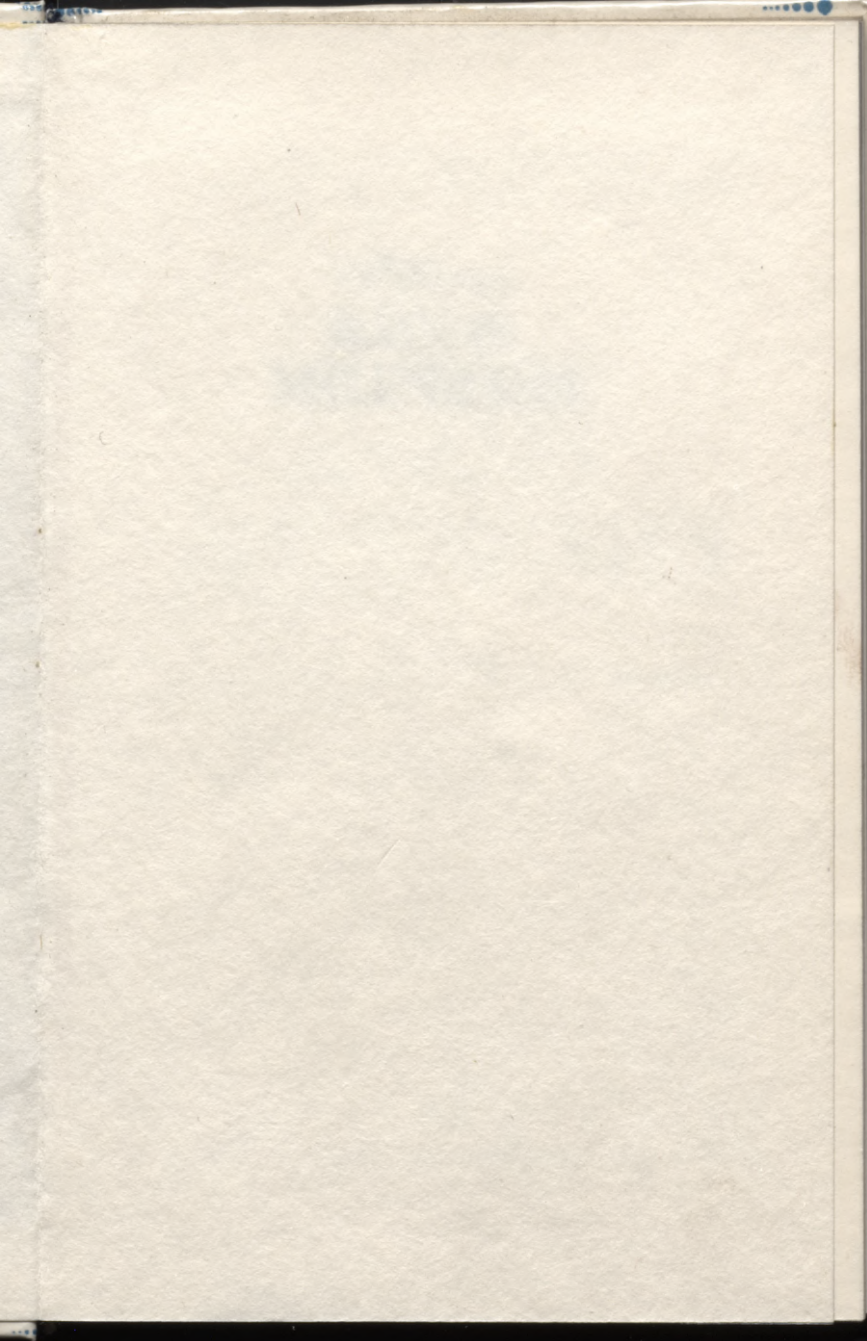
L 236

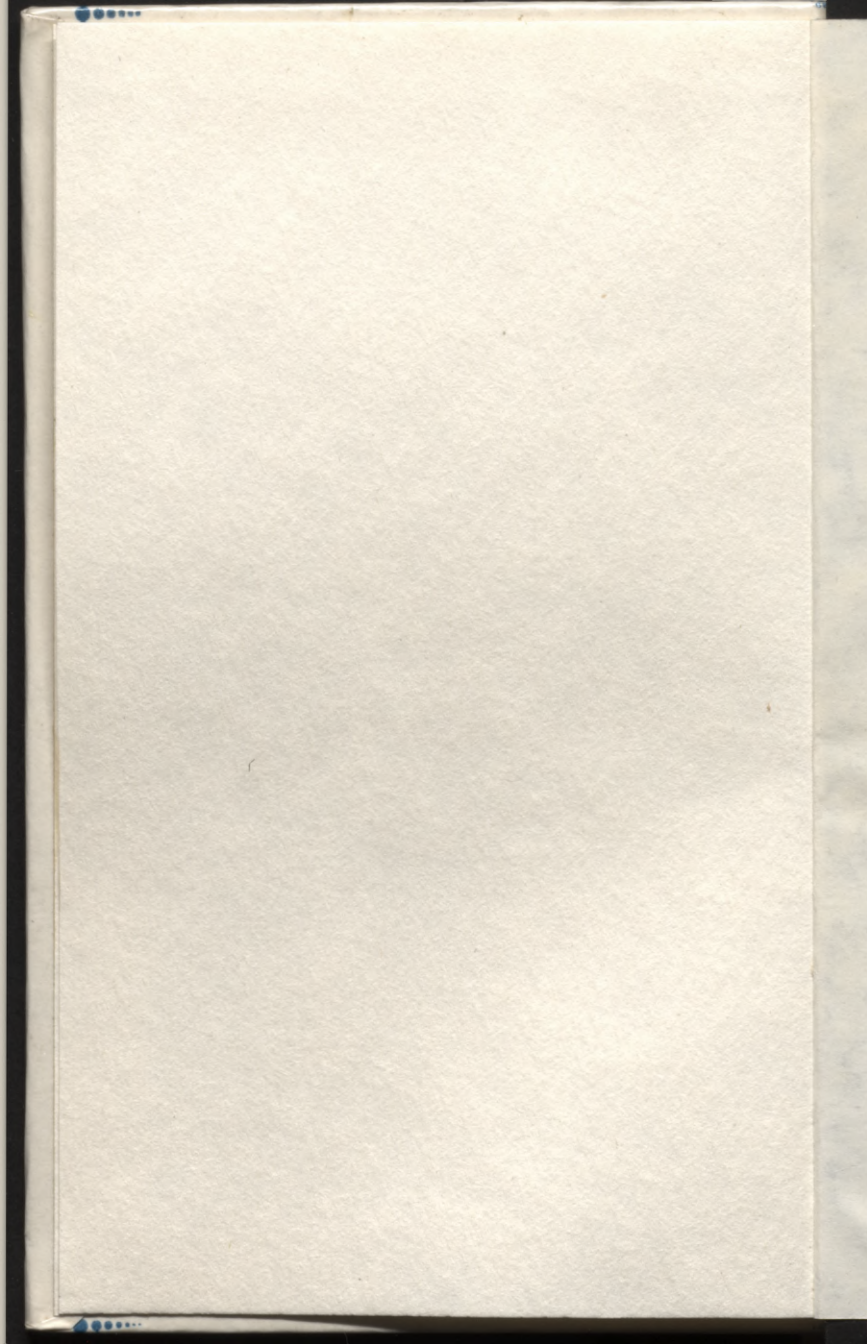
J. Druviete

KĀRLIS MĪLENBAHS









J. Druviets

**KĀRLIS
MĪLENBAHS**

L. D. Smith
KARLS
MILNBARS

90-2
L 236

L
A

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADEMĪJA
VALODAS UN LITERĀTŪRAS INSTITŪTS

J. Druviete
**KĀRLIS
MĪLENBAHS**

Pielikumā:
Kārļa Milēnbaha raksts «Par valodas pareizību»



RĪGA «ZINĀTNE» 1990

81.2Ld
Dr 956

Recenzenti:

filoloģijas zinātņu doktore profesore *D. Niņa*,
filoloģijas zinātņu kandidāts docents *J. Rozenbergs*

Elmāra Oša fotoreprodukcijas

LATVIJAS VALSTS
BIBLIOTEKA

~~80-~~ 36.694; 8lp.
0304029087

D 4602020100—106 134—90
M811(11)—90

ISBN 5—7966—0475—9 © Ina Druvieta, 1990

CEĻA SĀKUMS

1881. gadā žurnālā «Pagalms» parādās raksts «Latviešu valoda». Tā autors ir Līģciemnieks. Tikai pēc gadiem kļūst zināms, ka dzimtā ciema nosaukumu savam pseidonīmam izvēlējis valodnieks Kārlis Mīlenbahs.

Līģas ciems atrodas Kāndavas tuvumā, pie Rīgas—Ventspils dzelzceļa. Mūsu dienās aiz Līģciema stacijas redzamas atjaunotās Kārļa Mīlenbaha dzimtās mājas Šķūtes, vēl samānāma mazā Dzirnupīte — Mīlenbahu uzvārda devēja.

19. gadsimta četrdesmitajos gados Šķūtēs sāk saimniekot Matīss Mīlenbahs, senas lībiešu dzimtas pēctecis.¹ Kaut gan agri kļuvis bārenis, viņš iegūst tiem laikiem pietiekamu izglītību, izmācās vācu valodu un sāk strādāt par kroņa mežsargu. 1847. gadā viņš apprecas ar Katrīni Neimani un savā garajā mūžā izaudzina sešus

¹ Par Mīlenbahu dzimtas lībisko izcelsmi stāstīja Matīsa Mīlenbaha māsas mazmeita Margrieta Emīlija Skovārne. Liels paldies viņai arī par citām ziņām.

bērnus — Lību, Grietu, Kārli, Jāni, Frici un Mariju. Prasmīgi un taupīgi saimniekojot, Mīlenbahi rod iespēju izskolot bērnus. Visi trīs Mīlenbahu dēli beidz Tērbatas universitāti. Jānis jeb Žanis kļūst par ārstu, Fricis — par teologu. Vecākajam brālim Kārlim, kas dzimis 1853. gada 18. janvārī, lemts ieiet latviešu valodniecības vēsturē.

Kārļa Mīlenbaha skolas gaitas sākas Kandavā — tolaik labākajā no Talsu apriņķa pagastskolām. Tajā pavisam jāapgūst desmit priekšmeti, arī vācu valoda. Kandavas mežkungs, ievērojis Kārļa spējas, ieteic tēvam sūtīt viņu Tukuma apriņķa skolā. Ieguvis vajadzīgās priekšzināšanas, zēns tad varētu iestāties mežkopības skolā un kļūt par mežkungu. Tomēr uz meža junkura amatu Kārlim prāts nenesas. Vairāk viņu saista vēsture, literatūra, valodas. Tāpēc 1871. gadā viņš iestājas slavenajā Jelgavas ģimnāzijā, kur īpaša vērība tiek veltīta klasiskajām valodām. Tās Kārlim Mīlenbaham padodas īpaši labi. Viņš saņem J. F. Groškes dibināto zelta medaļu par labāko darbu latīņu valodā — sacerējumu «*De iure hospitii apud Homerum*» («Par viesmīlības likumiem Homēra darbos»). Jelgavas ģimnāzijas vāciskais gars tiek apslāpēts latviešu ģimnāzistu pulciņā, kurā pastiprinās Kārļa Mīlenbaha interese par latviešu valodu un tautas garantām.

Jelgavas ģimnāziju Kārlis Mīlenbahs beidz 1875. gada decembrī, bet jau 1876. gada 17. janvārī viņam tiek izsniegta Tērbatas universitātes studentu apliecība. Vecāki gan vēlējušies, lai dēls studē teoloģiju, bet jau ģimnāzijas gados

Kārlis nolēmis apgūt zinātņi par valodu. Viņš iestājas Vēstures un filoloģijas fakultātē. Salīdzināmās valodniecības profesora L. Meiera vadībā K. Mīlenbahs uzraksta studentu konkursa darbu «*Über die historisch-ethymologische Entwicklung der lateinischen Verba utor, fruor, fungor, potior, vescor*» (Par latīņu verbu *utor, fruor, fungor, potior, vescor* vēsturiski etimoloģisko attīstību), par kuru iegūst zelta medaļu ar uzrakstu «*Ingenio et studio*» (Talantam un uzcītībai). Pirmajos divos studiju gados K. Mīlenbahs klausās arī lekcijas filozofijā.

K. Mīlenbahs tomēr nav pirmais akadēmiski izglītotais latviešu valodnieks, kā par viņu dažkārt raksta. Filoloģiju vairāki latvieši studējuši arī pirms viņa. Tērbatas universitātes klasiskās filoloģijas semināru beidzis K. Biezbārdis, filoloģiju studējis K. Millers, kopā ar K. Mīlenbahu mācījies J. Velme un G. Freibergs-Brīvkalnieks. Tomēr Kārlis Mīlenbahs ir pirmais latvietis, kas zinātnisku valodas izpēti uzlūko par savas dzīves pamatuzdevumu.

1868. gadā Tērbatā studējošie latvieši ir nodibinājuši tā sauktos Tērbatas latviešu rakstniecības vakarus. Pretstatā pierastajām korporāciju sanāksmēm tajos tiek pārrunāti nopietni latviešu kultūras un izglītības jautājumi; kā izsakās Vakarū iedvesmotājs A. Kronvalds, tie ir tikai darba un strādāšanas brīži.

K. Mīlenbahs ātri iesaistās Vakarū darbā, vairākus semestrus ir to priekšnieks vai priekšnieka vietnieks. Par nopietno sanāksmju gaisotni liecina K. Mīlenbaha pieņemtie priekšlikumi katram referentam laikus noteikt opo-

mentu, kā arī izvēlēt biedrus, kas pierakstītu nedzirdētus un mazpazīstamus vārdus.

Pats K. Milenbahs Vakariem sagatavo vairākus priekšlasījumus, tādus kā «Par latvju precībām pēc tautasdziesmām» (1876), «Par valodniecības svaru un viņas attiecībām uz citām zinībām» (1878), «Par mūsu pūliņu priekšmetu un mērķi». Pēdējais priekšlasījums tiek nolasīts, kad K. Milenbahs studijas jau beidzis. Tajā viņš mudina biedrus uzkrāt zināšanas vienā arodā, kas nestu labumu tautai, nevis izplūst vispārīgu zināšanu apgūšanā.

Universitātes gala eksāmenu K. Milenbahs nokārto 1880. gada augustā. Novembrī kā klasiskās filoloģijas kandidāts viņš atvadās no augstskolas.

Tērbatas universitātes pasniedzēji mudina Kārli Milenbahu pievērsties zinātniskam darbam. To vēlētos arī pats Kārlis, bet viņam trūkst nepieciešamo līdzekļu. Pie tēva pēc palīdzības viņš negriežas, jo tam jāuztur medicīnas students, Jānis un ģimnāzists Fricis. Vēlāk gan noskaidrojas, ka tēvs būtu varējis nodrošināt Kārļa studijas ārzemēs, neatraujot jaunākajiem dēliem viņu tiesu, bet nu jau ir par vēlu, jo Kārlis ir piekritis kļūt par skolas priekšnieku Talsos — sava dzimtā apriņķa pilsētā.

Talsu privāto apriņķa skolu 1873. gadā ar lielām grūtībām izdodas nodibināt miesta priekšniekam Vilhelmam Kronbergam, nākamajam K. Milenbaha sievastēvam. Skolu uztur vietējā vācu muižniecība un Talsu pilsoņi. Par skolotājiem tajā strādā vācieši, kam neizdodas gūt popularitāti Talsu iedzīvotāju vidū, un skolēnu skaits pamazām sarūk. Talsu apriņķa skolu

kuratorija, kurā ir galvenokārt vācu muižnieki, mācītāji un dakteri, 1879. gada jūnijā sasauca īpašu sapulci, lai spriestu par skolas nākotni. Padzirdējuši, ka Tērbatā studijas beidzis apkērīgs jauneklis tepat no Kandavas pagasta, Talsu skolas aizbildņi nolemj viņam piedāvāt skolas priekšnieka vietu, bet par otru skolotāju pieņemt Frici Cirķeli no Sabiles. Pret F. Cirķeli gan atskan iebildumi — esot noskaņots jaunlatviešu garā. Mīlenbaha kandidatūra tiek pieņemta uzreiz — jau viņa uzvārds norādot, ka šis vīrs būšot derīgs vācu lietai Baltijas provincēs.

Tā paša gada rudenī K. Mīlenbahs un F. Cirķelis ierodas Talsos. Jau pirmajā nedēļā skolā piesakās 140 skolēnu. Kuratorija par to ir nepatīkami pārsteigta, jo nu skaidri redzams zema vācu skolas prestižs latviešu vidū. Un tiek izdomāts viltīgs gājiens: K. Mīlenbaham tiek paziņots, ka vēl pusgadu skolā strādās arī līdzšinējie skolotāji, vācieši Tihteri. Tad varēs paziņot, ka jaunie skolotāji gājuši pie vāciešiem mācībā.

Uzzinājis par šādu notikumu pavērsienu, K. Mīlenbahs paziņo, ka kopā ar vāciešiem nestrādās. Pusgadu, kamēr skolā strādās Tihteri, viņš pavadīs Tērbatā, lai iegūtu ģimnāzijas skolotāja tiesības, kuru tam vēl nav. Tā arī notiek. 1880. gada sākumā, ieguvis ģimnāzijas skolotāja tiesības grieķu, latīņu un vācu valodā, K. Mīlenbahs atgriežas Talsos, lai sāktu patstāvīgi strādāt.

Kārlis Mīlenbahs ķeras pie darba ar lielu aizrautību. Pāris gadu laikā skolēnu skaits pieaug līdz 170, tiek atvērta piektā klase, strādā

seši skolotāji. 1882.—1883. gadā notikušās senatora N. Manaseina revīzijas materiālos minēts, ka Talsu skolas audzēkņiem ir labas vācu valodas zināšanas. Skola kļūst pazīstama visā Ziemeļkurzemē, tās beidzēji bez pūlēm var iestāties ģimnāzijā. Skolas kurators pat uzskata par nepieciešamu aizrādīt K. Mīlenbaham par pārāk plašo mācību programmu.

Pats K. Mīlenbahs māca vācu valodu un klasiskās valodas. Jau Talsu laikā viņš uzsāk darbu pie latviešu valodas vārdnīcas. Skolas vadība tad tiek uzticēta F. Cirķelim, vēlākajam atjaunotās skolas vadītājam, bet skolas priekšnieks veido kartotēku nākamajai vārdnīcai.

Redzot skolas panākumus, vācu muižnieki palielina pabalstu līdz 2000 rubļiem gadā. Katrs audzēknis maksā skolasnaudu — 35 rubļus. Skolas saimniecisko pusi pārzina vietējās inteliģences kuratorija — mācītājs, dakteris, miesta valdes pārstāvis. 1885. gadā skolas vajadzībām tiek uzcelts speciāls sētas nams Rožu ielā; 1904. gadā tas nodeg.

Talsu muižniecības cerības, ka Kārlis Mīlenbahs būs kārtējais pārvācotais latvietis, kas stiprinās pilsētas vācisko garu, gan nepiepildās. Skolā visiem iespējamiem līdzekļiem tiek nostiprināta latvietība. Skolēni mācās tautasdziesmas, tiek mudināti apgūt zināšanas Latvijas labā. Pat vācu valodu Kārlis Mīlenbahs māca tā, lai tā nekļūtu par pārvācošanas ieroci. Vācu valoda tiek salīdzināta ar latviešu valodu, tiek pieminēti vācu rakstnieku darbu tulkojumi latviešu valodā un parādīta latviešu valodas bagātība. K. Mīlenbahs nepadodas arī mēģinājumiem iesaistīt viņu pilsoniskajā sabiedrībā.

Pēc vairākām asām diskusijām par latviešu tautas nākotni viņš sarauj saites ar Talsu «labākajām aprindām».

19. gadsimta 80. gados Talsos vienlaikus pastāv divas kultūras — vācu un latviešu. Vācu iedzīvotāju īpatsvars ir visai liels. 1884. gadā pēc citu pilsētu parauga Talsu vācieši nolemj dibināt sadraudzīgo biedrību. Tajā uzaicina iestāties arī izglītotos latviešus. Tomēr biedrības valdē netiek uzņemts neviens latvietis, un tie no biedrības aiziet.

Piecdesmit seši Talsu latvieši nolemj lūgt atļauju Kurzemes guberņas pārvaldei dibināt vēl vienu sadraudzīgo biedrību. Pārvalde dod rīkojumu Talsu virstiesai izskatīt iesniegumu un dot savu lēmumu. 1884. gada 16. novembrī tiek saņemta atbilde — noraidīt. Tikai 1887. gada 17. septembrī tiek dota atļauja dibināt biedrību un tiek apstiprināti tās statūti.

Galvenais biedrības organizētājs ir K. Mīlenbaha skolas vingrošanas skolotājs A. Pētersons. Par pirmo biedrības priekšnieku ievēl Kārli Mīlenbahu. Statūti paredz rīkot jautājumu izskaidrošanas vakarus, spēlēt teātri, rīkot dziedāšanas un vingrošanas svētkus. Ir arī īpaši noteikumi sastrīdējušos biedru samierināšanai. Biedrībā uzņem tikai vīriešus; par uzturēšanos biedrības telpās — Grunskā viesnīcā — pēc vieniem naktī jāmaksā īpaši.

Biedrība paredzējusi veidot Talsu kultūras dzīvi. Tajā ciemojas Ā. Alunāna teātra trupa. Ieceru ir daudz, bet tām tolaik nav lemts piepildīties.

Talsu laiks Kārlim Mīlenbaham nozīmīgs arī personiskajā dzīvē. Te «pate Laima bij nosprie-

duse atrast dzīves biedreni, kas vieglināja viņa dzīvi un dažkārt palīdzēja sekmēt valodnieciskos darbus»¹. K. Milenbahs, šķiet, ir vienīgais latviešu zinātnieks, par kura precībām uzrakstīts jautrs nostāsts. Skolu kuratorijas darbvedis Vilhelms Kronbergs, daļēji pārvācojies latvietis, uzaicina K. Mīlenbahu pasniegt viņa meitām Marijai un Minnai latviešu valodas stundas. Kronbergu mājās tiek noslēpti vācu žurnāli un romāni, redzamās vietās tiek izliktas latviešu grāmatas, «Pēterburgas Avīzes», «Baltijas Zemkopis» un citi latviešu laikraksti. Meitas no «Dziesmu rotas» iemācās spēlēt latviešu tautadziesmas. K. Mīlenbahs bieži ciemojas Kronbergu mājās un vienlīdz labi iepatikas abām meitām. Kārlim tomēr simpātiskāka šķiet vecākā, Marija. Lai greizsirdīgā Minna neizjauktu saderināšanos, māte saderināšanās dienā ieslēdz Minnu pagrabā. Kārlis ar Mariju nodzīvo ilgus un laimīgus gadus.

1887. gadā tiek pieņemts likums par Baltijas guberņu skolām. Nu tās pakļautas Tautas apgaismības ministrijai. Arī Talsos 1888. gadā tiek atvērta pilsētas skola ar lētu mācībmaksu — 10 rbļ. gadā. Daudzi skolēni pāriet uz turieni. K. Mīlenbaha vadītā skola samazina mācībmaksu līdz 25 un pat 18 rubļiem, bet tas nelīdz. Skolas pastāvēšana ir apdraudēta. Vēl gadu K. Mīlenbahs mēģina skolu saglabāt, bet tas neizdodas. Jādomā arī par ģimeni — 1888. gada 2. oktobrī piedzimis Kārlis Milenbahs juniors, 1889. gada 11. novembrī pasaulē ieradās arī

¹ Zaļmežs E. Mīlenbaha uzvara. Ainas no Talsu pagātnes // Talsu Avīze. — 1934. — 8. marts.

Fēlikss. Un Kārlis Mīlenbahs ar smagu sirdi pamet Talsus un 1889. gada augustā ierodas Jelgavā, kur sāk strādāt par vācu valodas skolotāju savā kādreizējā ģimnāzijā.

Jelgavā, pilsētā ar 28 tūkstošiem dažādu tautību iedzīvotāju, ir spraiga kultūras dzīve. Darbojas piecas izdevniecības, trīsdesmit sešas dažādas skolas un slavenā ģimnāzija, kurā strādā apmēram trīsdesmit skolotāju. Visas sešas klasisko valodu skolotāju vietas ir aizņemtas, K. Mīlenbaham atliek vācu valoda, kam saskaņā ar 1871. gada nolikumu paredzētas sešpadsmit stundas nedēļā. Kādu laiku K. Mīlenbahs māca arī ticības mācību ģimnāzijas zemākajā klasē un fakultatīvi — latviešu valodu. Atliek laiks arī zinātnei — top krājums «Daži jautājumi par latviešu valodu» un grāmata «Par valodas dabu un sākumu». Sie darbi nāk klajā 1891. gadā, desmit gadus pēc pirmā rakstiņa žurnālā «Pagalms». Jelgavas posma laikā tiek pārtulkoti un izdoti astoņi «Odisejas» dziedājumi.

Lai cik rosinoša būtu kultūras dzīve Jelgavā, arī te nav izredžu uz labāku materiālo stāvokli. Stundu skaits ir pārāk niecīgs, ir paredzēts pārtraukt seno valodu un vācu valodas mācīšanu Jelgavas ģimnāzijā pavisam. 1895. gada rudenī Kārlis Mīlenbahs ar ģimeni pārceļas uz Rīgu, kur līdz pat mūža beigām 1916. gada 27. martā strādā par vācu valodas skolotāju Aleksandra ģimnāzijā.

KAM NODOTIES — FOLKLORAI VAI LITERATŪRAI?

Latvijas kultūras dzīvē Kārlis Mīlenbahs vispirms ienāk kā tulkotājs.

Antīkā literatūra Kārli Mīlenbahu saistījusi jau ģimnāzista gados — atcerēsimies viņa sacerējumu «Viesmīlības likumi Homēra darbos», kas tiek godalgots ar J. G. Groškes zelta medaļu. Kļuvis skolotājs Jelgavas ģimnāzijā, viņš palaikam liek saviem audzēkņiem vingrināties latviešu valodā, tulkojot seno grieķu un romiešu dzejas darbus, un tulko tos arī pats. Ar, viņaprāt, izcilāko sengrieķu eposu — «Odiseju» — K. Mīlenbahs nolemj iepazīstināt arī daudzus latviešu lasītājus, kam antīkā literatūra vēl ir sveša. Savu izvēli tulkotājs pamato viņam raksturīgajā tēlainajā izteiksmē: «. . . starp grieķu jaukajiem gara augļiem ir visu smaržīgākie un daiļākie ziedi Homēra «Iliāda» un sevišķi «Odiseja». Homērs bijis un paliek mūžīgs daiļuma avots, pie kura vislielākie un slavenākie dziesminieki spīrdzinājuši savu garu un savas daiļuma jūsmas.»¹

Antīkās pasaules ietekme — arī ārpus klasisko ģimnāziju sienām — Latvijā jūtama jau kopš 17. gadsimta. J. Višmaņa poētikā «*Undeutsche Opitz*» lasāmi antīkās dzejas pantmēru paraugi, heksametros sacerēta K. G. Elverfelda idilliskā poēma «Bērtulis un Maija», arī daži K. F. Hūgenbergera dzejoļi. Jaunu posmu klasiskās literatūras tulkošanā ievada J. Alu-

¹ Homērs. Odiseja / Tulk. K. Mīlenbahs. — Jelgava, 1890. — 1. burtnīca. — 1. dziedājums. — III lpp.

nāns, kura tulkojumi un lokalizējumi dod skaidru pierādījumu latviešu valodas vijīgumam. Par Grieķijas senatni īpaši interesējas E. Dinsbergs. Viņš saraksta darbu «Vecie grieķi» (1878—1888), kurā plaši attēlo sengrieķu sabiedrisko iekārtu un sniedz ieskatu mitoloģijā. Tomēr K. Mīlenbahs pamatoti uzskata, ka vairums latviešu lasītāju nav pietiekami sagatavoti, lai uztvertu sengrieķu eposa formu un saturu. Tāpēc tulkojumam tiek pievienoti sīki paskaidrojumi un komentāri. Īpašā nodaļā tiek atklāta heksametra būtība, tiek pārspriesta tā piemērotība latviešu valodai un izrunas īpatnībām. Teksta komentāros ir sniegtas ziņas par seno grieķu sadzīvi, mitoloģiju, etnogrāfiju un paradumiem. Nereti tulkotājs skaidro arī izmantotos latviešu vārdus un pat izsaka savas pārdomas par eposā aprakstītajiem notikumiem. Tā lasītājs uzzina, ka Agamemnons darījis nepareizi, sasaukdamis tautu uz sapulci vakarā, jo viņu baudījušie grieķi, protams, nevarēja būt prātīgi lietas pārrunātāji. Tulkotājs izstāsta, kāds trauks saukts par divkausi, paskaidro reti dzirdētu latviešu vārdu *tvarogs* 'vairogs'. Lasītājs tiek iepazīstināts arī ar literātu domstarpībām par vairāku jēdzienu precīzu tulkojumu.

Tulkot «Odiseju» neapšaubāmi ir tehniski un mākslinieciski grūti. Grāmatas priekšvārdā K. Mīlenbahs min pamatprincipus šā darba veikšanai, t. i., pēc iespējas turēties pie oriģināla un valodai pāri nedarīt. Lai atveidotu Homēra vienkāršo valodu, tulkotājs centies izsargāties no liekas valodas jaunināšanas, smeldamies ierosmi no tautas mutes, it īpaši

no «daiļas vientiesības izrotātajām tautas dziesmām». Sarežģīta ir grieķu īpašvārdu atveide./ Paredzēdams, ka domas par to varētu būt atšķirīgas, K. Milenbahs tulkojuma priekšvārdos savu nostāju pamato šādi: «Grieķu īpašvārdus latviešu valodā tērpdami, uzlūkojam daudzkārt pie vīrišķu kārtas vārdiem nominatīvu par vārda pamatu . . , tā arī Ceiss, ģen. Ceisa. Jaunākajos laikos daži uzņēmušies vecā Ceisa vietā rakstīt Dzevs, Dzeva, tamdēļ ka šie iedomājušies, grieķu ξ esot pilnīgi līdzīgs mūsu dz. Bet patiesībā mēs nemaz nezinām, kā grieķi izrunāja savu ξ. . . tāpat nav iemesla i vietā nostādīt v, lai gan nav ko šaubīties, ka apceramā vārda saknē (Ceiss) slēpjas v; jo pie svešvārdiem neder pārlietu saknes rakņāt, neder svešvārdus tādā izskatā ņemt, kādā tie parādās rekonstrukcijas gaismā, bet kādā tie sastopami literatūrā.»¹

Mūsdienu lasītājam, kas «Odiseju» iepazīs galvenokārt A. Ģiezena tulkojumā, Kārļa Milenbaha atdzejojums var likties nedaudz smagnējs, varbūt novecojis. Tomēr nevaram noliegt, ka valoda te ir īsti latviska, joprojām svaigi šķiet valodnieka izvēlētie epiteti. Ieskatīsimies dažās eposa rindās:

«Tad bez atmaksas jūs še pili aiziesiet bojā.»
 Sacīja Telemahs tā; bet sūtīja ērgļus tam divus
 Pērkonā rībošais Ceiss no kalna visaugstākā gala.
 Brītiņu laidās viņi tik ātri kā viesuļa vēji,
 Tuvumā skriedami viens pie otra ar izplestiem
 spārniem.
 Bet kad sasniedza kopā tie dūcošas sapulces vidū,
 Rīņķī griezdamies abi tad sasita spārnus jo bieži,

¹ Homērs. Odiseja. — III—IV lpp.

Viens no pirmajiem tulkojumu recenzē Jānis Sirmais, talantīgs filologs, kura darbi K. Milēnbaham bijuši nozīmīgi. J. Sirmā rakstu «Latviešu «vecie» un «jaunie» valodnieki»¹, bet it īpaši apceri «Galotnes -īgs, -isks un -ējs latviešu valodā»² K. Milēnbahs atzīst par vērtīgu kritiku.

Savā apcerē «Homēra Odiseja latviešu tulkojumā»³ J. Sirmais salīdzina E. Dinsberga un K. Milēnbaha veikto darbu. Abi tulkotāji līdz tam ir publicējuši trīs «Odisejas» dziedājumus.

Atzīdams, ka K. Milēnbaha tulkojums ir pārāk un visai ievērojams, J. Sirmais tomēr dažos jautājumos nav vienis prātis ar viņu. Kā jau K. Milēnbahs paredzējis, visvairāk iebildumu rada grieķu īpašvārdu atveide. J. Sirmais ir pārliecināts, ka rakstībai jāatspoguļo vārda izruna oriģinālvalodā, nevis jāievēro vācu valodas ietekmē radusies tradīcija. Pēc recenzenta domām, grieķu divskaņi *ai* un *oi* latviešu valodā būtu jāatveido ar *e*, toties divskanis *eu* jāsauglabā nemainīts. Par pareizu atzīts tas, ka grieķu īpašvārda atveides pamatā K. Milēnbahs ņēmis personvārda ģenitīva formu. Jāpiebilst gan, ka turpmākajos K. Milēnbaha darbos formas *Ceiss* vietā jau sastopam formu *Zeus*.

Apcerot K. Milēnbaha «sešmēru», J. Sirmais atzīst, ka nav labi atmest vārdu galotnes, lietojot pārnesto uzsvāru, tomēr konstatē, ka «vispār

¹ Dienas Lapa. — 1890. — 10., 11., 15., 16. okt.

² «Dienas Lapas» piel. «Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem». — R., 1893. — III. — 147.—151., 163.—170., 178.—184. lpp.

³ S-s [Sirmais J.]. Homēra Odiseja latviešu tulkojumā // Dienas Lapa. — 1892. — 13., 16., 18., 19., 20. maijs.

runājot, jāsaka, ka Mīlenbaha tulkojumā pantiņi noritinās diezgan gludi un tekoši».

K. Mīlenbaha tulkotās «Odisejas» 5. un 6. dziedājuma apskatam veltīta arī viena no pirmajām J. Endzelīna — toreiz Tērbatas universitātes studenta — publikācijām. Arī viņš neatzīst galotņu «nokniebšanu», divskaņu *eu* aizstāšanu ar *ei*, kā arī iebilst pret to, ka īpašvārdu atveidē par pamatu ņemta ģenitīva forma. Recenzentam šķiet labi, ka lietoti daudzi mazpazīstami latviešu vārdi, jo «der iepazīties ar mātes valodu visā kuplumā»¹, bet dažiem latviešu vārdiem, piemēram, *iliņa brāzma*, būtu jāpievieno paskaidrojumi.

Pārējās recenzijas un anotācijas nav tik lietišķas, tās K. Mīlenbaha tulkojumu vairāk slavē. Rīgas Latviešu biedrības (RLB) Zinību komisijas «Rakstu krājumā», piemēram, teikts: «. . . īstens ir stājies pie šī darba, kas pilnīgi apzinās, ko uzņēmies strādnieks un ko spēj. . . Diezgan grūtais sešmēra ritums, ar cezūru izveicīgi pāršķirts, tur tek tik brīnum viegli un glaumi, it kā kad tas būtu latviešu mēlei jau sen parasts. Valoda tulkojumā, nebūdama nekur nedz pārāk jaunināta, nedz kaut kurā ziņā valodas pārļobojumiem pakalā palikusi, ir tik bagāta un kupla kā smagu vārpu druva. Turklāt viņa patur vienumēr glītu antīku raksturu, nepāriedama nekur modernā gaumā.»² Mēneš-

¹ *Cilvēks J.* [Endzelīns J.]. Homēra Odiseja. Trešā burtņica. Piektais un sestais dziedājums // Austrums. — 1893. — Nr. 9. — 274.—275. lpp.

² Rakstu krājums / Rīgas Latv. b-bas Zinību komis. — Jelgava, 1889. — 7. krāj. — 9.—10. lpp.

raksts «Austrums» «Odisejas» tulkojumu nosauc par krāšņu ziedu mūsu literatūrā.¹

Arī turpmākajos gados K. Mīlenbaha tulkoāja talants tiek augstu novērtēts. «Odisejas» tulkojumu par teicamu atzīst Rainis.² T. Zeiferts raksta: «Mīlenbahs ar to pierāda, cik viņš dziļš dzejas daiļuma izjutējs un cik liels latviešu valodas meistars.»³ «Pasaules rakstniecības vēsturē» iekļautajā apcerē par sengrieķu literatūru paraugus no K. Mīlenbaha tulkojuma ievieto A. Upīts un R. Egle.⁴

«Odisejas» tulkojums pierāda, ka valodniekam Kārlim Mīlenbaham piemīt acīm redzamas dzejnieka dotības. Jaunības gados viņš tās arī licis lietā — bijušas dzejas rindas latīņu valodā, ir ziņas par «tautas eposu» «Lāta un Vietis» un par dzejojumu heksametros ar nosaukumu «Teopomps».⁵ Izņemot pāris humoristiskas rīmes, iespīestā veidā gan parādījies tikai viens K. Mīlenbaha dzejolis. Tas ir veltījums Rīgas Latviešu biedrības 25 gadu jubilejai:

Māmuļa, māte tev gaisma un Latvijas gaismai
tu māte,
Nerimsti izstarot gaismu vistumšākās Latvijas
malās.
Apzinies pati, cik daudz ir spējusi latviešu
tauta

¹ Austrums. — 1893. № 1. — 93. lpp.

² Rainis J. Kopoti raksti. — R., 1982. — 16. sēj. — 464. lpp.

³ Zeiferts T. Latviešu rakstniecības vēsture. — R., 1925. — 373. lpp.

⁴ Pasaules rakstniecības vēsture. — R., 1930. — 1. sēj. — 312. lpp.

⁵ Adamovičs L. Kārlis Mīlenbahs dzīvē un darbā // Filologu biedrības raksti. — R., 1927. — 7. sēj. — 78. lpp.

Darināt raženus darbus tik neilgā censības
laikā,
Vedot sev ceļu ar ziņu, un iedēsti apziņu tādu
Sirdī latvim ikvienam, ka cerības cilāta tauta
Negurtu tautības darbā, bet apziņas priekšā
par sekmēm
Smeltos dzīvības spēku un dzīvotu dzīvību
savu.¹

Vēlākos gados K. Milēnbahs ar dzejošanu vairs
nenodarbojas, tikai palaikam pievēršas dzejas
vērtēšanai. Kā literatūras kritiķis viņš pārstāv
valodnieciski estētisko metodi — literāra darba
vērtējumu viņš saista galvenokārt ar vārda un
panta mākslas jautājumiem. Līdzīgi darbojas
arī vācu valodnieki J. Grimms un H. Pauls, ar
kuru pētījumiem iepazīties arī K. Milēnbahs.
H. Pauls, piemēram, savus pamatprincipus lite-
ratūras vērtēšanā formulē šādi. Vai ar konkrēto
darbu ir sperts solis uz priekšu dzejas attīstībā?
Vai izteiksme ir kļuvusi smalkāka? Vai ir lie-
toti kādi jauni valodas līdzekļi, atklājot kādu
jaunu jūtu nokrāsu?²

Līdzīga pieeja ir arī K. Milēnbaham. Protams,
mūsu dienās šādu literāra darba vērtēšanu tik-
pat kā nesastopam, un pilnīgi pamatoti. Šādi
nevar atklāt ne mākslas darba ideju, ne māks-
liniecisko vērtību. Tomēr laiku pa laikam var
noderēt arī tāds paņēmiens, īpaši literārās va-
lodas veidošanās sākumā — ja atzīstam daiļ-
literatūras lielo nozīmi literārās valodas attīs-

¹ Austrums. — 1894. — Nr. 2. — 258. lpp.

² Paul H. Methodenlehre // Grundriss der Germanischen
Philologie. — Strassburg, 1901. — 2. Aufl. — Bd 1. —
Abschn. III. — S. 238.

tībā. Kārlis Milenbahs ir pārliccināts, ka labā dzejā saturam un formai jābūt vienlīdz nevainojamiem. Tiesa, viņa literatūrkritiskie darbi top laikā, kad latviešu valodā tikko sāk veidoties daiļliteratūras valodas specifiskās iezīmes. Pārāgri vēl šķiet nodalīt daiļliteratūras, īpaši dzejas, valodu no kopējā valodas plūduma.

Laikā, kad latviešu literatūras teorijā un kritikā jau gandrīz desmit gadus skan reālisma vārds, kad sabiedrību saviļņojusi diskusija starp T. Zeifertu un J. Lautenbahu, kad tautiskā romantisma ziedu laiki jau ir pagājuši, mēnešraksta «Austrums» 1893. gada 5. un 6. numurā parādās Kārļa Milenbaha raksts «Par romantiku, reālismu un ideālismu». Kāpēc ģimnāzijas skolotājs, kas jau ir izvēlējis valodnieka ceļu, uzskata par nepieciešamu izstrādāt plašu, argumentētu, uz pamatīgām materiāla studijām balstītu rakstu par literatūras teorijas jautājumiem? Pats autors raksta beigās sniedz šādu atbildi: «Patērējām drusku par poēziju, griebdami savu poēziju izsargāt no kaila reālisma vienpusības un pārspīlējuma, kuram nebūtu grūti latviešu poēziju pārņemt, ja tikai atskanētu parastās vienpusīgās reālisma slavu dziesmas.»

Raksta ievadā K. Milenbahs atklāj romantisma vēsturiskās un psiholoģiskās saknes, izsekojot tā attīstībai vācu literatūrā. Viņš analizē romantisma kļūdas un parāda neceļus, kuros tas maldījies, bet atklāj arī nenoliedzamos romantisma nopelnus, jo «reti kādā literatūras

virzienā atrodams tāds daiļuma un aplamības maisījums».

K. Mīlenbahs vēršas pret uzskatu, ka latviešu tautiskais romantisms būtu radies vācu literatūras ietekmē. Viņaprāt, Ausekļa un Pumpura laikā vācu romantisms jau bija aizmirsts, un latviešu romantisma saknes jāmeklē tautas atmodas garā. «Pēc manām domām, varēja latviešiem vai tikai uzplaukt romantika, vai nekāda literatūra,» raksta valodnieks, konstatējot, ka latviešu romantisms mazāk mil nakts tumšību, bet parādās saules gaismā. Tomēr romantisma trūkumi nav sveši arī latviešu literatūrai, jo pārāk izplūduši ir dabas apraksti, tēlotajiem raksturiem pietrūkst psiholoģiskā pamatojuma. Viņš ironizē par tiem tautiskā romantisma pārstāvjiem, kas malu malās meklējuši latviešu dievus. Toties visai atzinīgi K. Mīlenbahs vērtē nežēlastībā kritušo J. Lautenbaha «tautas eposu» «Niedrišu Vidvuds»: «Būtu «Niedrišu Vidvuds» priekš vairāk kā 10 gadiem iznācis, tad viņš būtu ar vispārīgām gaviļēm apsveicināts. .. Kam netrūks pasaku un teiku sajēga, tas lasīs arī ar prieku Lautenbaha «Niedrišu Vidvudu», bet kam mūsu laiks šo sajēgu laupījis, tas viņu nemācēs pareizi cienīt; nemācēs arī Pumpura jaukā «Lāčplēsī» poēzijas daiļumu atrast.»

Būdams pārliecināts, ka «drusku romantikas, sevišķi mūsu laikiem, it labi noderētu», K. Mīlenbahs prot saskatīt arī reālisma pozitīvo pusi. Īpaši tuva viņam ir F. Dostojevskas daiļrade («Kas gan Dostojevskas «Noziegumu un sodu» būs lasījis, savu cilvēcības nojēgumu nepaplašinādams!»), tāpat arī Skandināvijas reālisti,

kuri ne tikai atklāj dzīves ēnas puses, bet arī meklē ceļus, kā tās novērst. Tomēr K. Mīlenbaha pamatnostāja ir skaidra: kas reālismā labs, tas neesot jauns, bet kas jauns, par tā labumu stipri jāšauboties. Tāpat kā pirms pāris gadiem T. Zeiferts, arī K. Mīlenbahs atzīst, ka reālisma galvenais ļaunums ir pesimisms. Īpaši asi viņš vērsas pret naturālismu, nosaucot šā virziena pārstāvjus par nožēlojamiem cilvēkiem: «Viņiem piemīt vājība, ka viņi visur nekrietnības redz, pat tur, kur no nekrietnībām nav ne ziņas; viņu acis jaukas spīdošas krāsas nepazīst.»¹ Ļoti netikama K. Mīlenbaham ir E. Zolā daiļrade.

Izklāstījis reālisma un romantisma attīstības gaitu pasaules literatūrā un apcerējis šo virzienu attīstības īpatnības Latvijā, K. Mīlenbahs pievērsās apcerei par turpmāko literatūras attīstību. Latviešu lasītājs tiek iepazīstināts ar vācu rakstnieku un literatūrkritiķu domām par rakstniecības nākotni. Literatūras turpmāko attīstību mēģina paredzēt arī K. Mīlenbahs. Par visvēlamāko literatūras attīstības ceļu viņš atzīst «ideālismu». K. Mīlenbaha formulējumā tas ir literatūras virziens, kas atklāj pozitīvo ideālu, mērķi, uz kuru būtu jātiecas. «Pareiza ideālisma cilvēki nav eņģeļi; viņiem ir vainas kā mums, bet viņi ir tikumīgi, raženi cilvēki, kas mums var noderēt par labu priekšzīmi; pareiza ideālisma tikumība nav pārdabiska, cilvēka domās nesasniedzama.»² K. Mīlenbahs atzīst, ka prā-

¹ *Mīlenbahs K.* Par romantiku, reālismu un ideālismu // Austrums. — 1893. — Nr. 6. — 564. lpp.

² Turpat.

tīgs ideālisms ir vidusceļš starp prātīgu reālismu un prātīgu romantiku; tā uzdevums «pastāv pareizā karakteru attīstībā, darbību saskaņā ar karakteriem un lietišķā attīstības gaitā, kurā atspoguļojas, tāpat kā reālismā, zināma laika bēdas un prieki, centieni un cīņi, bet kurā šai īstenībai netrūkst apskaidrotāja un apgaismo-tāja ideāla, kurā mums dziesminieks nevien rāda, kāda īstenība ir, bet kāda viņa varētu būt, kurā mēs tamdēļ dziesminieku redzam paceļamies pāri par savu laiku kā saucēja balsi nākotnē»¹.

Ir jau zināms pamats arī A. Birkerta ironizēšanai, ka «šī prātīgā vīra prātīgais virziens neatrada neviena prātīga piekritēja un, protams, neieviesās, jo autors bij, starp citu, piemirsis to, ka literatūras virzienus netaisa kabinetā — ka nevar mākslīgi tos konstruēt»². Tomēr — vai mūsu dienās mēs aizvien vairāk netuvojamies K. Milēnbaha literatūras ideālam, atsakoties no vulgārsocioloģiskas pieejas literatūras vērtēšanā? K. Milēnbaha personības izpratnei šis raksts dod ļoti daudz un lielā mērā palīdz saprast viņa nostāju arī daiļliteratūras valodas jautājumos.

Taču ir pastāvējis arī uzskats, ka «dot reakcionārajai literatūrai un reakcionārajiem estētiskajiem uzskatiem teorētisku pamatojumu cenšas arī valodnieks Kārlis Milēnbahs»³.

¹ *Milēnbahs K.* Par romantiku, reālismu un ideālismu // *Austrums*. — 1893. — Nr. 6. — 564. lpp.

² *Birkerts A.* No tautiskā romantisma līdz vēsturiskajam materiālismam // *Vārds*. — 1912. — Nr. 1. — 112. lpp.

³ *Knope E.* Latviešu literatūras kritika 19. gadsimta otrajā pusē. — R., 1962. — 138. lpp.

Te nu nākas saistīt K. Mīlenbaha un J. Jansona (Brauna) vārdus.

1892. gadā «Dienas Lapas» populāri zinātnisko rakstu krājumā tiek publicēts J. Jansona (Brauna) Liepājas Latviešu palīdzības biedrības jautājumu vakarā nolasītais referāts, kas latviešu literatūras vēsturē ieiet ar nosaukumu «Domas par jaunlaiku literatūru» (I). Vai mums ir pamats uzskatīt, ka K. Mīlenbaha raksts «Par romantiku, reālismu un ideālismu» ir polemika ar J. Jansonu (Braunu)? Šim uzskatam par labu liecina notikumu hronoloģija un varbūt pāris izteikumu par «vienpusīgajām reālisma slavu dziesmām».

Būtībā starp abiem rakstiem nebūt nav tik daudz atšķirību. Gan J. Jansons (Brauns), gan K. Mīlenbahs pamatu literatūras virzienu attīstībai vispirms meklē valdošajā filozofijā, skatot parādības pasaules mērogā un nonākot pie līdzīgiem uzskatiem. Abiem autāriem ir noraidoša attieksme pret naturālismu, ko viņi atzīst par negatīvu reālisma noslieci. Līdzība ir pat latviešu pseidotautiskā romantisma raksturojumā. K. Mīlenbahs gluži vai J. Jansona (Brauna) garā ironizē, piemēram, par banāliem sižetiem dažu latviešu autoru darbos: «Īstam bruņniekam, protams, jāmak krietni šauties, vienalga, vaj viņš jauns pagasta skolotājs, vaj saimnieks, vaj kāds universitātes kandidāts. Lai vairs neviens nevarētu par latviešu varoņa bruņniecību šaubīties, tad to romantiķis apprecina ar muižnieka meitu.»¹

¹ Mīlenbahs K. Par romantiku, reālismu un ideālismu // Austrums. — 1893. — Nr. 6. — 451. lpp.

1893. gada 28. augustā Jelgavas Latviešu biedrība, kurā, starp citu, darbojas arī Kārlis Mīlenbahs, uzaicina J. Jansonu (Braunu) nolasīt referātu par literatūru biedrības rīkotajos Kurzemes zemnieku brīvlaišanas svētkos. Šis referāts — vēlāk raksts «Domas par jaunlaiku literatūru» (II) — izraisa asu pretreakciju, kura augstāko virsotni sasniedz pazīstamajā Brunhildes brošūrā 1895. gadā. Bet liktenim labpatik vēlreiz saistīt J. Jansona (Brauna) un K. Mīlenbaha vārdus.

Jelgavas Latviešu biedrības laikrakstā «Tēvija» J. Jansona (Brauna) referāts netiek pieminēts. Toties trīs dienas vēlāk «Tēvijā» lasāma recenzija par Jelgavas mācītāja Pavasaru Jāņa dzejoļu krājumu «Ziedoņa sapņi».¹ Grūti pierādīt, ir vai nav sakars starp šiem faktiem. Vai ir taisnība ne reizi vien paustajam uzskatam, ka J. Jansona (Brauna) priekšlasījuma apskata vietā laikraksts «demonstratīvi ievietoja recenziju par Pavasaru Jāņa dzejoļu krājumu «Ziedoņa sapņi». Anonīmais recenzents (t. i., valodnieks K. Mīlenbahs) J. Jansona nokritizēto teoloģijas studentu iztēloja par ļoti lielu dzejnieku un, katru mēra sajūtu zaudējis, nonāca pat līdz bēdīgi slavenajam apgalvojumam «Lūk, latviešu Heine bez Heines kļūdām».² Varētu arī būt, ka J. Jansona (Brauna) iznīcinošā kritika pamudināja K. Mīlenbahu aizstāvēt Pavasaru Jāni. Izsauciens «Lūk, latviešu Heine bez Heines kļūdām!», par ko valodniekam ilgi nākas dzirdēt

¹ Ziedoņa sapņi. Dzejoļi no Pavasaru Jāņa // Tēvija. — 1893. — 1. sept.

² Steinbergs V., Vilsons A. J. Jansona-Brauna dzīve. — R., 1957. — 34. lpp.

ne mazumu zobgalību, tik tiešām atbilst K. Mīlenbaha pārlicībai. Kāpēc viņš tik augstu vērtējis Pavasaru Jāņa liriski erotiskos dzejoļus, kļūst saprotams, atceroties K. Mīlenbaha uzskatus par romantismu. Tomēr šķiet, ka raksta interpretācijā savu lomu būs spēlējušas saspīlētās attiecības un principiālās domstarpības starp jaunstrāvnikiem un Rīgas Latviešu biedrību. Šīs domstarpības tik nozīmīgas izrādīsies gadus piecus vēlāk — polemikā par «Fausta» tulkojumu. Par to liecina arī J. Jansona (Brauna) pret Rīgas Latviešu biedrību vērtais raksts «Mūsu vecai paaudzei» (1894), kurā vairākās vietās ir nepārprotami mājiieni uz K. Mīlenbahu («..kur senāk atskanēja karstas sarunas par ļaužu labklājību, par viņu prasībām un cerībām, tur tagad garlaicīgi un gurdeni debatēja par to, ..kā celies verbs «izsalkt», prepozīcija «pēc»..») un tamlīdzīgi).

K. Mīlenbahu Pavasaru Jāņa darbos saista arī dzejnieka «jaukā, īsti latviskā» valoda. Savā literaturkritiķa darbībā viņš arī turpmāk sniedz galvenokārt daiļdarba valodas vērtējumu. Tiek recenzētas F. Adamoviča tulkotās Krilova fabulas, vācu valodā tulkotās latviešu tautas pasakas, vairāki garīgo dziesmu krājumi.

Īpaša attieksme K. Mīlenbaham ir pret folkloru. Būtu nepareizi apgalvot, ka par tautas mutvārdu daiļradi viņš interesējas tikai kā valodnieks. Viņam, tāpat kā visiem atmodas laika darbiniekiem, tautas garamantas ir Latvijas simbols, tautas gara dzīvinošā izpausme. «Gara mantās mēs atronam tautas pasaules uzskatu,

viņas tikumības mācību, viņas attīstības pakāpienu, viņas novērojumu un domu spēju,» K. Milenbahs apgalvo rakstā «Druskas par teikām un māņticību»¹. Liela interese valodniekam ir par mitoloģijas jautājumiem, īpaši par debess spīdekļu teikām. Tās viņš atzīst par seno latviešu astronomiju, kas bijusi priekštece īstajai zinātnei un uztverama nopietni: «..mums nav nekāda iemesla.. uz senajiem, zemākajiem attīstības pakāpieniem ar apsmieklu vēroties. Vēsturisku attīstību aplūkojot, mums vienmēr vajaga īsta vēsturnieka prāta, kas, pagātnes jautājumus izšķirdams, uodas ar savu prātu pagātnē, mērodams to ar pagātnes un nevis ar tagadnes mēru.» Senā māņticība ir zināma laikmeta gaisma un zinātne, kas turklāt var daudz dot arī mūsdienu pētniekiem, it īpaši valodniekiem. Valodā savukārt daudzkārt meklējams teiku un māņticības šūpulis. Tā, piemēram, pēc K. Milenbaha uzskata, latviešu teiciena *saule lec* pamatā ir priekšstats par saules lēcieni no zelta laivas rīta blāzmā mirdzošajās debesīs («Ikrītiņa saule lēca sarkanā kociņā»). Teiciens *Pērkons sper* radies, iztēlojoties Pērkontēvu zirga mugurā. Pēdējo uzskatu gan pamatoti apstrīd P. Smits. Ar valodas ietekmi K. Milenbahs skaidro atšķirības latviešu un lietuviešu mitoloģijā, piemēram, Aušrine mitoloģiskajos priekšstatos parādās kā sieviešu dzimtas būtne, bet Auseklis — kā jauneklis.

Laikā, kad folkloras izpētei dziļāk pievēršas K. Milenbahs, latviešu kultūra ir bagātinājusies ne tikai ar daudziem folkloras izdevumiem,

¹ Baltijas Vēstnesis. — 1903. — 29. janv. (11. febr.).

arī «Latvju dainu» pirmajiem sējumiem, bet arī ar apcerējumiem folkloras teorijā, īpaši salīdzināmajā folkloristikā. 1896. gadā J. Lautenbahs uzraksta pētījumu par latviešu un lietuviešu folkloras vēsturi, apcerot paralēlu sižetu izcelsmi.¹ J. Lautenbahs meklē līdzīgu motīvu mantojumu no senvēstures, īpaši pievēršas mitoloģijai un atzīst, ka salīdzinātās tautu garantas vienādība izskaidrojama ar kopīgu izcelsmi. Par J. Lautenbaha darbu K. Milenbahs uzraksta recenziju.² Viņš jau iet tālāk par brāļu Grimmu mitoloģisko teoriju, izvirzīdams domu, ka ir nepieciešams noskaidrot variantu ceļošanas maršrutus. «Patapinājuma jautājumā bez šaubām ir varianti jo svarīgi; bet šie varianti mums nav jāmeklē pa nodrukātiem tautas dziesmu krājumiem, bet pašā tautā. Mums sīki jo sīki jāizpēti, kuros apgabalos apceramā dziesma sastopama, mums jāizstrādā zināmas dziesmas karte un ar tādas kartes piepalīdzību mēs vismaz daudzkārt tiksīm pie drošiem panākumiem, izzināsim, kura tauta aizdevusi, kura paņēmusi zināmu dziesmu.»³ Kā redzams, K. Milenbahs tuvinās vēlāk Latvijā visai populārās somu skolas pārstāvju uzskatiem. Tomēr viņa darbu skaits ir pārāk mazs, lai varētu apgalvot, ka tie ietekmējuši folkloristikas attīstību. Valodnieka teorētiskie uzskati par folkloru atklājas arī recenzijās, dažkārt visai apjomīgās, piemēram, par K. R. Auninga rakstu «*Ueber den*

¹ *Лаутенбах Я.* Очерки из истории литовско-латышского народного творчества. Параллельные тексты и исследования. — Юрьев, 1896.

² *Austrums.* — 1896. — Nr. 12. — 859.—862. lpp.

³ *Turpat,* 862. lpp.

lettischen Drachen-Mythus».¹ Atzīstot teorētisko nostādni, kas ir šī raksta pamatā, K. Mīlenbahs tomēr apšaubā vairākus autora pieņēmumus un secinājumus. Latviešu folklorā un senlatviešu mitoloģijā K. Mīlenbahs izšķir divus pūkus: pūki briesmoni, kas saistīts ar dabas parādībām, un pūki mantas nesēju, kas pielīdzināms veļiem un izskaidrojams ar animisma principiem. Šo pūku elementi ir nesavienojami, kaut arī dažkārt grūti nosakāms, kāds pūka tēls bijis konkrētas teikas pamatā.

K. R. Aunings vārdu *pūkis* saista ar *pūt*, t. i., no puveklēm dzimušais jeb purvā dzimušais vai puveķļu radītājs. Pēc K. Mīlenbaha domām, šis vārds vairāk saistāms ar *pūst*. K. Mīlenbahs ir pārliecināts, ka pareizas vārda etimoloģijas noskaidrošana palīdzētu rast arī motivāciju mitoloģiskajam tēlam. Tomēr šis uzdevums nav tik vienkāršs: «Mitoloģijas jautājumos etimologam lielas jo lielas grūtības jāpārvar, tādēļ ka mitoloģisku vārdu viena puse mums pa laikam nav pazīstama, proti, nozīmējums. Bet etimoloģijas, kuras tikai uz vārdu skaņu vien dibinās, līdzinās smiltīs uzcirstai ēkai, kuru apgāž vismazākais vējiņš.»²

Valodnieka prāts noder, risinot sarežģītos tautasdziesmu pierakstīšanas uzdevumus. Dzīvojot Jelgavā, K. Mīlenbahs ieteic Jelgavas Rakstniecības nodaļai izdot tautasdziesmu krājumu Latvijas izloksnēs un izvirma pamatnosacījumus folkloras materiālu pierakstīšanai. Viņaprāt, jā-

¹ Austrums. — 1892. — Nr. 5. — 362.—364. lpp.

² [Mīlenbahs K.] Magazin, herausgeg. von der Lett.-Lit. Ges. Bd. 19, St., 1, Mitau, 1891 // Austrums. — 1892. — Nr. 5. — 362.—364. lpp.

meklē teicējas, kas visu mūžu dzīvojušas vienā pagastā un kuru valodas apziņa nav «literatūras valodas slogos»; vēlams vienu un to pašu dziesmu noklausīties vairākas reizes un sīki atzīmēt visas izlokšņu izrunas īpatnības. Šādi tautasdziesmu pieraksti ļoti noderīgi valodniecībā, jo zinātniska valodas attīstības izpēte bez folkloras materiāla nav iedomājama. To pierāda K. Mīlenbaha valodnieka darbība. Vai ik rakstā izmantoti piemēri no latviešu tautasdziesmām vai vēstītājas folkloras. Ik lappuse «Latviešu valodas vārdnīcā» liecina par K. Mīlenbaha un J. Endzelīna dziļajām folkloras zināšanām, par tautas garamantu pazīšanu un izpratni.

Kārlis Mīlenbahs droši vien būtu varējis kļūt par rakstnieku, literatūrkritiķi, tulkotāju vai folkloristu. Vai tad viņa dzīvesceļš būtu vieglāks, liktenis laimīgāks, piemiņa spožāka? Viņš tomēr kļūst par savas tautas valodas pētnieku, bet mīlestība uz literatūru un folkloru viņu pavada šajā gaitā.

VALODNIEKA TAPŠANA

Kārlis Mīlenbahs valodniecībai pievēršas savdabīgā un interesantā laikā.

Pagājušā gadsimta 90. gados pieklususi komparatīvistu un jaungramatiķu cīņa, vēsturiskā valodniecība izturējusi bioloģiskās koncepcijas triecienus, nedaudzu gadu laikā veikts tik daudz atklājumu un apkopots tik daudz jaunu faktu, cik visā iepriekšējā valodniecības ceļā.

Viena pēc otras Eiropas valodniecībā rodas jaunas skolas, virzieni un teorijas, kas cita citu gan papildina, gan noliedz, gan apkaro.

Latvijā zinātniskas valodniecības elpa vēl jūtama maz. Praktiskai latviešu valodas izpētei gan pamati likti jau pirms divarpus gadsimtiem. Cittautiešu — Baltijas vāciešu — laiks atstājis dziļas pēdas latviešu rakstu valodā un devis pirmās latviešu vārdnīcas un gramatikas. Latviešu valoda aizvien noteiktāk iekļaujas indoeiropiešu salīdzināmās valodniecības pētīnieku uzmanības lokā.

19. gadsimta vidū atbildību par valodas nākotni uzņemas paši latvieši. Darba ir ļoti daudz. Pats svarīgākais uzdevums ir celt tautas pašapziņu, radīt pārliecību par latviešu valodas vērtību un bagātību. To paveic kaismīgie J. Alunāna, K. Biezbārža, K. Valdemāra raksti, daudzu folkloras vācēju, rakstnieku, žurnālistu darbs. Neatliekama ir arī valodas ikdienas jautājumu risināšana — kupli sazarojušajā latviešu periodikā lielā skaitā parādās ieteikumi ortogrāfijas uzlabošanai, aicinājumi atbrīvoties no pārlietu lielās vācu valodas ietekmes leksikā un sintaksē, rodas daudzi labskanīgi un precīzi jaunvārdi.

Vispusīgi izglītotajiem latviešu kultūras darbiniekiem nav sveša arī valodniecības teorija. Tā ieaužas viņu apcerējumos par latviešu valodas tiesībām, par tās attīstības un veidošanas ceļiem. Ievērojamāko Eiropas valodnieku, īpaši vācu, mācības pēdas manāmas J. Alunāna un A. Kronvalda valodnieciskajā darbībā. Zinātniska pētījuma līmenī ir K. Biezbārža apcerējums «Mūsu valoda un viņas rakstība» (1869).

Par labu piemēru nākamajiem latviešu valodniekiem kļūst A. Bīlenšteina sarakstītās latviešu gramatikas un latviešu izlokšņu pētījumi. Par notikumu kļūst Kēnigsbergas universitātes profesora A. Becenbergera grāmata «*Lettische Dialekt-Studien*» (1885). A. Becenbergera vadītajā izdevumā «*Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*» izlokšņu aprakstus pirmoreiz publicē arī latvieši J. Kauliņš un J. Lautenbahs.

Neapšaubāmi, Tērbatas universitāti Kārlis Milenbahs beidz, labi sagatavots. Tomēr viņa specialitāte ir klasiskā filoloģija. Profesora L. Meiera skola salīdzināmajā valodniecībā gan ir bijusi pamatīga, tomēr zināšanas par jaunākajiem sasniegumiem valodniecības zinātnē tā nav devusi. Atzīdams, ka valodas izpētē un kopšanā veiksmīgi var darboties tikai tie, kas «nopietni nodarbojušies ar valodniecību vispāri un ar latviešu valodu sevišķi»¹, jaunais Talsu apriņķa skolas priekšnieks nolemj pievērsties pašizglītībai.

Kārļa Milenbaha rakstos tiekamies vai ar visu Eiropas valodniecības vēsturi — viņa citēto vai pieminēto autoru skaits tuvojas diviem simtiem. Visbiežāk minēti salīdzināmi vēsturiskās valodniecības dibinātāji F. Bops, J. Grimms, jaungramatiķi A. Leskīns, K. Brugmanis, H. Osthofs, B. Delbriks, H. Pauls, visdažādāko skolu un virzienu pārstāvji A. Šleihers, H. Šteintāls, G. Kurcijs, A. Fiks, T. Benfejs, J. Smits, F. Buslajevs, V. Jagičs, F. Miklošičs... Uzskai-

¹ Milenbahs K. Par valodas pareizību // Daži jautājumi par latviešu valodu. — R., 1909. — 4. krāj. — 5.—6. lpp.

tījumu varētu turpināt vēl kādu lapaspusi — tik daudzveidīga ir K. Mīlenbaha iepazītā valodniecības literatūra.

Ista pievēršanās zinātniskai valodniecībai tomēr sākas tikai ap 1889. gadu, kad Kārlis Mīlenbahs kļūst par Jelgavas ģimnāzijas virsskolotāju. Īpaša vieta viņa dzīvē ir Jonam Jablonskim — lietuviešu literārās valodas pamatlicējam, kas no 1889. līdz 1897. gadam Jelgavas ģimnāzijā māca klasiskās valodas. Par Kārli Mīlenbahu septiņus gadus jaunākais lietuviešu valodnieks un nacionālās atmodas darbinieks jau publicējis vairākus valodniecībai veltītus rakstus. Ģimnāzijas skolotāju pievēršanās zinātniskiem pētījumiem tai laikā ir liels retums; kas zina, varbūt Jona Jablonska piemērs mudina arī K. Mīlenbahu drošāk teikt savu vārdu valodniecībā. J. Jablonskis apgādā K. Mīlenbahu ar grāmatām, sniedz ziņas par lietuviešu valodas dialektiem un ir «lietuviskā dzīvs avots»¹.

Par būtisku priekšnoteikumu turpmākajiem latviešu valodas pētījumiem Kārlis Mīlenbahs uzskata pilnīgu latviešu valodniecības vēstures pārzināšanu. Valodnieka darbu viņš nesāk tukšā vietā — literatūra par latviešu valodu ir diezgan plaša. Jau 1878. gadā J. Lautenbahs, pretendējot uz latviešu valodas lektora vietu Tērbatas universitātē, var sniegt pārskatu par latviešu gramatiku (t. i., valodas izpētes) vēsturi.²

¹ K. Mīlenbaha vēstule J. Zubatijam 1893. g. 8. aprīlī. (Vēstules atšifrējusi un no vācu valodas tulkojusi R. Zaļakmentiņa.)

² *Lautenbahs J.* Latviešu gramatikas vēsture // *Pa-galms.* — 1881. — Nr. 11. — 116.—118. lpp.; Nr. 12. — 123.—124. lpp.; Nr. 13. — 135.—138. lpp.; Nr. 14. — 148.—151. lpp.; Nr. 15. — 160.—162. lpp.

Nozīmīgi ir arī 1824. gadā nodibinātās Latviešu literārās biedrības (jeb Latviešu draugu biedrības) izdotie rakstu krājumi, saukti «Magazīnas». Tajos tiek publicēti vērtīgi materiāli par latviešu izloksnēm, apcerējumi par fonētiku, morfoloģiju un leksiku. Baltvācu valodnieku vidū ir arī īpaši izcila personība — tas ir Pēterburgas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis Augusts Bīlenšteins, pēc amata mācītājs, pēc aicinājuma etnogrāfs un valodnieks. A. Bīlenšteins — «pēdējais vidū starp diletantiem un praktiķiem pagātnē un zinātnes speciālistiem nākotnē» (A. Augstkalns) — devis labu impulsu gan K. Mīlenbaham, gan J. Endzelīna pētījumiem. A. Bīlenšteina darbu citējamības indekss abu latviešu valodniecības klasiķu darbos ir ļoti augsts.

K. Mīlenbahs ir pamatīgi iepazinies ar latviešu leksikogrāfisko pieredzi, īpaši ar K. K. Ulmaņa plaši pazīstamo «*Lettisch-deutsches Wörterbuch*» («Latviešu-vācu vārdnīcu», 1872). Leksikogrāfijas vēstures zināšanas palīdz darbā pie vārdnīcas.

Jelgavas posma laikā K. Mīlenbahs sāk publicēt pirmos valodnieciskos darbus. Tie ir valodas prakses jautājumiem veltīti rakstu krājumi «Daži jautājumi par latviešu valodu» (1891, 1893), populārzinātniska grāmata «Par valodas dabu un sākumu» (1891), kā arī vairāki valodnieciski un literatūrkritiski sacerējumi, kas iespiesti mēnešrakstā «Austrums». Tomēr K. Mīlenbahs sevi vēl neuzskata par īstu valodnieku. 90. gadu sākumā kādā vēstulē pazīstamajam

čehu valodniekam Josefam Zubatijam¹ viņš raksta: «Ja līdz šim neesmu publicējis savu darbu kādā vācu speciālā žurnālā, tad pamatā tam nav vis patriotisma nepareiza izpratne, bet gan paškritika, jo valodniecības zinātnē es vēl neesmu liels Nimrods. Apziņa, ka savos darbos esmu šāvis bukus, un cieņa pret lielo zinātni mani attur no pāragras uzstāšanās speciālistu priekšā. Savā dzimtenē starp maniem tautiešiem par spīti nošautajiem bukiem es skaitos ierēdzēts speciālists. Kaut gados neesmu jauns, tomēr līdz šim man bijis maz iespēju un vaļas brīžu izstudēt lingvistisko literatūru. Tiklīdz tas būs noticis, un es spēšu atbilstošāk pastāvēt pret stingrā zinātniskuma prasībām, es vairs nevilcināšos parādīt savus darbus kādā speciālā žurnālā. Līdz šim esmu balstījies vienīgi pats uz sevis. Tādēļ mana lielākā pateicība par ne-novērtējamo pazīšanos ar Jums!»²

Paškritikas trūkumu Kārlim Mīlenbaham grūti pārmest. Ir publicētas trīs grāmatas un daļa no «Odisejas» tulkojuma, sarakste ar J. Zubatiju pārvēršas par zinātnisku traktātu vēstulēs, bet viņš vēl aizvien sevi uzskata par iesācēju valodas zinātnē un vēlas, lai aizrādījumi par viņa darbiem būtu nesaudzīgi. Kad par to izbrīnu izsaka arī J. Zubatijs, K. Mīlenbahs atbild: «...tas nav aiz aplamas peticības, bet gan aiz pamatotas atziņas, ka es kā senklasiskais filologs vismaz dažreiz esmu dile-

¹ Par iespēju izmantot šo K. Mīlenbaha vēstuļu fotokopijas autore no sirds pateicas lietuviešu valodniekam filoloģijas zinātņu doktoram Arnoldam Piročkinam.

² K. Mīlenbaha vēstule J. Zubatijam 1893. g. 8. aprīlī.

tants lingvistikā un tādēļ man nepieciešami speciālista padomi.»¹

Ja arī šāds padoms patiešām būtu bijis vajadzīgs, tad Latvijā Kārlim Mīlenbaham neviens to nebūtu spējis sniegt. Tā nu sagadījies, ka 90. gadu sākumā viņš ir vai vienīgais akadēmiski izglītotais latviešu valodnieks, kas nodarbojas ar valodas zinātnisku izpēti. Valodniecībā vairs tikpat kā nestrādā J. Velme un J. Kauliņš. P. Smits un J. Endzelins, kaut arī jau publicējuši pirmos rakstus, vēl studē. Tikai neaudz valodniecībai paspejis dot J. Sirmāis. Valodas jautājumi gan neizzud no latviešu periodikas lappusēm, Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājumos regulāri parādās valodai veltīti raksti, tomēr tie vairāk skar valodniecības praktisko daļu.

Iepazīnies ar atšķirīgiem uzskatiem par valodas cilmi un attīstību, par valodnieku uzdevumiem un valodas pētīšanas metodēm, Kārlis Mīlenbahs pamazām izveido patstāvīgu lingvistisko uzskatu sistēmu. Atrazdamies apstākļu nosacītā savdabīgā izolētībā no valdošajām Eiropas lingvistiskajām skolām, objektīvi un kritiski spēdams vērtēt dažādu virzienu un metožu priekšrocības un trūkumus, valodnieks atsijā tieši savai personībai un pārliecībai tuvāko, latviešu valodas pētīšanai un kopšanai visnoderīgāko. Neatkarīgu zinātnisko uzskatu veidošanos veicina gan laiks, gan telpa: 19. gadsimta beigās rodas nepieciešamība pārskatīt un pārvērtēt valodniecībā uzkrāto un meklēt jaunus ceļus šīs zinātnes attīstībai. Bez tam lat-

¹ K. Mīlenbaha vēstule J. Zubatijam 1894. g. 4. februārī.

viešu valodnieks atrodas it kā krievu un vācu lingvistisko tradīciju un ietekmju krustpunktā. Tādējādi paveras plašas iespējas analīzei un sintēzei — ja vien iespējams laikus uztvert jauno un būtisko. J. Boduēns de Kurtenē norāda, ka pagājušā gadsimta beigās lingvistiskā literatūra jau izaugusi tādos apmēros, ka pats spējīgākais un strādīgākais cilvēks to nespētu aptvert pat tad, ja tam ziedotu visu savu laiku. Valodniecība ir pat vēl sarežģītāka par citām zinātņu nozarēm, jo faktu materiāls taču ir neaptverams. Nav grūti iedomāties, cik daudz laika Kārlim Mīlenbaham jāveltī literatūras studijām, lai neatpaliktu no Eiropas valodniecības līmeņa.

K. Mīlenbaha dzīves laikā vairs nav daudz tādu valodnieku, kas strādātu vienatnē un nebūtu saistīti ne ar pētnieku grupu, ne ar pasniedzēja darbu augstākajās mācību iestādēs. Ir bijuši mēģinājumi saistīt K. Mīlenbahu ar Leipciģas jaungramātiķiem.¹ Tas būtu iespējams tikai attiecībā uz vienu valodnieka darbības atzaru — viņa pētījumiem vēsturiskajā gramatikā, īpaši vēsturiskajā sintaksē. Ja sarakstītu jaungramātiķu teorētiskos postulātus un liktu plusa zīmi gadījumos, kur varam K. Mīlenbaha uzskatus ar tiem identificēt, plusi un mīnusi veidotu apmēram vienādas daļas. Ar jaungramātiķiem K. Mīlenbahu vieno kopīgs viedoklis par dzīvo valodu un dialektu pētīšanas nozīmi. Īpaši tuvi viņam ir H. Paula uzskati:

¹ Sk., piemēram: *Šmits P.* Ievads valodniecībā. — R., 1934. — 141. lpp.; *Blese E.* Kārļa Mīlenbaha 10 gadu nāves dienas piemiņai // *Latvju Grāmata.* — 1926. — Nr. 3. — 165.—166. lpp.

«Pauls, gan valodniecībā, gan filozofijā jo vingrs būdams, ieņem ar savu rakstu «*Prinzipien der Sprachgesch/ichte*» valodniecības teorētiskās mācībās bez šaubām pirmo vietu, tamdēļ viņa domas, kad arī tām pat nevaram piebiedroties, ievērojamas.»¹ Tomēr akla sekošana autoritātēm K. Mīlenbaham nav pieņemama. Viņš augstu vērtē arī aprakstošās gramatikas kā valodas pašreizējā stāvokļa reģistrētājas, maz nodarbojas ar fonētiku un neabsolutizē skaņu likumus. Valodas pārmaiņu likumsakarības un regularitātes atzišana nekad nenoved K. Mīlenbahu pie jaungramatiķiem raksturīgā determinisma. Turpretī K. Mīlenbaha darbos spilgti izteikto vēsturiskumu un diahronisko skatījumu uz valodas parādībām varētu vērtēt arī kā jaungramatiķu ietekmi.

Samērā sarežģīts jautājums K. Mīlenbaha darbos ir viņa attieksme pret psiholoģismu. Jaungramatiķi pamatos balstās uz J. F. Herberta individuālistisko asociatīvo psiholoģiju. Arī K. Mīlenbahs pārzina to: grāmatā «Teikums» rodamas tiešas H. Paula individuālpsholoģisma atbalsis. Tomēr latviešu valodniekam tuva arī H. Šteintāla propagandētā etnopsiholoģija. Valoda K. Mīlenbaham nav individuāls piederums, viņš vairāk tuvinās uzskatam par valodu kā par sabiedrisku, vēsturiski nosacītu parādību. Var pat teikt, ka K. Mīlenbaha darbus caurstrāvo sociopsiholoģiska valodas parādību izpratne.

J. Endzelīns 1910. gadā raksta: «Valodniecību interesē ne valodas kultūras puse, bet

¹ *Mīlenbahs K. Teikums.* — R., 1898. — 5. lpp.

kaila valoda ar viņas izloksnēm.»¹ K. Mīlenbaha pasaules uztveres īpatnības rada pastiprinātu interesi tieši par šo valodas «kultūras pusi», par tās saistību ar sabiedrības vēsturi un psiholoģiju, ar literatūru. Analizējot kādu sarežģītāku valodas parādību, K. Mīlenbahs īpašu vērību veltī, kā mēs tagad teiktu, ekstralingvistiskiem faktoriem, runātāju psiholoģijai, ciešajai valodas un domāšanas saistībai. Viņš kļūst par vēsturnieku ne tikai tāpēc, ka viņam nepieciešams plašs konteksts valodas faktu izskaidrošanai, bet par literatūrzinātnieku — ne tikai tāpēc, lai pētītu valodas iedzīvināšanos mākslas darbā. Radniecīgās zinātnes palīdz pilnīgāk izprast valodas noslēpumaino, grūti izdibināmo dabu.

Jau no ģimnāzijas gadiem K. Mīlenbaham ir tuvas divas cieši saistītas zinātnes — filoloģija un filozofija. Pirmajos divos studiju gados Tērbatā ļoti nopietni tiek apgūta filozofija. Īpašu ietekmi uz nākamo valodnieku atstāj profesora G. Teihmillera lekcijas. Kas bijis Gustavs Teihmillers, kuru K. Mīlenbahs cienījis tik ļoti, ka mūža beigās, no jauna nonācis Tērbatā, tūdaļ devies meklēt viņa kapu? Filozofs ideālists, F. A. Trendelenburga skolnieks. Bijis profesors Getingenes un Bāzeles universitātēs, no 1871. gada — Tērbatā. Viņa mācība ir savdabīgs kristietiskā personālisma variants, kas pretstatīts gan pozitīvismam, gan evolucionismam, gan tradicionālajam platonis-

¹ *Endzelins J.* Ievadījums valodniecībā // *Izglītība*. — 1910. — Nr. 8. — 592. lpp.

mam. Daudzi tālaika studenti atzinuši G. Teihmilleru personības ietekmi, arī vēlākais viņa darba turpinātājs, latviešu ideālistiskās filozofijas pamatlicējs Jēkabs Osis, valodnieki J. Velme, J. Kauliņš, J. Lautenbahs un citi.

Skaidri apzinādamies savas dzīves virsuzdevumu, K. Mīlenbahs no filozofijas ņem to, kas noderīgs valodniecībai. Atziņas par valodas nepārtraukto attīstību, par pārmaiņām kā valodas dzīvības spēka avotu, cēloņsakarības meklējumi valodas procesu izpētē, parādību skatīšana to savstarpējos sakaros valodnieka darbā lieti noder.

G. Teihmilleru izteiktais darvinisma noliegums K. Mīlenbaham nav pieņemams. Valodnieks gan ironiski izsakās, ka «darvinisma mācība lielā mērā nospiedusi cilvēka lepnumu»¹, bet tēzi par dzīvās dabas evolūciju pieņem par neapšaubāmu pamatu pētījumiem vispārīgajā valodniecībā. Sava loma te, protams, bijusi arī A. Šleihera teorijai.

Interesants ir kāds fakts — K. Mīlenbaha uzskati par valodniecības uzdevumiem un metodēm ir tuvi viņa izcilā laikabiedra J. Boduēna de Kurtenē pārliecībai. Neatslābstošā interese par valodniecības teorētiskajām problēmām, valodas kā sociālas parādības uztvere, analogijas cienīšana varētu būt arī laikmeta kopīga iezīme. Tomēr abu valodnieku rakstos ir saskatāma grūti formulējama līdzība. Kāds tam cēlonis? Jādomā, ka tikai sagādīšanās. Ņemot vērā lielo atsauču skaitu K. Mīlenbaha rakstos, maz

¹ *Mīlenbahs K.* Par romantiku, reālismu un ideālismu // *Austrums*. — 1893. — Nr. 6. — 559. lpp.

ticams, ka viņš, pazīdams J. Boduēna de Kurtenē darbus, nebūtu minējis viņu savos pētījumos. Vienīgo reizi izcilā valodnieka vārds parādās K. Milēnbaha rakstā «Par baltu un slāvu radnieciskajām attiecībām», kas publicēts 1911. gadā. Tāpat pagaidām nav izskaidrojams, kāpēc K. Milēnbaha rakstos nav pieminēts V. Humbolts — valodnieks, kas pēc domāšanas ievirzes, plašā skatījuma uz valodu varētu būt bijis K. Milēnbaham tuvs.

Valodnieku, kurus K. Milēnbahs ciena un no kuriem mācās, nav maz. Tomēr nevienu svešu atziņu viņš nepieņem nekritiski. Vēlāk, apcerēdams autoritātes mākslā un zinātnē, valodnieks raksta: «Akla lielu vīru apbrīnošana ir peļama, tāpēc ka viņa kaitīga; jo akla apbrīnošana ir attīstības nāve; akls apbrīnotājs, akli apbrīnotam paraugam sekodams, neizvairīsies no tiem neceļu likumiem, kurus viņu dievinātais paraugs likumojis kā ikviens mirstīgs cilvēks; viņš pārspīlētā godbijībā neuzdrošināsies sava parauga darbu turpināt, kur vēl kaut kur pārlabot. Ievērosim vienmēr godbijību pret lieliem vīriem, bet sargāsimies šo godbijību pārvērst dievbijībai līdzīgā jūtā.»¹ Šī atziņa ir aktuāla joprojām, īpaši latviešu valodniecībā. Cieņa pret K. Milēnbahu un J. Endzelīnu nedrīkstētu pāraugt aklā apbrīnošanā. Mainās laiki, mainās valoda, noveco pat vislabākie atzinumi un ieteikumi...

¹ *Milēnbahs K.* Iss apcerējums par latviešu dzejas valodu // *Daži jautājumi..* — R., 1909. — 4. krāj. — 74. lpp.

Lieliski apgūta valodniecības teorija, valodniecības vēstures un tās jaunāko virzienu pārzināšana vien nekādi nevar veicināt zinātnes attīstību. Nepieciešami valodas fakti, tik daudz fakti, lai teorija atdzīvotos. Un Kārlis Milenbahs aizvien no jauna atklāj savu dzimto valodu — ieklausās izloksnē, vērīgi lasa gan nodzeltējušos 16. un 17. gadsimta latviešu rakstus, gan visjaunākās grāmatas un periodiku, bet it īpaši rūpīgi pēta folkloras materiālus. Ielūkosimies mūsu valodniecības klasiķu darbos. Vai nav pārsteidzoši, kā viņi pārzina folkloru? Ik reizi tiek atrasta vai vienīgā tautasdziesma, kas saglabājusi liecības par kādu jau zudušu vai retu valodas parādību. Labi zināmi ir J. Endzelīna vārdi par «Latvju dainām» kā par pamatu, uz kura varējusi rasties baltu filoloģija. K. Barona nopelnus valodniecībā vairākkārt uzsver arī K. Milenbahs, ļoti augstu vērtējot tautasdziesmu variantus: «Cik daudz patumšu dziesmu, cik daudz maz pazīstamu vārdu neizskaidrojas ar šiem daudzajiem variantiem! Šos variantos atradīs arī gramatiķis daudz tautas valodas savādības, tāpēc arī neviens gramatiķis nevarēs Barona dainām aiziet secen.»¹

Darbu valodniecībā K. Milenbaham lielā mērā atvieglājušas dziļās valodu zināšanas. Vācu, krievu, grieķu un latīņu valodu K. Milenbahs pārvalda pilnīgi. Lietuviešu valodu viņš apgūst, dzīvodams pie svaiņa Tauragē, sākumā daudz palīdz arī J. Jablonskis. K. Milenbahs mācījies

¹ *Milenbahs K.* Par latviešu valodas materiālu krāšanu // *Dzimtenes Vēstnesis*. — 1911. — 31. dec.

arī angļu un franču valodu, arī sanskritu, viņa rakstos bieži sastopami piemēri no citām valodām.

Klāt vēl laba valodas izjūta, nenoliedzams pētnieka talants un augstas darbaspējas — un desmit gadus pēc augstskolas beigšanas latviešu valodniecībā ienāk nobriedis zinātnieks, kam pa spēkam veikt visgrūtākos uzdevumus.

KĀDIEM BŪT LATVIEŠU GRAMATIKAS TERMINIEM

Kopš 1875. gada Vidzemes un Kurzemes lauku skolās tiek paredzēta dzimtās valodas un krievu valodas mācīšana. Latviešu gramatikas iekļaušana skolu programmā tomēr noris ar grūtībām, jo pret to ir vietējie vācu muižnieki un garīdznieki, trūkst arī latviešu valodas mācību grāmatu.

Latviešu valodas gramatikas gan jau ir vairākas — sākot ar J. G. Rēhehūzena latviešu valodas rokasgrāmatu (1644), beidzot ar A. Bīlenšteina zinātnisko gramatiku (1863). Tās ir latīņu vai vācu valodā un domātas ciltautiešiem, vāciešiem. Latviešiem paredzēta mācītāja G. Bražes¹ «Īsa pamācīšana latviešiem, kas savu valodu labāki grib pārzīt un caur to par labākiem rakstītājiem palikt» (1857), bet skolu praksei tā neder. 1869. gadā iznāk K. Biez-

¹ Šī mācītāja uzvārds rakstīts arī Braše un Brāše. — Red.

bārža grāmata «Mūsu valoda un viņas rakstība», kurā sniegts ieskats latviešu valodas fonētikā un ortogrāfijā. Šī darba ievirze gan ir teorētiska; netiek uzrakstīts arī paredzētais grāmatas turpinājums.

Latviešu valodas zinātniskajā izpētē jau paveikts diezgan daudz, tomēr, kā raksta A. Kronvalds, ir paradoksāli, ka 19. gadsimta 70. gados vēl nav nevienas skolām domātas latviešu valodas mācību grāmatas, kaut citos priekšmetos tās jau sagādātas.¹ Pirmaiā vispārējā tautskolotāju konferencē 1873. gadā tiek konstatēts, ka skolu darbs neveicas tikai tāpēc, ka trūkst latviešu valodas mācību grāmatu. Tiek nolemts kopīgiem spēkiem rūpēties par skolas mācību grāmatām.²

Pirmais, kas mēģina sarakstīt latviešu valodas mācību grāmatu skolām, ir skolotājs un grāmatizdevējs Fricis Mēkons. Viņa «Latviskas valodas katķisme priekš tautas skolām jeb gramatikālīga lasīšanas, runāšanas un rakstīšanas mācība iekš 393 prasīšanām, uzdošanām atbildēm un provēm ar daudziem piezīmējumiem un īpašu pamācīšanu, kā vēstules rakstāmas» iznāk 1874. gadā. Grāmata sarakstīta jautājumu un atbilžu veidā, «lai pārliecināšanās labad viens skolas bērns otram un vecāki saviem bērniem varētu noprasīt tās gramatikālīgas zināšanas». F. Mēkona darbs tiek pamatoti kritizēts sliktās valodas dēļ, tomēr tajā ir divas labas lietas — sniegtas vispārīgas ziņas par valodas

¹ *Kronvalds A.* Kāds vārds par mūsu valodu // *Baltijas Vēstnesis*. — 1869. — 23. jūl.

² *Vispārīgā latviešu skolotāju sapulce* // *Baltijas Vēstnesis*. — 1873. — 4. jūl.

dabu un mēģināts radīt latviešu valodniecības terminus. Lūk, daži F. Mēkona ieteiktie termini: *slakasvārdi, galvasvārdi, savādības vārdi, siešanas vārdi, vārdu vīze* (nominatīvs), *piederēšanas vīze* (ģenitīvs), *gruntsvīze* (pamata pakāpe), *piesolišanas metode* (vēlējuma izteiksme).

«Latviešu valodas katķismē» lietotie termini tiek atzīti par neveiksmīgiem, toties valodniecības terminu latviskošanas nepieciešamība domstarpības nerada. Par latviešu terminiem spriež Vidzemes un Kurzemes skolotāju konferencēs, aizsākas mēģinājumi vienādot terminus.

Turpmākajos gados skolu gramatikas saraksta skolotāji Ģ. Tauriņš un H. Spalviņš. 1879. un 1880. gadā latviešu valodas mācības grāmatu 2 daļās izdod divdesmit sešus gadus vecais jurisprudences students A. Stērste; tā tiek apsveikta kā pirmā zinātniskas ievirzes skolu gramatika. Līdz tam tapušās mācību grāmatas lielā mērā varam atzīt par A. Bilenšteina gramatiku pārstrādājumiem, bet turpmākajā gadu desmitā par šādu paraugu kļūst A. Stērstes gramatika. Tā vairāk vai mazāk ietekmē J. Spīsa, J. Skujas, O. Plača, A. Laimiņa, J. Kalniņa un citu autoru sastādītās mācību grāmatas.

1895. gadā latviešu valodas mācības grāmatu saraksta arī Jelgavas ģimnāzijas virsskolotājs Kārlis Milenbahs. Visai ticami liktos, ka valodnieks, kas pamatīgi apguvis valodas zinības un jau ievingrinājis roku to populārā pasniegšanā, pēc paša iniciatīvas ilgi un rūpīgi izstrādā

skolu gramatiku, kam zinātnes un metodikas līmeņa ziņā jāpaceļas pāri iepriekšējām.

Izrādās, viss notiek nedaudz citādāk. 1895. gada janvārī Rīgas grāmatizdevējs Pūcišu Čederts, kas jau agrāk veiksmīgi izdevis mācību grāmatas, uzaicina zināmu popularitāri iemantojušo K. Milenbahu «ar pekuniāri izdevīgiem noteikumiem sastādīt mazu latviešu gramatiku tautskolām».¹ Maijā nelielā grāmatiņa tiek nodota izdevējam. Rodas atspaidis Milenbahu ģimenei un — jauna «Latviešu valodas mācība» Latvijas skolām.

Kā jau sintakses aizstāvis, K. Milenbahs arī skolu grāmatā galveno vērību velta teikuma mācībai, ko atzīst par «savā ziņā bērna loģiku». Valodas skaņu un vārdsķiru izskaidrojums ir iesaistīts sintakses apskatā.

Grāmatas priekšvārdā valodnieks uzreiz aizrāda uz diviem maldīgiem uzskatiem: ka teikums ir vārdos izteikts spriedums un ka palīgteikums ir par teikumu paplašināts teikuma loceklis. Ievadvārdos arī teikts, ka no īpašiem jauninājumiem valodas parādību apskatā viņš apzināti vairījies. Tā tiešām ir. Robeža starp iepriekšējām latviešu valodas mācību grāmatām, īpaši A. Stērstes grāmatām un K. Milenbaha gramatiku, kas, pēc tradicionāla uzskata, ievada nacionālo zinātnisko gramatiku laikmetu, nav krasa.

Latviešu valodniecībā uz pirmās zinātniskās gramatikas godu pretendē vairākas grāmatas.

¹ K. Milenbaha vēstule J. Zubatijam 1895. g. 2. maijā.

«Ja ar Rozenbergera rakstiem latviešu zinātniskajai gramatikai gaismiņa aizmetusies, tad ar Bilenšteina rakstiem šinī laukā gaiša dieniņa aususi,»¹ konstatē J. Lautenbahs; par pirmajām latviešu zinātniskajām gramatikām uzskata A. Stērstes darbu, K. Milenbaha 1895. gadā izdoto gramatiku, arī J. Endzelīna un K. Milenbaha «Latviešu gramatiku» (1907) un pat J. Endzelīna «Lettische Grammatik» (1922). Spriedums atkarīgs no tā, ko uzskatām par zinātnisku gramatiku, kādu saturu ietveram šai jēdzienā. Pirmo zinātnisko gramatiku tomēr būs sarakstījis A. Bilenšteins. Bet kā ar skolu mācību grāmatām? K. Milenbahs gan ir pirmais latviešu valodas mācību grāmatu autors ar filologa izglītību, tomēr pirmās zinātniskās skolu gramatikas autora gods pienākas A. Stērstem, tiešam K. Milenbaha priekštecim, īpaši terminoloģijas ziņā.

K. Milenbaha darbs izpelnās lielu ievērību. Par līdzšinējām gramatikām presē parādījušās labi ja 2—3 recenzijas, par šo — astoņas. Atbalss jūtama vēl pēc septiņiem gadiem, kad iznāk polemiska J. Jākobsona brošūra «Kritika par K. Milenbaha «Latviešu valodas mācības» 11 paragrāfiem un manas domas dažā ziņā par valodas mācību» (1902). Pēc J. Endzelīna atziņuma, tā ir ļoti amizanta grāmata.² 1896. gadā aizsākas samērā plaša diskusija. Tās uzmanības centrā galvenokārt ir divi jautājumi: metodika un terminoloģija.

¹ *Lautenbahs J.* Latviešu gramatikas vēsture // *Pa-galms*. — 1881. — Nr. 12. — 123. lpp.

² *J. Endzelīna vēstule K. Milenbaham* 1902. g. 10. novembrī. VB RN, R x/55, p. 51-8477.

Visvairāk iebildumu izraisa K. Milēnbaha izmantotais paņēmiens fonētikas un morfoloģijas jautājumus iesaistīt sintakses kursā. Recenzentiem tas liekas gan netradicionāli, gan neloģiski. K. Milēnbahs te aizsteidzies laikum priekšā — mūsu dienās citi gramatikas jautājumi sintaksei tiek pakārtoti aizvien biežāk. Tomēr tolaik šāds paņēmiens netiek atzīts — K. Milēnbaha un J. Endzelīna kopīgi sarakstītajā «Latviešu valodas mācībā» un «Latviešu gramatikā» (1907) atkal lietots tradicionālais valodas parādību apskats, nodalot fonētikas, morfoloģijas un sintakses jautājumus.

Domas par to, vai vispirms analizējami piemēri vai izklāstāma teorija, dalās. Dažiem vērtētājiem patīk, ka piemēri K. Milēnbaha gramatikā nav sadomāti, bet ņemti no folkloras un tautas ikdienas runas, citiem atkal šķiet, ka tādējādi piemēros iezogas liekvārdība un nevajadzīga tēlainība. Uz to K. Milēnbahs pretraktā atbild: «...vai valodai pirms jānolaupa viss latviešu kolorīts un tad tik tādā sabojātā veidā jāpasniedz skolēniem?»¹ Varbūt šī atziņa būtu jāpārdomā arī mūsdienās?

Kaut arī kritisku piezīmju nav mazums, laikabiedri K. Milēnbaha gramatiku kopumā novērtē atzinīgi. Tiek uzsvērts, ka skaidrojumi ir zinātniski un noteikti, izklāsts sistemātisks.

Lai sarakstītu labu mācību grāmatu, jāpārzina attiecīgā zinātne, metodiski pareizi jāiz-

¹ *Milēnbahs K.* Manas «Latviešu valodas mācības» cien. pārspridēju kungiem // Baltijas Vēstnesis. — 1896. — 29. marts (10. apr.)

kārto viela un jālieto zinātniski, labskanīgi un viennozīmīgi termini, ja tādi jau ir. Pirmo latviešu gramatiku sastādītājiem terminus vēl nākas radīt. Katrs to dara, nerespektējot iepriekšējo gramatiku autorus. Rodas raibums, kas viskošāk uzplaukst gadsimta beigās. Ir gan mēģināts terminus vienādot, bet bez panākumiem. Sarežģītais latviešu valodniecības terminoloģijas veidošanās ceļš labi attēlots J. Peiles rakstā «Materiāli latviešu gramatikas terminoloģijas vēsturei 19. gadsimta pēdējā ceturksnī».¹

K. Milenbaha «Latviešu valodas mācība» saasina jau vairākus gadu desmitus ieilgušo diskusiju par valodniecības terminiem. K. Milenbahs savu nostāju pamato jau gramatikas priekšvārdā. «Par gramatiskiem nosaukumiem [terminiem] ir vispāri atzīts, ka svešvārdi zemākām skolām nolemtās gramatikās nav ieteicami. No pašu valodas ņemtais nosaukums piepalīdz skolēnam pasniegtos izskaidrojumus vieglāki saprast un vieglāki paturēt, sevišķi, ja saviem izskaidrojumiem nosaukumu izredzam par pamatu.» Tāpēc 1895. gada gramatikā lietots tikai viens internacionāls termins *persona*. No recenzentiem pret šādu pieeju principiāli iebilst vienīgi K. Graudiņš. Viņaprāt, bērniem būtu vieglāk mācīties citu valodu gramatiku, ja svešvārdi tiktu apgūti.² Iespēja iepazīt citvalodu terminus K. Milenbaha gramatikā gan ir

¹ Latviešu valodas apcerējumi // LVU Zinātniskie raksti. — R., 1967. — LX sēj. — 9a. laid. — 277.— 314. lpp.

² «Latviešu valodas mācība», K. Milenbaha izdota // Tēvija. — 1896. — 24. apr.

dota, jo svarīgākajiem jēdzieniem uzrādīti nosaukumi arī krievu un latīņu valodā.

Daļu terminu K. Milenbahs aizgūst no iepriekšējām gramatikām, citus darina no jauna, piemēram, tādus kā *divdabis*, *saišķis* u. c. Pilnīgi no jauna tiek veidoti locījumu nosaukumi — *sakulis*, *attieculis*, *virzulis*, *papildulis*, *vietulis*, *saukulis*. Šie jaunradītie termini pieņemami vienīgi J. Janševskim; pret tiem asi uzstājas L. Bērziņš, J. Velme, J. Kalniņš, J. Veismanis un citi.¹

Plašā rakstā «Manas «Latviešu valodas mācības» cien. pārspriedēju kungiem»,² kas publicēts četros laikraksta «Baltijas Vēstnesis» numuros, K. Milenbahs pateicas recenzentiem par aizrādījumiem, bet arī norāda, ka daudzu iebildumu pamatā ir pārpratumi. Viņš izklāsta savus apsvērumus par gramatikas uzbūvi, par dažu vārdu un formu vērtējumu. Starp citu, K. Milenbahs šai laikā, tāpat kā vēlāk A. Ozols, atbalstījis formas *ritens*, *cinīts* utt. «Abas formas *Jānīts* un *Jānītis* pareizas, tāpat kā pareizas, par piem., *nākusi* un *nākuse*.»

Recenzentu kritizētos terminus, arī locījumu nosaukumus, valodnieks joprojām atzīst par

¹ Recenzijas par K. Milenbaha «Latviešu valodas mācību» publicē Mazais (Baltijas Vēstnesis. — 1896. — 13. (25.) marts), J. Kalniņš (Baltijas Vēstnesis. — 1896. — 15. (27.) marts), J. Velme (Austrums. 1896. — Nr. 4. — 309.—310. lpp.), J. Janševskis (Balss. — 1896. — 10. (22.) apr.); K. Graudiņš (Tēvija. — 1896. — 24. apr.), J. Veismanis (Latviešu Avīzes. — 1896. — 24. apr.), L. Bērziņš (Baltijas Vēstnesis. — 1896. — 2. (14.) marts).

² Baltijas Vēstnesis. — 1896. — Nr. 71, 72, 73, 74.

ieteicamiem. Viņš norāda, ka valodā jau pastāvējis vārds *sakulis*: *Saki, saki, sakuliti, kādi viesi istabā*. Pēc šā parauga paši no sevis radušies pārējie locījumu nosaukumi. Visgrūtāk gājis ar datīvu, jo «šā locījuma pamata sajēgumu zinātnei grūti nākas notvert». Atbalstot uzskatu, ka datīvā nostājas nojēgums, uz kuru darbība virzās, K. Milenbahs arī radījis nosaukumu *virzulis*.

Pret locījumu nosaukumiem vēlreiz iebilst skolotājs un publicists, vairāku mācību grāmatu autors Juris Kalniņš¹, kas arī pats savā gramatikā (1890, 1894) locījumus mēģinājis latviskot (*dēvējamais, noteicamais, nolemjamais, papildināmais, ierādāmais locījums*). Pirmajā recenzijā par K. Milenbaha darbu viņš atzīst, ka jaunie locījumu nosaukumi nav glābjami, kaut arī tiem pievienotu pareizāku izskaņu *-iķis* un teiktu — *saciķis, attieciķis, virziķis*. Vēlāk J. Kalniņš raksta, ka visa vaina slēpjas izskaņā *-ulis*, kam piemītot jocīgi bēdīga piezobojuma nokrāsa. Tas, ka šādi vārdi valodā ir, vēl nepierāda to derīgumu terminoloģijā. «Kāpēc Kronvalds varoņa vietā nerādīja *varulis*, kaut gan arī tas būtu pareizi atvasināts vārds? .. Nopietnām lietām — nopietnus nosaukumus. Ko jūs teiktu, ja kāds Jūsu divdabi-participu mēģinātu iesaukt, piemēram, par *divkosi*, pamatodamies tikai uz to, ka šis vārds jau atrodoties mūsu valodā un apzīmē arī tiešām kaut ko divējādu?»

¹ Kalniņš J. Atbilde Milenbaha kungam // Baltijas Vēstnesis. — 1896. — 9. (21.) apr.

Polemiku «Baltijas Vēstnesis» izbeidz ar K. Mīlenbaha atbildi J. Kalniņam¹, kas skar galvenokārt piemēru izvēli, vārdu kārtas, kā arī metodikas jautājumus. Locījumu nosaukumu aizstāvēšanai tiek minēti A. Kronvalda jaunvārdi *zīmulis* un *vēstule*, kas jau ir nostiprinājušies valodā.

Tomēr vēlāk K. Mīlenbaha rakstos locījumu nosaukumi ar izskaņu *-ulis* bez paskaidrojuma vairs neparādās, līdz 1902. gadā izzūd pavisam.

Recenzijā par K. Mīlenbaha «Latviešu valodas mācību» J. Velme — viens no pirmajiem, kas pievēršas terminu veidošanas teorijai, — mēģina pierādīt latvisko terminu nevajadzību. Pēc viņa domām, «gramatikas nosaukumi skolēniem pilnīgi kas svešs un jauns, tādēļ daudzreiz derīgāki līdz ar svešo nojēgumu dot arī svešu nosaukumu, lai viņus velti nemulsinātu. Kādēļ mums nepieņemt latīņu nosaukumus, kur pašu nosaukumi nav tik viegli atronami?»² Tomēr vairums skolotāju un kultūras darbinieku ir pārliecināti, ka vismaz pamatskolās terminu latviskošana ir vajadzīga. Jāpanāk tikai terminu vienveidība.

Lai varētu izvēlēties vislabāko terminu, grammatiku autoru ieteikumi jāapkopo. To uzņemas skolotājs P. Abuls. Viņš sagatavo pārskatu par H. Spalviņa, J. Skujas, A. Stērstes, A. Laimiņa, J. Kalniņa, K. Mīlenbaha un R. Cukura grama-

¹ *Mīlenbahs K. Atbilde Kalniņa kungam // Baltijas Vēstnesis. — 1896. — 15. (27.) apr.; 16. (28.) apr.*

² *Velme J. «Latviešu valodas mācība» // Austrums. — 1896. — Nr. 4. — 310. lpp.*

tikās lietotajiem terminiem. So pārskatu viņš nolasa Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas sēdē 1901. gada 13. septembrī.¹ P. Abuls norāda, ka šajās gramatikās lietoti atšķirīgi termini, kas rada lielus sarežģījumus, ja skolā no mainās skolotājs vai tiek izmantota cita mācību grāmata. Sapulce nolemj ziņojumu iespiest un izplatīt skolotāju un citu interesentu vidū, lai pēc iespējas vairāk cilvēku izteiktu savas domas par vēlamajiem terminiem.

Speciāla Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas sēde Kārļa Mīlenbaha vadībā notiek 1902. gada 4. janvārī. Tajā piedalās J. Endzelīns, A. Stērste, J. Kalniņš, R. Cukurs un citi. Piecu stundu laikā klātesošie vienojas par vēlamajiem terminiem. «Vai tas neliecina par Zin. Kom. sēdes paviršību?» vēlāk rakstā «Gramatiskie nosaukumi»² jautā K. Mīlenbahs un atbild: «Tas varētu izlikties tādām, kas .. nav ievērojis, ka lielais gramatisko nosaukumu raibums un juceklis nemaz tik liels nav, kā tas izrādās.» Minētajā rakstā, kur ziņots par sēdes rezultātiem, publicēti 37 pieņemtie termini, kam dots arī tulkojums krievu valodā, starp tiem, piemēram, *lietas vārds* (bet *lietu vārdi*), *darbības vārds*, *kārta*, *skaitlis*, *izteiksme*, *saišķis*.

Visvairāk domstarpību ir par locījumu nosaukumiem, «visgrūtākajiem no grūtajiem gramatiskajiem nosaukumiem» (K. Mīlenbahs). 4. janvāra sēdē tiek pieņemti K. Mīlenbaha ieteiktie locījumu nosaukumi ar izskaņu *-ulis*.

¹ *Abuls P.* Terminoloģija latviešu gramatikā, priekšā lasīts RLB ZK sapulcē, septembrī 1901. g. — R., 1901. — 24 lpp.

² *Baltijas Vēstnesis.* — 1902. — 23. janv. (5. febr.).

Pieņemtie termini tomēr vēl netiek uzskatīti par galīgiem. Par «Baltijas Vēstnesī» publicētajiem terminiem K. Milenbahs uzaicina izteikties visus interesentus. Šos priekšlikumus, kā arī vēl dažus terminus paredzēts apspriest nākamajā sēdē.

Nākamā sēde notiek 1902. gada 17. jūnijā. K. Milenbahs un J. Endzelīns tanī laikā pēta Viduskurzemes izloksnes un sēdē nepiedalās, tāpēc sapulce atzīst, ka «apspriešana iznāca kaut arī nopietna, tomēr ne pilnīgi pamatīga»¹. Tiek pieņemti jauni locījumu nosaukumi — 1. locījums, 2. locījums utt., *saišļa* vietā ieteikts *biedrotājs*, pieņemti termini *patskaņas* un *līdzskaņas*. Pēdējā, izšķirošā terminu apspriešana notiek 1902. gada 13. septembrī. Par sēdes gaitu ziņo vairākas avīzes. Līdz ar to pirmā valodniecības terminu unifikācija tiek uzskatīta par pabeigtu.

Latviešu valodniecības terminoloģijas veidošanā Kārlim Milenbaham nākas pierādīt savas organizētāja spējas — gada laikā tiek ieviesta kārtība sarežģītā valodas apcirknī.

Par K. Milenbaha darbu, kas ieguldīts, organizējot terminu apspriešanu, runāts visai maz, tomēr pareizai metodikai šai lietā bija izšķiroša nozīme. Pēc viņa ieteikuma apspriesti tiek tikai tie valodniecības termini, kas lietoti skolu valodas mācības grāmatās. Kā valodnieks no-

¹ Tēvija. — 1902. — 3. jūl.

rāda rakstā «Gramatiskie nosaukumi», «sapulce it pareizi ievēroja pareizo valodas likumu, ka pēc iespējas jāatturas no jauniem vārdiem; ja jau vecākajās gramatikās sastopami pareizi atvasināti un nozīmīgi vārdi, tad tādus neizskāra».¹ Labs izrādās arī P. Abula ieteiktais terminu apkopošanas princips, izmantojot tikai pēdējos 22 gados izdotās gramatikas, jo terminu dažādība ar laiku gājusi mazumā. Par paraugu ņemta A. Stērstes gramatika. Lai vienādotu terminus, kas atšķiras tikai ar izskaņu, pēc K. Mīlenbaha ieteikuma tiek nolemts vairāk lietot izskaņu *-ams*, nevis *-ošs* vai *-tājs*.

J. Endzelīna un K. Mīlenbaha «Latviešu gramatika» nostiprina mūsdienu valodniecības terminoloģiju. Bet kā ar viņa paša radītajiem terminiem? Ieviesies vienīgi *divdabis*.

Ievēribu pelna K. Mīlenbaha uzskati par terminu veidošanas kompetenci. Pēc viņa domām, termini jāveido attiecīgās nozares pārstāvjiem. Valodnieku līdzdalība terminu izstrādāšanā un pieņemšanā pat nav nepieciešama. Terminu, tāpat kā citu jaunu vārdu, rašanās jāatstāj dabīgai gaitai. Laiks izšķirs, vai tiem tiesības uz dzīvi.² No šī uzskata K. Mīlenbahs tomēr dažreiz atkāpies, redzēdams, ka jaunvārdu darinātājiem valodnieka padoms tomēr var būt noderīgs.

¹ Baltijas Vēstnesis. — 1902. — 23. janv. (5. febr.).

² Dienas Lapa. — 1898. — 7. (19.) jūl.

VALODNIECĪBAS POPULARIZĒTĀJS

«Lai nākas grūti, kas nākas grūti, jo grūti nākas, bez šaubām, divus darbus pareizi padarīt: 1) labas bērnu, jaunības grāmatas sarakstīt, 2) zinātnes vispār saprotamā valodā plašākām aprindām pieejamas darīt,»¹ savulaik secina Kārlis Milenbahs. Pagājuši jau gandrīz deviņdesmit gadi, bet mēs varam atkārtot tikai to pašu. Sabiedrība ieslīgusi nebeidzamās diskusijās par to, kādai jābūt labai bērnu grāmatai. Teorētiski viss it kā būtu skaidrs, bet labu bērnu grāmatu ir maz. Līdzīgi ir ar zinātnes popularizēšanu Latvijā. Humanitāro zinātņu pārstāvji, arī valodnieki, varētu darīt vairāk. Vai nebūtu labi, ja vairāk būtu saistošu apcerējumu ne vien par valodu, bet arī par valodniecību, ja mēs varētu lasīt interesanti uzrakstītus valodnieku dzīvesstāstus. Tas viss noteikti taps, bet pašlaik grāmatplaukts ir patukšs. Te prātā nāk paradoksāla doma — varbūt tieši tāpēc, ka valodas zinātne tik plaši tika popularizēta pagājušā gadsimta beigās, ar to vairs nenodarbojas mūsu dienās?

Populārzinātniskiem apcerējumiem Latvijā pamatu licis jau Vecais Stenders ar «Augstas gudrības grāmatu no pasaules un dabas» (1774). Gadu gaitā šādu grāmatu skaits palielinās, tās kļūst aizvien zinātniskākas, ietver vairāk informācijas. 19. gadsimta beigās populārzinātniskā literatūra sasniedz vislielāko uz-

¹ Milenbahs K. «Jaunības Draugs» // Balss. — 1901. — 2. (15.) maijs.

plaukumu — 1891.—1894. gadā šādu grāmatu tirāžas ir tikpat lielas kā triviālajai lasāmvielai.¹ Visvairāk grāmatu un rakstu ir par dabas zinātnēm, vēsturi un ģeogrāfiju, bet novārtā netiek atstāta arī valodniecība.

Bet ko uzskatīt par pirmo nozīmīgāko populārzinātnisko apcerējumu valodniecībā? Aplūkosim tikai tos darbus, kas skar valodniecību kā zinātni, pievēršas valodas teorētiskam apskatam. Pirmais latvietis, kas saraksta teorētiskas ievirzes darbu valodniecībā, ir Kaspars Biezbārdis. Viņa grāmata «Mūsu valoda un viņas rakstība» iznāk 1869. gadā. A. Kronvaldam priekšplānā izvirzās citi mērķi — vērsties pret vācu politisko un ideoloģisko kundzību, mācīt novērtēt savu valodu.

Populārzinātniska ievirze raksturīga vairumam gadsimta beigās iznākušo literāro žurnālu — «Pagalmam», «Rotai», «Mājas Viesa Mēnešrakstam», īpaši «Austrumam». Praktiskiem valodas jautājumiem veltīti raksti bieži atrodami vai katrā no daudzajiem laikrakstiem. Tomēr pienācis laiks paskatīties tālāk par konkrētajiem valodas kopšanas uzdevumiem. Lasītājs jāiepazīstina ar vispārīgās valodniecības atziņām. To paveikt uzņemas pirmie speciālu izglītību ieguvušie filologi.

Viens no pirmajiem, kas latviešu lasītāju ievēd valodas un valodniecības noslēpumus, ir

¹ *Apinis A.* Latviešu grāmatniecība. — R., 1977. — 312. lpp.

K. Milēnbaha studiju biedrs, mēnešraksta «Austrums» redaktors Jēkabs Velme. Vairākos «Austruma» gadagājumos (1885—1889) parādās divpadsmit «Vēstules par valodniecību». Tie ir saistoši, uz stingri zinātniska pamata veidoti apcerējumi, kas ietērpti vēstuļu formā. Pirmo reizi latviešu valodniecībā tiek skaidrota valodniecības būtība: «Valodniecība nopūlas saprast valodu tiklab viņas vienkopībā kā vispārīgu līdzekli cilvēkiem izteikt savas domas . . , viņa mēģina izziņāt valodu vienādības un savādības cēloņus . . , nodarbojas iedalīt visas valodas grupās un šķirās, izpētīt, kādā sakarā stāv domas ar tām skaņām, caur kurām viņas dara zināmas, kādā vīzē viņa cēlusies . . , kāds svars valodai priekš cilvēka gara un kāda loma cilvēces attīstībā.»¹

J. Velme pievēršas arī zinātnes vēstures apskatam. Viņš pieder pie tiem zinātniekiem, kas uzskata, ka par zinātnisku valodniecību var runāt tikai kopš salīdzināmi vēsturiskās pētišanas metodes atklāšanas 1816. gadā. Vēstulēs skarti salīdzināmās valodniecības rašanās jautājumi, valodu tipoloģija, valodas pārmaiņu cēloņi, valodas un domāšanas attiecības.

«Vēstulēs par valodniecību» pieminētas arī hipotēzes par valodas izcelšanos. Šis jautājums šķiet tik saistošs, ka turpmākajos gados parādās vēl divas publikācijas par šo tematu. Tās ir K. Milēnbaha grāmata «Par valodas dabu un sākumu» (1891) un Rūdolfa Jirgena raksts «Valodas attīstīšanās» Tērbatas universitātes studentu rakstu krājuma «Pūrs» otrajā sējumā

¹ Velme J. Vēstules par valodu un valodniecību // Austrums. — 1885. — Nr. 3. — 143.—144. lpp.

(1892)¹. Abi darbi ir tuvi tematikas ziņā, abi autori nonāk pie līdzīgiem secinājumiem. Grūti pateikt, vai R. Jirgens, kura raksts iesniegts krājumam 1892. gada janvārī, bijis pazīstams ar K. Milenbaha grāmatu. Visticamāk, ka ne.

Liela starpība ir abu rakstu stilā. R. Jirgena raksts ir zinātnisks, bagāts speciāliem terminiem, saprotams diezgan izglītotam lasītājam — kā jau visi raksti krājumā «Pūrs».

K. Milenbaha grāmata «Par valodas dabu un sākumu» iznāk 1891. gadā Jelgavā un ir viens no pirmajiem valodnieka darbiem. Līdz tam izdotas tikai divas «Odisejas» tulkojuma burtņīcas un sagatavots 1. krājums «Daži jautājumi par latviešu valodu». Grāmata domāta lasītājiem, «kuri, ar valodu sevišķi nenodarbojami, tomēr kāro pēc cik necik dziļākiem ieskatiem valodas dabā un darbņīcā».²

Jautājums par valodas rašanos pilnīgi atriecināts nav vēl šodien. Ir noskaidroti topošo cilvēku anatomiskās un fizioloģiskās attīstības faktori, kas ļāvuši sākt runāt. Apzināti sabiedriskie apstākļi, kas izraisījuši vajadzību pēc valodas kā sazināšanās līdzekļa. Turpretī par skaņu materiāla konkrētajiem avotiem valodniecībā pastāv dažādi uzskati. K. Milenbahs valodas izcelsmes un attīstības jautājumus nolemj aplūkot kopsakarā ar cittautu valodnieku darbu analīzi.

Kā zināms, par zinātnieka lingvistisko uzskatu veidošanos liecina ne tikai tās teorijas

¹ Pūrs, darināts un pielocīts ar populāri ziniskiem apcerējumiem. — R., 1892. — 2. sēj. — 14.—57. lpp.

² Milenbahs K. Par valodas dabu un sākumu. — Jelgava, 1891. — 64. lpp.

un atzinumi, no kurām viņš mācījies, bet arī tie darbi, kas vērtēti kritiski. Tāpēc īsumā aplūkosim teorijas, kurām K. Milenbahs pievēršies savā grāmatā.

Visplašāk aplūkoti K. Ābela uzskati par valodas rašanos, tie izklāstīti grāmatā «*Sprachwissenschaftliche Abhandlungen*» (1885). Pēc K. Ābela domām, sākumā cilvēkam neesot piemītusi droša valodas apziņa, kas būtu saistījusi vārda skanējumu ar tā nozīmi. Vispirms esot bijuši daudzi vienādi vārdi ar dažādām nozīmēm un daudz dažādu vārdu ar vienu nozīmi. Ar laiku noteikti nojēgumi sākuši saistīties ar konkrētām skaņām.

Kaut arī K. Milenbahs atzīst, ka šajā mācībā par valodas rašanos daudzas domas ir pareizas, pats K. Ābela teorijas pamats jāuzskata par diezgan nedrošu. Daži vārdi vienādu skanējumu ieguvuši laika gaitā. Viena jēdziena izteikšanai tik tiešām pastāv daudz vārdu, piemēram, jēdzienam *sist* ir virkne apzīmējumu — *pliķi dot, zvelt, smelt, gāzt, cirst, mest, šaut, belzt, kraut, vilkt, šļākt, spert*. Tie radušies, valodai attīstoties. Valodas attīstības ceļš bijis tieši pretējs: no nedaudzām neskaidrām formām un skaņām līdz valodu bagātībai mūsu dienās. K. Milenbahs nelieto terminus *homoniēmija* un *polisēmija*, bet piemēri rāda, ka viņš ir tuvu šo parādību mūsdienu izpratnei.

Pamatojoties uz minētajiem apsvērumiem, tiek noraidīta arī M. Millera izlases teorija, pēc kuras skaņu kopu skaits sākumā bijis gandrīz nesaskaitāms; ar laiku jukas zudušas un va-

loda ieguvusi iespēju attīstīties tālāk. K. Milenbahs raksta: «Neattīstīto [runas] orgānu dēļ skaņu nevarēja būt pārāk daudz, tomēr arī pirmajā skaņu mazumā bija gan raibums, kuru pareizi varētum apzīmēt ar latviešu parunu: viens runāja kā cūka, otrs kā zoss.»¹

Nesaucot vārdā teorijas aizstāvjus, K. Milenbahs piemin t. s. «virsaišu runas atkārtojuma» teoriju. Ja pieņemtu, ka valoda cēlusies, atkārtojot cilšu virsaišu runu, varētu izskaidrot cilts valodas vienību. Bet uz jautājumu, kā tad valodu apguvuši paši virsaiši, atbildēt nebūtu iespējams.

Valodnieka uzmanību piesaistījusi L. Geigera teorija — valodas pamatu veido redzamās mutes kustības, izdodot kādu skaņu. K. Milenbahs to vērtē šādi: «Lai gan Geigers . . . parāda apbrīnojamu asprātību un augstu mācību, tomēr nevaram viņa domām pievienoties; jo pārlietu šaurs ir tas pamats, kuru viņš ierāda valodai, un tādēļ arī tā varenī dižā ēka, kuru viņš uzcēlis uz šā pārlietu mazā pamata, nav stāvētāja, bet gruvēja.»² Tāpat par šauru tiek atzīta teorija, ka cilvēks atradis vārdus ēzdams, kaut gan saknes *pa*, *ma* esot daudzu valodu vārdos, kas saistās ar ēšanu.

Izklāstījis lasītājam no tālas senatnes nākušās Demokrīta teorijas, K. Milenbahs min, ka jau

¹ Milenbahs K. Par valodas dabu un sākumu. — 38. lpp.

² Turpat. — 39. lpp.

no laika gala lielāks ir bijis Heraklīta piekritēju skaits. Tie atzīst, ka valoda ir dabas auglis, nevis cilvēku nolīguma rezultāts. Par sīkākās izklāstīšanas vērtiem viņš atzīst slavenākā Demokrīta piekritēja Dž. Herisa uzskatus¹. Dž. Heriss spriež tā: vārdi radīti pēc noteikta oriģināla. Ja pazīst oriģinālu, jāpazīst arī tā nosaukumi visās pasaules valodās. Tā kā tas nav iespējams, tad valoda nevar būt nekāds pasaules tēls, bet gan cilvēku savstarpēja nolīguma ražojums. Sāds spriedums K. Mīlenbaham nav pieņemams: «...ja pat valoda sākumā būtu bijusi tīra dabas skaņu atskaņa jeb pasaules tēls, kurā katrs pasaules priekšmets pēc savas skaņas būtu bijis pazīstams, tomēr šim skaņu tēlam būtu vajadzējis laika strāvā nodilt un šā tēla gabaliem tā sašķobīties un sagrozīties, ka šis padilušais, sagrozītais skaņu tēls nekādi nevarētu līdzīgs būt savam oriģinālam, pietiktu, kad tikai mums būtu iespējams dažus šā tēla gabalus pazīt.»² Un pats svarīgākais iebildums: kā tad cilvēki varēja iedomāties savas radītās skaņas izlietot priekšmetu apzīmēšanai, ja viņi no pieredzes nemaz nezināja, ka skaņas šim nolūkam kalpo?

Visvairāk vērības Kārlis Mīlenbahs velta tām teorijām, kuras ir pamatā viņa paša uzskatam. Tās ir dabas skaņu atdarināšanas teorijas. K. Mīlenbahs atspēko šo teoriju pretinieku ap-

¹ K. Mīlenbahs izmantojis Dž. Herisa darbu «Hermes or a Philosophical Inquiry concerning Language and Universal Grammar» (London, 1751).

² Mīlenbahs K. Par valodas dabu un sākumu. — 44.— 45. lpp.

galvojumus, pierādīdams, ka jauni vārdi pēc dabas skaņu parauga rodas joprojām. Arī starp senām indoeiropiešu valodu kopīgām saknēm ir daudz tādu, kuras būtu varējušas rasties, atdarinot dabas skaņas. Vēl vairāk tādu skaņu ir mazattīstītās valodās. Vēršoties pret tiem, kas šādus uzskatus ironiski nosaukuši par *pah-pah* un *vau-vau* teorijām, K. Mīlenbahs norāda: «Kā katrā zinātnes jautājumā, mums jāizskaidro nezināms caur zināma piepalīdzību, tā arī valodas sākuma meklējumos mums jāargās nezināmus, nepazīstamus spēkus talkā saukt. Pret šo pirmo zinātnes likumu apgrēkojušies daudzkārt *vau-vau* teorijas piekritēji, bet daudzkārt arī viņas pretinieki, kā, piemēram, M. Millers, viens iz sīvākajiem *vau-vau* teorijas pretiniekiem, pēc kura mācības valodu radījis gara instinkts. Bet par nelaimi neviens nezin pateikt, kas tas par instinktu. . . Ja mums, pamatojoties uz pazīstamiem spēkiem, nebūtu iespējams valodas sākumu izskaidrot, tad mums būtu jāatzīst, ka tāds izskaidrojums pavisam nav iespējams.»¹

Prasību pēc stingra, taustāma pamata valodas cilmes skaidrojumos K. Mīlenbahs izteicis vairākkārt. Atzīdams un popularizēdams G. Kurcija darbā «*Die Sprachschöpfung*» (1890) doto pirmatnes vārdu iedalījumu sešās šķirās (jūsmu, jūsmu pavadītāju, vaibstu, kustoņu brēkas, pasaules skaņu un simboliskos vārdos), viņš iebilst pret simbolisko vārdu izdalīšanu īpašā grupā: «Viss, ko Kurcijs saka par vārdu

¹ *Mīlenbahs K.* Par valodas dabu un sākumu. — 47.—48. lpp.

simboliku, šķiet mums tīru niekošanos esam... Še pēc mūsu pārliecības katra iedomām sava vaļa, tamdēļ neder šīm iedomām piegriezt sevišķu vērību.»¹

Objektīvi analizēdams vairāku valodas cilmes teoriju plusus un mīnus, valodnieks lasītāju nesteidzīgi ievada valodniecības zinātnē, ļauj katram pašam izvērtēt dažādos viedokļus. Bet kādi uzskati par valodas rašanos bijuši pašam K. Milenbaham?

Te būtu jāatceras, kā veidojušies valodnieka lingvistiskie uzskati. Sprototams, ka interese par valodas rašanos un attīstību K. Milenbaham nerodas nejauši. Iedziļināšanās gan valodniecībā, gan filozofijā mudina pievērsties ne vien valodas praksei, bet arī teorijas problēmām, jo to pareizs risinājums savukārt noteikti veicinās valodas kopšanu. Iepazīnies ar valodnieku, filozofu un etnogrāfu darbiem, ar Č. Darvina teoriju, K. Milenbahs izveido savu koncepciju, ko pamato grāmatā «Par valodas dabu un sākumu».

Jebkādus mēģinājumus izskaidrot cilvēku valodas cilmi, analizējot dzīvnieku saziņu, K. Milenbahs noliedz. Viņa galvenais arguments: citiem dzīvniekiem nepiemīt ne vismazākā attīstības iespēja; «garajā ziloņu rindā tas, kas ar muguru stāv pie haosa, pilnīgi tāds pats kā tas, kas izstieps savu smeceri pastarās dienas

¹ *Milenbahs K.* Par valodas dabu un sākumu — 61. lpp.

drupās». Tātad dzīvnieku saziņas izpēte nevar palīdzēt izskaidrot to, kas attīstījies un attīstās, proti, cilvēku valodu.

Vispirms K. Mīlenbahs noskaidro, «kā darbojas runājot cilvēka miesa un cilvēka gars». Par runāto un dzirdēto vārdu viņš raksta: «... šīs kustēšanās un skaņu jūsmas [sajūtas] nav, saprotams, vienīgi fizioloģiskas, bet arī psiholoģiskas. Jo, kad skaņas aizkārūšas mūsu jutekļus, tad šīs aizkāriens pamet mūsu garā zināmas atmiņas pēdas.»¹ Tātad K. Mīlenbahs ir bijis tuvu mūsdienu valodniecības atzinumiem.

Secinājis, ka valodas daba jau ir samērā dziļi izpētīta, bet valodas rašanās joprojām paliek mīkla, K. Mīlenbahs savus uzskatus šā jautājuma sakarā izklāsta šādos tēlainos vārdos:

«No visiem atminējumu mēģinājumiem kā vienkāršākā un dibinātākā uzlūkojama tā teorija, pēc kuras pirmatnē priekšmeti un to nosaukumi stāvējuši iekšējā sakarā (kā vaibstu vārdi), pēc kuras vārdos atskanējušas priekšmetiem piemītošās skaņas. Pēc dabā dzirdētām skaņām cilvēks varēja savas skaņu un kustēšanās jūsmas it viegli attīstīt, tā ka, šitā to lietu uzlūkojot, dabas māmuliņa ar savām dažādajām skaņām būtu valodas mācītāja bijusi, cilvēkam priekšā skandinādama to, kas cilvē-

¹ *Milenbahs K.* Par valodas dabu un sākumu. — 31. lpp.

kam it kā dabas māmiņas bērnam bija jārūnā paka].»¹

Turpmākajos darbos K. Mīlenbahs pie jautājuma par valodas rašanos nav atgriezies. Jādomā, ka vēlāk valodnieks būs iepazinies, piemēram, ar populārajām V. Vunta idejām, iespējams, arī ar D. Kudrjavska un V. Poržezinska atziņām. Tomēr viņa darbos tas neatspoguļojas.

Valodas sākums noskaidrots; kā solīts grāmatas virsrakstā, K. Mīlenbahs sniedz ziņas arī par valodas dabu. Vispirms lasītājs uzzina par salīdzināmās valodniecības attīstību, par tās nopelniem indoeiropiešu valodu radniecības noskaidrošanā. Interesanti, ka jau 1891. gadā (grāmatā «Par valodas dabu un sākumu») K. Mīlenbahs atspēko arī mūsdienās dzirdēto uzskatu, ka latvietis saprotot indieti, nemaz tā valodu nemācījies.

Aprakstījis pasaules valodu dažādību, to tipoloģisko un ģenealoģisko klasifikāciju, K. Mīlenbahs secina: «... nav paredzams, ka valodniecība kādreiz iespēs pierādīt, valodu daudzums neesot cēlies no viena avota; tad jau ātrāki cerams, ka valodniecība, tālāk attīstīdamās, pierādīs visas pasaules valodas vienas pirmvalodas locekļus esam. Tamdēļ pieslejos to vīru domām, kuri saka, ka, nelūkojoties uz valodu dažādību, tomēr viens kopīgs sākums visām pasaules valodām domājams.»²

¹ Mīlenbahs K. Par valodas dabu un sākumu. — 62.— 63. lpp.

² Turpat. — 13. lpp.

K. Milenbaha lingvistisko uzskatu pamatā ir tēze par valodas nepārtraukto attīstību un mainību. «...valodu nepielīdzināsim Atēnes dievītei, kura grezna un pilnīgi apbruņota, pēc grieķu teikas, izšāvusies iz Ceisa galvas»¹: arī latviešu valoda visu laiku pilnveidojas. Doma par valodas attīstību uzsvēta vai visos K. Milenbaha rakstos. Sevišķi pārliecinoši tā pamatota 1911. gadā publicētajā rakstā «Par pamaziņmiem vārdiem».² Raksts radies kā iebilde mācītāja J. Sandera izteikumiem par deminutīvu lietošanu. Lai gan ar J. Sanderu K. Milenbahs polemizējis vairākkārt, valodniekam šķiet, ka šoreiz mācītāja uzskati īpaši kaitīgi valodas attīstībai. Domstarpību pamatā ir J. Sandera un K. Milenbaha atšķirīgie viedokļi par folkloras un tautas valodas attiecībām ar daiļliteratūras valodu. J. Sanders uzskata, ka viss, kas atrodams tautasdziesmās, arī deminutīvi, bez domāšanas lietojams dzejā. Arī K. Milenbahs ir pārliecināts, ka rakstniekam jāsmēļ no tautas valodas dzīvības sula savai valodai, tomēr tautasdziesmu valoda nav visur verdziski piemērojama tagadējai gara un jūtu pasaulei. Tā kā latvieši attīstībā spēruši lielus soļus uz priekšu, neviens solis nevar palikt bez attiecīgas atbalss valodā.

«Valoda nekad nedrīkst uz vietas stāvēt,» uzsver K. Milenbahs. «Valodai vienmēr jāattīstās no iekšienes pa savai dabai un pa kultūras attīstības gaitai, tā ka viņā ikreizējie kultūras

¹ Milenbahs K. Par valodas dabu un sākumu. — 13. lpp.

² Dzimtenes Vēstnesis. — 1911. — 30. jūl. (12. aug.).

slāņi varētu viegli ictilpt un viņa noderētu par ikreizējās kultūras neapsūbejušu spoguļi. Ar attīstības beigām valoda ieslīgst ēnu valsti.. Mūžīga attīstība, mūžīga pārmaiņa ir valodas dzīvība, miers un sastingums ir viņas nāve.»¹

Recenziju par K. Milenbaha populārzinātniskajām grāmatām un rakstiem presē nav daudz; izņēmums ir grāmata «Teikums», par kuru runāsim vēlāk. Recenzenti atzīst grāmatu nozīmīgumu, bet vairāk akcentē to formu, nevis saturu. Zīmīgs ir F. Kārkluvalka vērtējums grāmatai «Par valodas dabu un sākumu»: «Te mēs sajūtam dzīvas valodas spēku, valodas dabas spirtumu un neviltotu smaržošanu; te nav noplucināts, saspīests stāds, bet te ir dzīva, skaista, smaržojoša puķe, to par Milenbaha kunga darbiem visi vienbalsīgi spriež.»²

Populārs, visiem saprotams izteiksmes veids gan ir laikmeta prasība. Zinātniska literatūra latviešu valodā vēl nepastāv. Kā izsakās K. Milenbahs, neviens latviešu valodnieks savos rakstos nedos padomus citiem valodniekiem, visi raksti domāti plašām nespeciālistu aprindām.³ Acīmredzot K. Milenbahs par īsti zinātniskiem neuzskata arī Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājumus. Līdz biedrības Valodniecības nodaļas dibināšanai valodas jautā-

¹ *Milenbahs K.* Par pamazināmiem vārdiem // Dzintenes Vēstnesis. — 1911. — 30. jūl. (12. aug.).

² *Kkks* [Kārkluvalks F.]. Kā apietas ar mūsu valodu // Baltijas Vēstnesis, 1892. — 25. apr. (7. maijs).

³ *Milenbahs K.* Par svešvārdiem // Rakstu krājums / Rīgas Latv. b-bas Zinību komis. — 1901. — 13. krāj. — 40. lpp.

jumus ar speciālistiem varēja apspriest tikai Zinību komisijas Vasaras sapulcēs vai šaurā paziņu lokā. Ja valodnieks grib dalīties domās par kādu valodas parādību, tad jāraksta tā, lai viņa rakstus lasītu un viņu saprastu ne tikai speciāli izglītoti cilvēki.

K. Mīlenbahs iepazīstina lasītājus arī ar to, kas darīts un darāms latviešu valodas izpētē. Viņš raksta par J. Alunāna un A. Kronvalda darbību valodniecībā,¹ apcer, kā valoda pētīta veclatviešu periodā. 1910. gadā K. Mīlenbahs konstatē, ka beidzot daži no latviešiem sākuši nopietni nodarboties ar valodas zinātnisku izpēti. «Latviešu valodnieku starpā minams pirmā kārtā Endzelins,» konstatē K. Mīlenbahs. «Endzelīns ārzemes valodnieku vidū daudz vairāk pazīstams nekā latviešu starpā.»² Tā kā lielākā daļa J. Endzelīna rakstu toreiz sarakstīti krievu vai vācu valodā, turklāt ir stingri zinātniski, K. Mīlenbahs saprot, ka par tiem var spriest tikai tāds, kas par valodniecību nav dzirdējis tikai pa ausu galam, bet ir ar to nopietni iepazīsies. K. Mīlenbahs visādi cenšas popularizēt sava jaunākā kolēģa darbus. Jau 1905. gadā K. Mīlenbahs, informējot lasītājus par J. Endzelīna maģistra disertāciju, piemin viņa dau-

¹ *Mīlenbahs K.* Kronvalds kā valodnieks // *Latviešu Izglītības biedrības gadagrāmata.* — R., 1910. — 2. [sēj.] — 15.—18. lpp.; *Mīlenbahs K.* Par kādu Jura Alunāna vēl neiespiestu rakstu // *Druva.* — 1912. — Nr. 7. — 821.—825. lpp.

² Kas darīts un darāms latviešu valodas izpēšanā // *Mājas Viesis.* — 1910. — Nr. 51. — 1202. lpp.

dzos rakstus krievu un vācu valodniecības žurnālos, un jau tad nešaubās, ka «Endzeļiņa zinātnes dziļumos ierakņājusies spalva mums dāvās gramatiku, kas stāv uz tagadējās zinātnes augstumiem». ¹ 1911. gadā lasītājs tiek iepazīstināts ar uzskatiem par slāvu un baltu radniecības attiecībām; šī problēma aplūkota J. Endzeļiņa doktora disertācijā. ²

Iespēju robežās K. Milēnbahs pievēršas arī dažādām valodniecības nozarēm, trāpīgi raksturojot to būtību. Sev tuvu nozari — leksikogrāfiju — valodnieks vērtē šādi:

«Vārdnīcas sarakstītājs jeb leksiogrāfs savā ziņā ir biogrāfs. Leksiogrāfa varoņi ir vārdi, gan dzīvi, gan izmiruši, gan tikko piedzimuši. Katram vārdam ir sava sabiedrība, savs liktens. Leksiogrāfam jāredz, kādā sabiedrībā zināmi vārdi sastopami, kāds liktens ikvienam vārdam viņa attīstībā. Tas grūts darbs, ievērojot leksiogrāfa varoņu daudzumu. Bet visgrūtākais darbs latviešu vārdnīcas sarakstītājam ir sadabūt kopā vēl milzums daudz paslēpušos varoņus.» ³

K. Milēnbaha grāmatai «Teikums» piemīt gan populārzinātniska, gan zinātniska darba iezīmes. To pašu varētu teikt arī par rakstiem, kas

¹ *Milēnbahs K.* Maģistra Endzeļiņa raksti // Vērotājs. — 1905. — Nr. 5. — 608. lpp.

² *Milēnbahs K.* Par slāvu un baltu radnieciskajām attiecībām // Dzimtenes Vēstnesis. — 1911. — 27. aug. (9. sept.).

³ *Milēnbahs K.* Kas darīts un darāms latviešu valodas izpētīšanā // Mājas Viesis. — 1910. — Nr. 51. — 1203. lpp.

skar sintakses jautājumus. Taču Kārļa Milenbaha — sintaktiķa — devumam pievērsīsimies nākošajā nodaļā.

TEIKUMA MĀCĪBA

Tieksme padarīt valodniecību par zinātni, kas tuva lasītājiem, kuru prāts nav nodarbināts tikai ar ikdienišķām lietām, liek Kārlim Milenbaham rakstīt grāmatu «Teikums». Tā kļūst par pamatu latviešu sintakses teorijas attīstībai, kā arī ir vērtīgs devums valodas zinātnes popularizēšanā.

«Mūsu laikos nav vairs neparasta lieta zinātnes ieskatus par dažādiem priekšmetiem pasniegt viegli saprotamā valodā plašākām ļaužu aprindām,»¹ teikts šīs grāmatas ievadā. Sintakses parādību populārā aprakstīšanā K. Milenbahs jau ir ievingrinājis roku. 1891. gadā iznākušajā krājumā «Daži jautājumi par latviešu valodu» latviešu valodas vārdu savienojumu sintaksei veltīti pieci raksti. Teikuma mācība ir galvenā tēma 1895. gadā izdotajā «Latviešu valodas mācībā». Arī plašajā polemikā par šo gramatiku nozīmīga vieta tiek ierādīta sintakses jautājumu teorētiskai un praktiskai atspoguļošanai skolu mācību grāmatās.

Līdz Kārlim Milenbaham latviešu sintakse vēl ir samērā neskarts darba lauks. Veclatviešu

¹ *Milenbahs K. Teikums.* — R., 1898. — 3. lpp.

periodā veiktie sintakses pētījumi apkopojumu rod A. Bilenšteina gramatikā, ko par paraugu ņēmuši skolu mācību grāmatu autori. Teorētisks sintakses apskats dots jau minētajā R. Jirgena rakstā «Valodas attīstīšanās», kurā valodas evolūcijas aspektā iztirzāti vārdu locījumi, teikuma locekļi, vienkārši un salikti teikumi. Šajā rakstā lietoti tādi mūsdienu termini kā *kongruence*, *paratakse*, *hipotakse* u. c. Uz R. Jirgenu K. Mīlenbahs atsaucies gan nav, toties krājums «Pūrs» viņa rakstos ir minēts. Jādomā, ka šādu rakstu, kas saskan ar paša K. Mīlenbaha zinātniskajām interesēm, valodnieks nebūs atstājis nelasītu. Rosinoši ir arī cittautu valodnieku pētījumi, īpaši K. Brugmaņa un B. Delbrika indoeiropiešu valodu salīdzināmā sintakse un H. Paula darbi.

Veicot latviešu sintakses pētījumus, K. Mīlenbahs ne tikai noskaidro sintaktisko parādību vēsturisko attīstību un apraksta valodas pašreizējo stāvokli. Viņš arī vērtē sintaktisko konstrukciju atbilstību latviešu valodas garam. Normatīva pieeja sintaksei K. Mīlenbaha dzīves laikā ir īpaši svarīga — no vienas puses, jācīnās pret spēcīgo vācu valodas ietekmi teikumu veidošanā, no otras — pret pārliecīgu tieksmi izskaust konstrukcijas, kurām rodama atbilde vācu vai krievu valodā.

Valodniecībā dažādos laikposmos pastāvējuši atšķirīgi uzskati par sintakses priekšmetu. Daudzas parādības, kas agrāk aplūkotas morfolo-

ģijas ietvaros, K. Mīlenbaha dzīves laikā jau ir iekļautas sintaksē. Arī K. Mīlenbahs ar sintaksi saprot ne tikai mācību par teikumu tipiēm un teikuma locekļiem. Grāmatā «Teikums», bet it īpaši «Latviešu gramatikā» (1907), kas kļūst par paraugu citām 20. gadsimta pirmās puses gramatikām, sintaksei veltītajā daļā iekļauts arī lietvārdu locījumu un palīgvārdu apskats. J. Endzelīna «Latviešu valodas gramatikā» (1951) un «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā» vārdšķiras un to funkcionēšana aplūkotas morfoloģijas daļā. Tomēr pēdējā laikā gan latviešu, gan cittautu valodniecībā sintakses priekšmets arvien paplašinās.

«Latviešu valodas mācības» (1895) priekšvārdā Kārlis Mīlenbahs kritizē iepriekšējo gramatiku autoru — H. Spalviņa, J. Kalniņa, A. Laimiņa, A. Stērstes — sniegtās teikuma definīcijas. Par vislielāko nepareizību viņš atzīst uzskatu, ka teikums ir vārdos izteikts spriedums. «Teikumā» K. Mīlenbahs plašāk pamato savus iebildumus pret definīcijām, kurās teikums identificēts ar domām vai spriedumu. Kaut arī ar tām ir tā aprasts, ka neviens vairs nenododas pārdomām par šo definīciju pareizību, šādiem izskaidrojumiem pretojas loģika. Arī J. Velme «Vēstulēs par valodniecību» norāda, ka tikpat labi varētu teikt, ka zābaks ir apauta kāja. Aplūkojis F. Millera, H. Paula, A. Vostokova, B. Delbriķa teikuma definīcijas, par patiesībai vistuvāko K. Mīlenbahs atzīst B. Delbriķa izteikumu: «Teikums ir valodā tērpts izsacījums, kurš gan runātājam, gan klausītājam izrādās par pilnīgu veselumu.» Savu teikuma definīciju K. Mīlenbahs nedod.

Arī 1907. gada «Latviešu gramatikā» nav atzīts par vajadzīgu sīkāk paskaidrot teikuma jēdzienu.

Sistemātisks latviešu valodas sintaktisko parādību apskats atrodams J. Endzelīna un K. Mīlenbaha «Latviešu gramatikā» (1907). Kā vēstīts gramatikas priekšvārdā, J. Endzelīns sarakstījis skaņu un formu mācību un pareizrakstībai veltīto daļu, K. Mīlenbahs — sintaksi un mācību par pieturas zīmēm, bet abi strādājuši pilnīgā saziņā un saskaņā viens ar otru. Tā kā J. Endzelīns gramatikas tapšanas laikā ir privātdocents Tērbatā un uz Rīgu atbrauc reti, abi autori apmainās ar darba manuskriptiem pastu. Manuskripti tiek vērtēti, laboti, papildināti un nosūtīti atpakaļ autoram galīgai redakcijai. 1907. gada 20. septembra vēstulē J. Endzelīns K. Mīlenbaha izstrādāto sintakses daļu vērtē šādi: «...varens darbs tas jums un derīgs latviešiem, kas gribēs mācīties.» Vēstulēs J. Endzelīns un K. Mīlenbahs apspriež arī gramatikas uzbūves jautājumus, piemēram, vai ir lietderīgi sintakses jautājumus aplūkot pirms fonētikas un morfoloģijas un piemērus ievietot pirms teorētiskā skaidrojuma. Kritiski izvērtējot K. Mīlenbaha 1895. gadā izdotās «Latviešu valodas mācības» pieredzi, valodnieki nolemj tomēr sākt ar skaņu un formu mācību un piemērus iesaistīt teorijas apskatā. Autori atsakās no K. Mīlenbaha latviskotajiem locījumu nosaukumiem ar izskaņu *-ulis* un izmanto latīņu cilmes locījumu nosaukumus (tos lietojam arī pašlaik).

No latviešu valodas teorētiskās gramatikas

materiāla J. Endzelīns un K. Mīlenbahs izveido skolu vajadzībām paredzēto «Latviešu valodas mācību», kas iznāk tajā pašā 1907. gadā. «Mazajai gramatikai», kā to vēstulēs sauc autori, lemts garš mūžs — 1939. gadā tā piedzīvo 13. izdevumu.

Presē par «Latviešu gramatiku» un «Latviešu valodas mācību» neparādās daudz atsauksmju. P. Šmits atzīst, ka J. Endzelīns un K. Mīlenbahs vairāk nekā citi ir nodarbojušies ar latviešu valodu, tāpēc grūti atrast tādu lietpratēju, kas šos darbus varētu apspriest.¹ Recenziju par abām grāmatām uzraksta A. Jende. Viņš atziņīgi novērtē bagāto un zinātnisko saturu, bet «Latviešu valodas mācību» uzskata par pārāk gudru un sarežģītu skolu vajadzībām.²

A. Pogodinam par «Latviešu gramatiku» ir šāds vērtējums: «Latviešu valodas vārdnīcas izdošana ir nākotnes sapnis, un vesels skapis ar vārdnīcas materiāliem, ko savācis Mīlenbaha kungs, ļauj mums domāt, ka šī nākotne nav vairs tik tāla, bet zinātniska latviešu gramatika mums jau ir. Vajadzētu to tikai pārtulkot krieviski. Sevišķi spīrgta un jauna ir tā gramatikas daļa, kas ziedota sintaksei.»³

«Teikumā» un «Latviešu gramatikā» sistēmā aplūkotas galvenās latviešu sintakses parādības,

¹ Šmits P. Latviešu gramatika, J. Endzelīna un K. Mīlenbaha sarakstīta...//Latvija. — 1908. — 6. febr.

² RLB ZK Vasaras sapulces 17. un 18. jūnijā 1908. g.//Rīgas Avīze. — 1908. — 12. (25.) jūl.

³ Krievu spriedums par Mīlenbaha un Endzelīna gramatiku//Mājas Viesis. — 1908. — 26. aug.

tomēr ir jautājumi, kas K. Mīlenbaham īpaši tuvi. Viens no tiem ir ģenitīvs — daudznozīmīgs locījums, kas teikumā veic dažādas sintaktiskās funkcijas.

Kā zināms, ģenitīvs latviešu valodā saplūdis ar ablatīvu — indoeiropiešu pirmvalodas locījumu, kas atbild uz jautājumu «no kā?». «Latviešu gramatikā» K. Mīlenbahs skar jautājumu par ģenitīva funkcionēšanu ablatīva vietā — no cilmes, bet ne no semantikas viedokļa. Ablatīva pēdas konstatētas ģenitīvos pēc virzības darbības vārdiem *iznākt, izlēkt* utt., kā arī pie darbības vārdiem, kas apzīmē «kaut ko no kā pagatavot», piem., *zelta kalu kamanīņas*, pēc darbības vārdiem *bijāties, bities, trīsēt, tricēt, vairīties, bēgt*. Ablatīva daba, pēc K. Mīlenbaha domām, piemīt arī tautasdziesmās sastopamajam iemesla ģenitīvam, piemēram, *pats prieciņa nevarēju*. J. Endzelīns «Latviešu gramatikā» (1951) minējis, ka ablatīvu varbūt turpina ģenitīvs pie *pietrūkt, piecirst, vajadzēt*¹, ko K. Mīlenbahs atzīst par sākotnēju ģenitīvu. Ablatīviskas cilmes ģenitīva sākotnējo un mūsdienu funkciju diferencējošs apskats K. Mīlenbaha darbos nav atrodams.

«Kā visur dabā, tā arī valodā plosās cīņiņš uz dzīvību un nāvi. Tā cīnās latviešu valodā formas, kā *gājuse* un *gājusi*; tā cīnās arī ģenitīvs un akuzatīvs pie noliegtiem transitīviem vārdiem, lai gan mūsu gramatikas, šo cīņu

¹ Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. — R., 1951. — 567. lpp.

neievērodamas, māca, ka pēc šiem verbiem nostādāms objekts vienīgi ģenitīvā,» raksta K. Milenbahs vienā no saviem pirmajiem darbiem 1891. gadā.¹ Šo latviešu valodas īpatnību pirmais minējis A. Bīlenšteins; prasību lietot ģenitīvu pēc noliegta pārejoša darbības vārda no skolu gramatiku autoriem stingri izteicis tikai A. Stērste. K. Milenbahs pievienojas tiem zinātniekiem, kas uzskata akuzatīvu par indoeiropiešu pirmvalodas sākotnējo locījumu pie noliegta pārejoša darbības vārda, piemēram, *neadīju garu zeķi* (ko neadīju?). Ģenitīva konstrukcija, pēc Milenbaha domām, sākusies baltu un slāvu kopdzīves laikā (valodnieks pieņem, ka tāds bijis), vēlāk uzplaukusi slāvu valodās. Toties latviešu un lietuviešu valodā «vecumvecais indoeiropiešu akuzatīvs prata un prot vēl šo baltu dienu aizstāvēt savas tiesības pret savu uzbrucēju un naidinieku, pret ģenitīvu».²

Vēlākos gados gan vairāki zinātnieki konstatē, ka krievu valodā blakus ģenitīvam šajās konstrukcijās jau sākotnēji pastāvējis akuzatīvs (A. Šahmatovs, A. Peškovskis). A. Tomsons, risinādams šo jautājumu no semantikas viedokļa, pierāda, ka ir zināmi teikumu veidi, kur ģenitīvs nekad nav izskaudis indoeiropiešu valodām kopīgo, mantoto akuzatīvu.³ To ņem vērā

¹ *Milenbahs K.* Par akuzatīvu un ģenitīvu pie noliegtiem transitīviem verbiem // Daži jautājumi... — Jelgava, 1891. — 1. krāj. — 23. lpp.

² Turpat. — 28. lpp.

³ *Tomson A.* Zur Genetivreaktion des Verbuns im Baltisch-slavischen // Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für Indogermanistik und allgemeine Sprachwissenschaft. — Strassburg, 1911. — Bd 1. — S. 249—259.

arī J. Endzelīns, tikai norāda, ka šīs tēzes piemērotība latviešu valodai vēl jāpārbauda.¹

Analizēdams folkloras materiālus, K. Milenbahs konstatē, ka akuzatīvs konstrukcijās ar noliegtu pārejošu darbības vārdu tiek lietots divreiz biežāk nekā ģenitīvs. Viņš arī parāda, ka nozīmes starpības nav nekādas. Iespējams gan runāt par Kurzemi kā akuzatīva un Vidzemi kā ģenitīva mītni. Lai šo domu pierādītu, K. Milenbahs izmanto statistisko metodi. A. Bilenšteins pie savāktajām tautasdziesmām norādījis arī pagastus, no kurienes tās nākušas. K. Milenbahs izveido pārskatu par ģenitīva un akuzatīva proporcijām dažādos Vidzemes un Kurzemes pagastos. Rezultāts ir šāds — Kurzēmē 148 : 37 akuzatīva labā, Vidzemē — 78 : 81 ģenitīva labā. Akuzatīva pārsvars, pēc K. Milenbaha domām, būtu vēl lielāks, ja tautasdziesmas būtu pareizi pierakstītas; tā kā pierakstītājs parasti ir izglītots cilvēks, «viņa spalvā iešmaucas ne tas, ko viņš dzird, bet tas, kas jau mīt viņa gramatikas sagrabtā valodas apziņā»². 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā sava loma ir tam, ka nozīmīgāko un populārāko darbu autori nāk no Vidzemes (Apsīšu Jēkabs, Doku Atis, A. Saulietis, R. Blaumanis, brāļi Kaudzītes un citi), tādējādi popularizējot ģenitīva lietojumu pie noliegta verba.

¹ *Endzelins J.* Latviešu gramatika. — R., 1951. — 563. lpp.

² *Milenbahs K.* Par akuzatīvu un ģenitīvu pie noliegtiem transitīviem verbiem // *Daži jautājumi . . .* — 1. krāj. — 26. lpp.

1899. gadā Pēterburgas Zinātņu akadēmijas žurnālā tiek iespiests K. Milenbaha raksts par ģenitīva lietošanu akuzatīva vietā slāvu valodās.¹ Ģenitīva nostiprināšanos vīriešu dzimtes lietvārdos, kas apzīmē dzīvas būtnes, K. Milenbahs skaidro ar personas un atgriezeniskā vietniekvārda iespaidu. Šo vietniekvārdu vienskaitļa ģenitīva formām jau sākotnēji bijušas kopējas ģenitīva un akuzatīva funkcijas. Akuzatīva formas pakāpeniski izzudušas gan personu vietniekvārdos, gan arī norādāmajos, jautājamajos un attieksmes vietniekvārdos. Pēc to parauga ģenitīvs ieviesies vispirms personu vārdos un tad vispār vīriešu dzimtē — no sākuma vienskaitlī, vēlāk arī daudzskaitlī. Tas izskaidrojams ar to, ka vienskaitlī nominatīvs bija kļuvis līdzīgs akuzatīvam, bet valodā tomēr bija nepieciešams locījumus šķirt. Analogisku parādību vēl līdz šai dienai novēro tāmnieku izlokšanās, kur saka, piemēram, *redzēju viņas*, jo *viņu* ir kā sievietes, tā vīriešu dzimtes forma (tālāk pēc analogijas: *redzēju Annas, mātes*). K. Milenbahs atzīst, ka gan slāvu valodās, gan latviešu valodā ģenitīva stāšanās akuzatīva vietā sekmēja arī tas, ka sintaktiskā ziņā starpība starp abām formām bija neliela.

Par šo jautājumu 1897. gadā ir rakstījis arī franču zinātnieks A. Meijē, nonākdams pie līdzīga sprieduma. Ar viņa rakstu K. Milenbahs iepazīstas pēc F. Fortunatova ieteikuma. Un tā

¹ Мюленбах К. Об употреблении родительного падежа вместо винительного в славянских языках // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. — Спб., 1899. — Т. 4. — Кн. 4. — С. 1192—1217.

kā paša raksts jau ir iesniegts publicēšanai, tad tam jāpievieno pēcvārds ar sīkāku A. Meijē uzskatu iztīrījumu.

K. Milenbahs saskatījis valodā tendenci mainīties ģenitīva konstrukcijām. Šo procesu varam vērot arī mūsdienās — akuzatīva «uzvaras gājiens» turpinās. Tomēr valodnieks maldījies, uzskatīdams ģenitīva konstrukciju pie noliegta pārejoša darbības vārda par gramatiku uzspiestu nedaudzu apgabalu īpatnību. Šai parādībai ir dziļākas saknes.

K. Milenbahs ir pirmais, kas plašāk izstrādājis jautājumu par ģenitīva un akuzatīva konstrukcijām pie supīna. Supīns ir sena īpatnēja darbības vārda forma, ar galotni *-tu* vai *-tos*, kas mūsdienās saglabājusies tikai dažās izloksnēs. Pirmais šo konstrukciju apraksta A. Stērsle, atzīdams, ka ģenitīvs lietojams pēc pārejošiem darbības vārdiem, ja tie atkarīgi no darbības vārdiem, kas izsaka virzību. Šādu parādību ievērojis arī A. Bīlenšteins, tomēr nesaistot to ar supīna ietekmi. A. Bīlenšteins raksta, ka «no vīriešu kārtas *a*-celmiem un *ja*-celmiem blakus parastiem akuzatīviem sastopami arī akuzatīvi ar atmestu galotni pēc slāvu valodu analogijas».¹

K. Milenbahs vispirms iebilst, ka «ikviena valoda savā pašas īpašumā rīkojas pēc savas va-

¹ *Bielenstein A.* Lettische Grammatik. — Mitau, 1863. — S. 63.

loda un ne pēc citas valodas analogijas»¹, tad norāda, ka latviešu valodā nekad nevar zust galotnes līdzskanis; tātad konstrukcijā *iesim dvieļu(s) aust(u)* no *dvieļus* var rasties tikai *dvieļs* un ne *dvieļu*. Sajā gadījumā jārunā par ģenitīvu un ne par akuzatīvu.

Valodniecībā pastāvējuši divi pamatzskati par ģenitīva lietojumu supīna konstrukcijās. K. Milenbahs atbalsta B. Delbrika un J. Zubatija atziņu, ka šis ģenitīvs atkarīgs no virzības darbības vārda un ne no supīna. Pēc K. Milenbaha domām, šis izskaidrojums apstiprinājumu rod latviešu valodas vajadzības izteiksmes konstrukcijā. Ja no virzības darbības vārda atkarīgs supīns vai infinitīvs, tad gaidāmā akuzatīva vietā nostājas nominatīvs (*jāiet siens pļaut*). Ja vajadzības izteiksmē nominatīva lietošanu nosaka virzības darbības vārds, tad arī citās konstrukcijās ir dabiski uzlūkot virzības darbības vārdu par locījuma pārvaldītāju.

K. Milenbahs, iztīrējot supīna un infinitīva konstrukcijas, secina: «... attiecoties uz akuzatīvu un ģenitīvu pie supīna krietnuma ziņā ne uz vienu, ne uz otru pusi nav tāds pārsvars, ka vienai vai otrai konstrukcijai būtu uzvara vai gals paredzams.»² Pašreizējā valodas attīstības posmā jau var prognozēt akuzatīva uzvaru.

Viens no visrūpīgāk izstrādātajiem jautājumiem K. Milenbaha sintaksei veltītajos darbos ir apozīcija jeb pielikums, bet it īpaši apozīcijas ģenitīvs. Pats valodnieks apozīciju definē

¹ Milenbahs K. Ģenitīvs pie infinitīva jeb, labāki sakot, pie supīna // Daži jautājumi... — 1. krāj. — 64. lpp.

² Turpat. — 74. lpp.

šādi: «Viens substantīvs var tuvāki apzīmēt kādu otru substantīvu, ar to vienā locījumā stāvēdams.»¹ K. Mīlenbahs atzīst, ka apozīcijai ir izteicēja daba. Teikumā *Pēters, puisis, ratus sita* ir it kā divi izteicēji: *Pēters ir puisis* un *Pēters sita*. Apozīcijas ģenitīvā viņš turpretim redz saplūstam apzīmētāja un apozīcijas nozīmi — *delvera puika* ir tas pats *delveris*.

K. Mīlenbaham nākas iebilst pret J. Sandera apgalvojumu,² ka apozīcijas ģenitīvs latviešu valodā ir radies igauņu valodas ietekmē. Tādas konstrukcijas kā *nabaga zēns* un *Kalniņa kungs* J. Sanders atzīst par aizgūtām un tāpēc nelietojamām. K. Mīlenbahs domā, ka šāda vārdu kārtā cēlusies tāpēc, ka sākumā muižnieki tikuši saukti pēc muižu vārdiem, bet vēlāk uzvārdi pēc analogijas lietoti ierastajā vārdu kārtā: *Nurmuižas kungs* = *Krustiņa kungs*. J. Sandera ieteiktais vārdu savienojums *kungs Becenbergers* atzīstams par nožēlojamu nezāli.

Ar apozīcijas ģenitīvu saistās vairāki būtiski K. Mīlenbaha norādījumi normatīvajā sintaksē. Atzīdams, ka J. Sandera domas par apozīcijas igauņisko dabu ir aplamas, K. Mīlenbahs norāda uz valodas paraduma lielo spēku: «Ja kāds pat nopietnā darbā būtu gaiši un skaidri pierādījis nepierādāmas un neiedomājamas domas, ka grieķi, romnieki, serbi, valahi, leiši, latvieši patapinājuši apozīcijas ģenitīvu no igauņiem, .. arī pat tad mēs nekādi nevarētum valodu grozīt, tādēļ, ka še apcerētā valodas savādība tā

¹ *Mīlenbahs K.* Par apozīciju // Daži jautājumi.. — 1. krāj. — 7. lpp.

² *Sanders J.* Par latviešu un igauņu savstarpīgu iespaidu // Austrums. — 1894. — Nr. 2. — 16. lpp.

būtu pārgājusi mūsu miesās un asinīs, ka citādi mums nebūtu iespējams ne domāt, ne runāt. . . Bet jo greizāks tāds valodas grozijums, ja tas nedibinās uz pētījuma pamata.»¹

Jau vismaz divām paaudzēm nepierasti skan kādreiz vienīgi iespējamās ģenitīva konstrukcijas *Bērziņu Jānis, Kalniņu Anna* u. tml. Saskaņā ar atzinumu, ka «latviešu valoda pieder pie tām valodām, kas savā dzīvā, neaptrulinātā apziņā sajūt saskaņas jaukumu kārtas ziņā»², K. Milenbaham nākas skart diemžēl vēl mūsu dienās aktuālo jautājumu par sieviešu uzvārdu veidošanu. Kaut arī viņš atzīst, ka, «ievērojot, ka apzīmētājs apzīmējamā vārda priekšā uzvārdos var būt gan ģenitīvā, gan nominatīvā, nevarēsim vis sacīt, ka jaunlaiku ieradums krustāmu vārdu priekšā pavārda (uzvārda — *I. D.*) nostādīt pavisam pret latviešu valodas garu, bez kaut kādas analogijas latviešu valodā»³, valodnieks konstatē, ka, atmetot seno paražu uzvārdu nostādīt daudzskaitļa ģenitīvā, «valoda iekļuvusi lielā klizmā ar sieviešu uzvārdiem».⁴ K. Milenbaham, ievērojot latviešu valodas tieksmi pēc teikuma locekļu saskaņošanas, nav pieņemama prakse rakstīt sieviešu uzvārdus ar vīriešu dzimtes galotni, piem., *Anna Liepiņš*. K. Milenbahs kritizē arī uzvārdu bez-

¹ *Milenbahs K.* Par apozīcijas ģenitīvu // Daži jautājumi. . . — R., 1902. — 3. krāj. — 62. lpp.

² *Endzelins J., Milenbahs K.* Latviešu gramatika. — R., 1907. — 95. lpp.

³ *Milenbahs K.* Par apozīciju // Daži jautājumi. . . — 1. krāj. — 17. lpp.

⁴ *Endzelins J., Milenbahs K.* Latviešu gramatika. — R., 1907. — 95. lpp.

galotnes formas, kā *Anna Pumpur*, kaut gan vēl 1891. gadā atzīst, ka, atmetot daudzskaitļa ģenitīvu uzvārdos, «neko labāku gan neizdomā-māsim¹. Tomēr 1907. gada «Latviešu gramatikā» likti pamati mūsdienu stingrajai normai sieviešu uzvārdos lietot sieviešu dzimtes galotni.

Vairākkārt K. Mīlenbahs pievērsis uzmanību nesaskaņai dzimtē un skaitlī apozīcijas ģenitīva konstrukcijās, piem., *ganu meita, nejēga vīriņi, bāra bērni*. A. Bīlenšteins vārdkopā *bāru bērni* galotni *-u* uzskata par galotnes *-a* pārgrozījumu. Šo viedokli savulaik atbalstījis arī K. Mīlenbahs, līdz atzinis, ka šādi nevar izskaidrot sieviešu dzimtes formas, jo no *apses koks* nekādi nevar iznākt *apšu koks*. Par pamatotu K. Mīlenbahs atzīst J. Zubatija aizrādījumu, ka latviešu valodā tādos ģenitīva sakopojumos, kas līdzinās vācu salikteņiem, labprāt lieto ģenitīva daudzskaitli arī vienskaitļa vietā, piemēram, *Jāņu bērni*.²

Analizējot apozīcijas ģenitīva konstrukcijas, K. Mīlenbahs secina, ka te izšķirami vairāki gadījumi. Dažreiz daudzskaitlis viegli izprotams, piemēram, tādos daudzskaitlinieku ģenitīvos kā *mālu jumts*. Reizēm jūtama nozīmes dažādība, piemēram, *meitas māte* un *meitu māte*. Ipaši interesanti ir apozīcijas ģenitīvi, kuros redz atspoguļojamies vēstures gaitu: senāk lauku bijis maz, mežu — daudz, tāpēc iz-

¹ *Mīlenbahs K.* Par apozīcijas ģenitīvu // Daži jautājumi.. — 3. krāj. — 57. lpp.

² *Mīlenbahs K.* Par daudzskaitļa ģenitīvu // Daži jautājumi.. — 3. krāj. — 78. lpp.

veidojušās stabilas vārdkopas *lauku pele*, bet *meža pīle*¹.

K. Milenbahs secina, ka jau toreizējā valodā saskaņu skaitļa ziņā vairs tik stingri neievēro, svarīgs ir vienīgi pats jēdziens. Pēc K. Milenbaha domām, saskaņojums skaitlī gan ir vismaz vēlams, piemēram, *bāra bērns*, bet *bāru bērni*. 1902. gada terminu unifikācijā K. Milenbahs ieteic saskaņu ievērot arī valodniecības terminos: *lietas*, *apstākļa*, *vietnieka vārds*, bet *lietu*, *apstākļu*, *vietnieku vārdi*.

K. Milenbahs ievērojis arī nesaskaņu starp apozīciju vīriešu un sieviešu dzimtē: «Dažos apgabalos saka gan arī *nelietis zēns*, *mans nelaiķis tēvs*, bet šos pašos apgabalos priekš sieviešu kārtas apzīmējamiem substantīviem izlieto ģenitīvu, p. p., *nelaiķis tēvs*, bet *nelaiķa māte*. Vienādības labad un ģenitīva lietotāju vairākuma dēļ derētu gan rakstu valodā ģenitīva konstrukcijai te dot priekšroku.»²

Mūsdienu valodā ļoti plaši izplatīti ir tā saucamie ģenitīveņi — visbiežāk salikteņi, kuri pazīstami vienīgi ģenitīvā, piemēram, *vienmotora lidmašīna*, *dīvstāvu nams* utt. Viens no pirmajiem latviešu daiļliteratūras darbiem, kurā šāda tipa salikteņi lietoti lielā skaitā, ir K. Milenbaha tulkotā «Odiseja». Šādi salikteņi (*augstumta pils*, *dižbārdas lauva*, *garairu kuģis*,

¹ Milenbahs K. Par daudzskaitļa ģenitīvu // Daži jautājumi. — 3. krāj. — 78. lpp.

² Milenbahs K. Par galotnēm -ējs, -īgs, -isks // Daži jautājumi. — R., 1893. — 2. krāj. — 6. lpp.

skaistpiņu sievas, lielradu precnieki) vēl ir visai nepierasti. Recenzijā J. Velme kritizē tos kā neatbilstošus latviešu valodas garam.¹ Turpmākajos darbos K. Mīlenbahs vairākkārt pierāda ģenitīveņu iederību valodā, minot piemērus no latviešu tautasdziesmām. Par īpaši vērtīgu šādu izteiksmi K. Mīlenbahs atzīst tāpēc, ka ģenitīveņi ļauj izsargāt valodu no pārlicēģas «iskošanas» un «īgošanas», piemēram, *piecklasēja skola* = *piecklasu skola*, *divzarīgas dakšas* = *divzaru dakšas* u. tml.

Otrs jautājums, ko K. Mīlenbahs īpaši sīki izstrādājis, ir latviešu valodas vārdu kārtas likumības.

1828. gadā baltvācu mācītājs J. G. Ageluts, apsprieždams vārdu kārtu latviešu valodā, secina, ka stingru likumību šajā ziņā nav. Lai nodibinātu kārtību, J. G. Ageluts ieteic ieviest latviešu valodā franču valodas vārdu kārtu.² K. Mīlenbahs, ironizēdams par šādiem viduslaiku uzskatiem, piezīmē: «Pēc Ageluta domām, varētu, pirmkārt, tad tik par valodas likumiem runāt, kad tie uzrakstīti uz papīra; otrkārt, likumu uzrakstītājs būtu likumu devējs un valoda nabaga verdzene, kurai būtu jācieš un jāsmok uztieptos likumos. Bet patiesībā pareizi darīsim tikai tad, ja, par valodu mācīdami,

¹ *Velme J.* Homēra Odiseja.. 3. burtn., 4. dzied. // Austrums. — 1892. — Nr. 5. — 433. lpp.

² *A-th* [Ageluth J. G.] Ueber die Wortfolge in der lettischen Sprach // Magazin, hrsg. von d. Lettisch-Liter, Ges. — 1828. — Bd. 1. — Stück 1. — S. 76—80.

iepriekš būsim gājuši čakli un nopietni mācībā pie valodas.»¹

Kaut arī latviešu gramatikās vārdu kārtas jautājumi ir aplūkoti arī līdz Milēnbaham (īpaši H. Heselberga, A. Bilenšteina, A. Stērstes gramatikās), īstas skaidrības vēl nav. Iedziļinoties folkloras materiālos, K. Milēnbaham izdodas konstatēt, ka latviešu valodas vārdu kārtā, kas uzskatīta par visai brīvu, tomēr ir zināmas likumības. Tās viņš izklāsta «Latviešu valodas mācībā» (1895), «Teikumā» (1898), «Latviešu gramatikā» (1907) un īpašā rakstīņā «Druskas par vārdu kārtu» (1893). Jāteic, ka pašreizējie normatīvie norādījumi par vārdu kārtu latviešu valodā joprojām balstās uz K. Milēnbaha izstrādātajiem pamatlikumiem.

Vienkāršā nepaplašinātā teikumā izteicējs biežāk atrodas aiz teikuma priekšmeta. K. Milēnbahs norāda, ka tā ir parastā vārdu kārtā jau kopš indoeiropiešu kopdzīves laikiem. Teikumos, kur izteicējs izsaka svarīgāko jēdzienu un ir intonatīvi uzsvērts, pieļaujams to nostādīt pirms teikuma priekšmeta. Vienkāršā paplašinātā teikumā izteicējs biežāk atrodas tieši aiz teikuma priekšmeta. Pēc vācu valodas parauga K. Milēnbaha dzīves laikā darbības vārds — izteicējs — nereti tiek nostādīts teikuma beigās. K. Milēnbahs pret to neiebilst — darbības vārds teikuma beigās ir arī raksturīga paša valod-

¹ Milēnbahs K. Par valodas pareizību // Daži jautājumi .. — R., 1909. — 4. krāj. — 13. lpp.

nieka stila īpatnība —, tomēr norāda, ka vienmēr jāraugās, lai izteicējs netiktu pārāk attālināts no teikuma priekšmeta un neciestu arī teikuma ritms.

Savam laikam nozīmīgs ir K. Milenbaha norādījums, ka nav pamata uzskatam, ka piebilde teikuma priekšmets vienmēr nostādāms izteicēja priekšā, piemēram, «*Nāci!*» *tēvs sacīja*. Latviešu folklorā piebildes parasti atrodas tiešās runas priekšā. Ja piebilde seko tiešajai runai, latviešu valodā, atšķirībā no vācu valodas, iespējamas abējas vārdu kārtas, saka K. Milenbahs un piebilst: «Tāda uzspiesta verdzība vārdu kārtā nekādi nav attaisnojama, bet nosodāma; jo daudzkārt viņa ir valodas rituma bojātāja.»¹

Atributīvās izteiksmes veidiem K. Milenbahs pievērsies gan kā valodas vēsturnieks, gan kā normalizētājs. Viņš uzsver, ka atributīvais jeb apzīmētāja ģenitīvs no morfoloģijas viedokļa nav nekas cits kā substantīva ģenitīva forma, kam teikumā pa daļai ir tādas pašas funkcijas kā īpašības vārdam («ģenitīvs un īpašības vārds tik tuvi radagabali savā apzīmējumā, ka daži valodnieki ģenitīvu uzlūkojuši par īpašības vārdu»²). Baltu valodās šo radniecību pasvītro atributīvā ģenitīva pozīcija apzīmējamā vārda priekšā. Latviešu valodai vairs nepiemīt iespēja ģenitīvu nostādīt aiz apzīmējamā vārda. Pēc K. Milenbaha domām, pēdas šādai vārdu kārtai vēl sadzenamas, piemēram, *vienīgs dēls sava tēva, puri elles vien iraida*.

¹ Milenbahs K. Teikums. — 58. lpp.

² Turpat. — 43. lpp.

K. Milenbaham vairākkārt nākas diskutēt ar valodnieku J. Sirmo — par vārdu atvasināšanu ar sufiksālajām galotnēm, par piedēkļu īpašības vārdu nozīmēm, par sengrieķu īpašvārdu atveidojumu. Domstarpības ir arī jautājumā par atributīvo ģenitīvu. J. Sirmis uzskata, ka minētajos piemēros ir nevis apozīcijas ģenitīvs, bet predikatīvais ģenitīvs, kas nostājies postpozitīvi. Tam nu K. Milenbahs piekrist nevar. Viņš norāda, ka latviešu valodā var teikt *šie ir elles puri*, *šie puri ir elle*, bet nekad — *šie puri ir elles*.¹ Mūsdienu latviešu valodā gan šāds izteiksmes veids ir tik plaši ieviesies, ka, jādoma, daudzi runātāji to uztver tieši kā predikatīvo ģenitīvu.

K. Milenbahs kārtējo reizi polemizē ar J. Sandersu, kurš sakās tautas runā dzirdējis konstrukcijas *valoda latviešu, sapulce biedrības* u. tml.² K. Milenbahs norāda, ka šāda izteiksme nav saistāma ar līdzīgām konstrukcijām vācu un krievu valodā, bet radusies tīri psiholoģiski, runas plūsmā ar apzīmētāju precizējot jau pateiktu vārdu³. Kaut arī folklorā reizēm atributīvais ģenitīvs nostājas aiz apzīmējamā vārda («vidū jūras»), «tāda vārdu kārtā tagadējā valodā pavisam sveša; arī pat dzejā tā sāpina mūsu ausis»,⁴ piemēram, *tu avots manas dzejas*. Literārajā valodā aiz apzīmējamā vārda nostājas tikai dalāmais ģenitīvs, piemēram, *muca*

¹ Milenbahs K. Teikums. — 44. lpp.

² Sanders J. Par latviešu un igauņu savstarpīgu iespaidu // Austrums. — 1894. — Nr. 2. — 16. lpp.

³ Milenbahs K. Teikums. — 45. lpp.

⁴ Endzelins J., Milenbahs K. Latviešu gramatika. — R., 1907. — 225. lpp.

alus, kur lietvārds apzīmē no tā atkarīgo ģenitīvu. Tas pierāda, ka latviešu valodā indoeiropiešu valodu pirmatnējā vārdu kārtā tiek stingri ievērota; apzīmētājs atrodas apzīmējamā vārda priekšā.¹

No normatīvās sintakses viedokļa svarīgi, ka K. Milēnbahs laikus vērsies pret tendenci atzīt par nelietojamu jebkuru ciešamās kārtas konstrukciju. «Pazīstama lieta, kā pasīvas konstrukcijas latviešu valodā nav nekādas mīļas. Bet ja mēs, arī ļoti reti viņas kādā rakstā sastapdami un, proti, īstā vietā, ņemtos viņas nopelt, tad tas nebūtu pareizi.»² valodnieks raksta. Viņaprāt, ir jāizjūt atgriezeniskā verba un ciešamās kārtas nozīmes starpība, piemēram, (citu) *saderināts, saderinājies* (pats), (citu) *pārlicināts, pārlicinājies* (pats) u. tml.³ No otras puses, nedrīkst lietot atgriezeniskos verbu ciešamās kārtas vietā, piemēram, *galotne lietojas, vārds lokās*. Tādas konstrukcijas, kā norāda K. Milēnbahs, tautas valodā nav sastopamas un ir atzīstamas par nevēlamiem aizguvumiem.⁴

Pagājušā gadsimta beigās visai izplatīti bija tādi grāmatu un rakstu virsraksti kā «Dzejnieks un viņa laiks. Teodora», «Anglis, sacerēts Haufa». K. Milēnbahs rakstā «Par nepareizi izlietātu un nevietā nostādītu ģenitīvu» norāda, ka ciešamās kārtas divdabim vienmēr jāatrodas aiz ģenitīva, piemēram, *vēja lauzts, Haufa sa-*

¹ Milēnbahs K. Teikums. — 47. lpp.

² Milēnbahs K. Par prepozīciju ar // Daži jautājumi... — 2. krāj. — 80. lpp.

³ Endzelīns J., Milēnbahs K. Latviešu gramatika. — R., 1907. — 129. lpp.

⁴ Turpat. — 126. lpp.

cerēts. Ja vispirms min divdabi, tad jālieto arī prepozīcija *no*. «Tā nevar sacīt, tas ir ģermānisms, tā dzirdu jau dažu labu sakām,» atzīmē K. Mīlenbahs, iesakot konstrukciju *lauzts no vēja*. Tomēr «tāds sauciens lēti izsaucams, bet nebūt nav pierādāms. Konstrukcija ar *no* ir latviska, ja atzīstam šinī ģenitīvā pie pasīva participiem vecā indoeiropiešu ablatīva pēdas, kurš apzīmē to priekšmetu, no kura kaut kas iziet, izceļas».¹ To, ka zudušā locījuma vietu aizpilda prepozīcija *no*, K. Mīlenbahs atzīst par likumīgu.

Kā redzējām, K. Mīlenbahs lielu uzmanību pievērš vārdu savienojumu sintaksei, likdams pamatu sintakses robežu izpratnei, kura pastāv līdz mūsu gadsimta 50. gadiem un atkal sāk atgriezties. Ieskatīsimies arī viņa mācībā par teikumu tipiem un to izcelšanos.

K. Mīlenbahs teikumu tipu aplūkojumu sāk ar vienkopas teikumiem (tālaika terminoloģijā — bezsubjektu, vienlocekļa jeb vienkopējie teikumi).

Vienkopas teikumu apskats grāmatā «Teikums» atspoguļo 19. gadsimta pieeju teikuma analīzei — gramatiskais aspekts vēl pilnībā netiek norobežots no loģiskā un psiholoģiskā aspekta. Kaut arī K. Mīlenbahs izdala nominālus, adverbīālus un adjektīviskus vienkopas teikumus, viņš atzīst, ka domstarpības par vienlocekļa teikumu slēpjas atšķirīgā vienpersonas

¹ *Mīlenbahs K.* Par nepareizi izlietātu un nevietā nostādītu ģenitīvu // *Daži jautājumi..* — 1. krāj. — 21.— 22. lpp.

verbu izpratnē. Tādēļ grāmatā plaši tiek iztirzāta vienpersonas verbu morfoloģiskā forma, saistāmība ar iespējami predikatīvo lietvārdu, kā arī vienpersonas verba nozīmē ietvertais teikuma priekšmets. K. Milenbahs reizēm lieto arī terminu «bežpersoniskie darbības vārdi», kaut arī ir pārliecināts, ka šādiem vārdiem, piemēram, *salst, snieg, list* piemīt gan 3. personas forma, gan nozīme.

Nodaļā par psiholoģisko subjektu un psiholoģisko predikātu visvairāk jūtama H. Paula koncepcijas ietekme. Arī K. Milenbahs atzīst, ka iespējams izdalīt īpašu psiholoģisko subjektu un predikātu, kas var arī nesakrist ar gramatisko teikuma centru. Psiholoģiskais subjekts ir tas «iegaumējums», kas jau atrodas runātāja apziņā, galvenais, uz ko vērš klausītāja vērību. Psiholoģiskais predikāts savukārt ir tas teikuma loceklis, kas pavēsta ko jaunu par psiholoģisko subjektu. Teikumā šis vārds parasti ir uzsvērts. K. Milenbahs izdala arī tā saucamo loģisko subjektu, kas var arī nebūt nominatīvā, piemēram, *Man iežēlojās nabadziņa*.

Aplūkojis vienkāršu nepaplašinātu teikumu, saitiņas lomu teikumā, teikumu iedalījumu pēc izteiktā satura (apstiprināmie, noliedzamie, izsakāmie, skubināmie un jautājамie teikumi), K. Milenbahs pievēršas paplašinātam teikumam. Par paplašinātiem teikumiem darbā «Teikums» K. Milenbahs sauc tādus, kuros «teikuma priekšmets vai izteicējs, vai arī abi paskaidroti tuvākiem apzīmētājiem»¹. Par apzīmētājiem K. Mi-

¹ Milenbahs K. Teikums. — 37. lpp.

lenbahs te sauc visus teikuma palīglocekļus — gan apzīmētājus mūsdienu izpratnē, gan papildinātājus un apstākļus. Tāpat darīts arī «Latviešu gramatikā».

Grāmātā «Teikums» K. Milenbahs vērsas pret diviem nepamatotiem uzskatiem, kas valda tālaika valodniecībā, proti, ka palīgteikums ir par veselu teikumu paplašināts teikuma loceklis un ka palīgteikums vienmēr atkarīgs no virsteikuma. Tomēr daudziem palīgteikumiem piemīt zināma patstāvība, un tie nav uzskatāmi par teikuma locekļu paplašinājumiem. K. Milenbahs atzīst par izdevīgu palīgteikumu klasifikācijai izmantot teikuma locekļu nosaukumus. Vēlāk «Latviešu gramatikā» izšķirti desmit palīgteikumu veidi. Tie ir: priekšmetu, papildītāju, apzīmētāja, vietas, laika, kārtas (salīdzināmie un sekas teikumi), iemesla, nolūka, pieļāvības jeb pieļaujамie un nosacījumu palīgteikumi. Šāda klasifikācija ir spēkā līdz pat 1954. gadam, kad tā tiek papildināta. K. Milenbahs palīgteikumu veidu aprakstā iekļauj arī pakārtojuma vārdu un saikļu apskatu.

Par «Teikumu» tiek uzrakstītas tikai trīs lielākas recenzijas: savas domas izsaka J. Velme, L. Bērziņš un T. Zeiferts. T. Zeiferts, izvērtēdams K. Milenbaha darbu žurnālā «Jauna Raža», izsaucas: «Tas ir tikpat kā kad saule iespīdētu tekošā strautā: viļņu locīšanās un ritēšana apgaismojas!»¹ J. Velme atzīst, ka «Teikums» uzskatāms par daļu no teorētiskās gramatikas, kuru viņš kādreiz ieteicis K. Milenba-

¹ T. [Zeiferts T.] Teikums, K. Milenbaha apcerēts // Jauna Raža. — Cēsis, 1899. — Nr. 2. — 175. lpp.

ham sarakstīt. Recenzents izsaka nožēlu, ka šajā darbā nav skarti arī interpunkcijas jautājumi.¹ L. Bērziņš par īpaši vērtīgu uzskata to, ka, izšķirot strīdīgus jautājumus, plaši izmantoti folkloras materiāli. Apcerot «Teikuma» devumu valodas normalizācijā, viņš raksta: «Mīlenbahs ir ļoti panesīgs pret citādām domām un nekavējas lasītāju ar tām iepazīstināt.. Viņš ir aicināts spriedējs par valodas pareizību, jo viņš nekad par likumu neuzstāda savu iedomu, bet rūpīgi meklējot atrastu patiesību.»²

«Teikums» nenoliedzami ir tas K. Mīlenbaha apcerējums, ko nākamo paaudžu valodnieki pazīst vislabāk. Nepretendējot uz teorētisku pētījumu, šī grāmata ietvērusi tik daudz faktu un zinātnisku atziņu, ka tajā noderīgas ziņas atrod tieši valodniecības speciālisti.

VALODAS KOPŠANA IR NEPIECIESAMA!

Padomju valodnieks R. Budagovs visus valodniekus pielīdzina vai nu F. Bopam, vai V. Humboltam. Jebkurš valodnieks vairāk vai mazāk nosliecas uz viena vai otra tipa pusi. «Bopa tipa» zinātnieki galveno vērību veltī precīzam

¹ *Velme J.* Teikums.. // Austrums. — 1898. — Nr. 3. — 239.—240. lpp.

² *Bērziņš L.* Teikums.. // Latviešu *Avīzes*. — 1898. — Nr. 20. — 20. maijs,

faktu fiksējumam, to aprakstam, sastatāmajai analīzei. Viņu pārlicību var raksturot ar franču valodnieka A. Meijē vārdiem: «Katrs fakts, rūpīgi izanalizēts, virza uz priekšu zinātņi par valodu lielākā mērā nekā desmit sējumu pārspriedumu, kaut arī veiksmīgu.» Šāda tipa zinātniekiem katrā ziņā pieskaitāms Jānis Endzelīns.

Bet ir valodnieki, kas kā radīti teorētiskām vai pat filozofiskām pārdomām. Katrs valodas fakts tiem ir tikai posms valodas ķēdē, posms, kas palīdz saprast valodas rašanos un attīstību, valodas sakaru ar tautas kultūru. Valodniecība viņiem ir izteikti humanitāra zinātne, kas nav iedomājama bez ciešas saistības ar filozofiju, psiholoģiju, socioloģiju, vēsturi un literatūrzinātņi.

«Humbolta tipa» valodnieku pārstāvis ir Kārlis Mīlenbahs. Tieši šādi valodnieki, filologi vārda īstajā nozīmē, visbiežāk pievēršas valodas kultūras problēmām.

Kaut arī zinātniska valodniecība Latvijā sāk attīstīties vēlu, tomēr valodas kopšana no «Eiropas līmeņa» atpaliek tikai par pāris gadu desmitiem. Valodniecībā progresīvās idejas, izrādās, neievēro hronoloģiju — 18. gadsimtā apzināta iedarbība uz valodu ir vispārpieņemta, bet vairums 19. gadsimta valodnieku valodas kopšanu atzīst par neiespējamu un nevēlamu. Pret valodas attīstības regulēšanu uzstājas vairums jaungramatiķu. Plaši pazīstami ir A. Šahmatova uzskati par valodnieku kā bezkaislīgu novērotāju. Ir, protams, arī izņēmumi. A. Šleihers,

J. Grimms un citi intensīvi nodarbojas ar vācu valodas pareizības problēmām. H. Pauls K. Mīlenbaha augstu vērtētajā grāmatā «*Prinzipien der Sprachgeschichte*» literārās valodas jautājumiem velta īpašu nodaļu (*Gemeinsprache*).

K. Mīlenbaham jautājums «Vai valodas kopšana ir nepieciešama vai ne?» nemaz neeksistē. Latviešu valodā un kultūrā literārās valodas kopšanai ir īpaša nozīme. Latviešu rakstus līdz pat 19. gadsimtam pārsvarā veido nelatvieši, baltvācu mācītāji. Daži prot latviešu valodu labāk, daži sliktāk, un rakstos valda vācu gars. Rakstītā vārda hipnozes spēks ir liels; no barbarismiem un vāciskām konstrukcijām nav brīvi pat jaunlatviešu sacerējumi. Klāt vēl vācu skolas... Un E. Dinsbergs 1890. gadā situāciju latviešu rakstu valodā raksturo šādi: «... literatūras valoda stingri turējās pie iespiesto rakstu parauga, bet maz skatās pēc valodas izjūtas. ... Pie tam iznāca tas sliktums, ka maz izglītoti lasītāji, tādus rakstus vien lasīdami un uzticīgi domādami, ka rakstnieki gudrāki nekā lasītāji, iemācījās arī tā domāt un runāt, kā grāmatās stāv rakstīts, un tā pazaudēja savu (latviskas) valodas raksturi, tā ka tagad gaužām grūti to uzmeklēt un vēl atpakaļ dabūt.»¹

Tomēr ne tikai vārdos jāatzīst valodas kopšanas nepieciešamība. Par valodu jā rūpējas ik dienas. Amerikāņu sociolingvists E. Haugens

¹ *Dinsbergs E.* Metrika ar tām vajadzīgām dzeijas mākslas ziņām. — Liepāja, 1890. — 7. lpp.

atzīst, ka valodas politikā — pasākumu sistēmā, kuras galamērķis ir bagāta, visaptveroša, attīstīta literārā valoda — lingvists var piedalīties gan kā vēsturnieks, gan kā deskriptivists, gan kā teorētiķis, gan kā skolotājs. K. Milenbahs darbojas visos šajos virzienos. Bet savā būtībā viņš vispirms ir teorētiķis — tāpat arī valodas politikā galvenais ir stingrs teorētisks un metodisks pamats. Katrai valodai nepieciešams izstrādāt īpašu valodas kopšanas principu sistēmu atkarībā no tās likumībām un vēstures. Un K. Milenbahs nevis uzreiz ķeras pie kāda ģermānisma izskaušanas vai neveiklas konstrukcijas labošanas, bet mērķtiecīgi veido valodas kopšanas sistēmu. Turklāt viņš īpašu vērību veltī līdzšinējās valodas kopšanas gaitas analīzei — ieteikumu sabiedriskās rezonanses noskaidrošana lieliski parāda neceļus, no kuriem jāizvairās valodas politikā.

Turpmāk, runājot par K. Milenbaha devumu valodas veidošanā, lietosim terminu «valodas normalizācija». Termins nav īpaši veiksmīgs; nepieradušu lasītāju tas varētu pat atbaidīt. Tomēr neaizmirsīsim, ka valodas norma ir pilnīgi objektīva parādība, kas ir tikpat sena kā pati valoda un pastāv neatkarīgi no tā, vai mēs to apzināties vai ne. Noteiktas, pat stingras likumības ir izloksnēs, dažādu profesiju un sociālo slāņu cilvēku runā. Bet, nācijām izveidojoties, rodas vienota valodas forma, kas kopīga dažādu izloksņu runātājiem. Tajā veidojas literatūra, tā kļūst par kultūras un zinātnes valodu. Lai varētu saprasties vienas valodas runātāji, lai nākamajām paaudzēm būtu pieejami agrākie kultūras sasniegumi, literārajā valodā ir zinā-

mas likumības, pieņēmumi un tradīcijas. Un šo — jāuzsver, mūžam mainīgo — likumību atrašana, pamatošana un popularizēšana arī ir valodās normalizācija.

K. Milenbaha rakstos lietots apzīmējums «rakstu valoda» — visos gadījumos, kur mēs pašreiz šķirtu terminus «literārā valoda», «rakstu valoda», «literatūras valoda», «virsdialektālā sarunvaloda». Šķiet, ka K. Milenbahs tomēr ir pirmais, kas lieto arī terminu «literārā valoda» mūsdienu izpratnē, gan krievu valodā (rakstā «Par divskaitļa pēdām latviešu valodā»¹).

Vēl viena svarīga piezīme. K. Milenbaha dzīves laikā vēl nepastāvēja tik spilgta literārās valodas stilistiskā diferenciācija, kas ir būtiska mūsdienu valodas normalizācijā. Pašlaik mēs daiļliteratūras valodai tik konsekventi nepiemērojam vispārlietojamās literārās valodas normas.

Pagājušā gadsimta beigās kļūst skaidrs, ka nekopta un nenormēta valoda var kļūt par šķērslī zinātnes un kultūras attīstībai. Latviešu literārajai valodai jau ir vairāk nekā divus gadsimtus ilga vēsture, bet dzīve rit tik strauji, ienāk neskaitāmi jauni jēdzieni un tiem līdzīgi jauni vārdi, attīstās žurnālistika, uzplaukst daiļliteratūra — valoda ne vienmēr tiek līdzī pa taisnāko ceļu. No 1886. līdz 1900. gadam tiek izdots vairāk nekā 3500 nosaukumu grāmatu

¹ Мюленбах К. О следах двойственного числа в латышском языке // Известия Отделения .. — 1903. — Т. 8. — Кн. 1. — С. 7—80.

vien, un kur vēl laikraksti un žurnāli! Āronu Matīss apgalvo, ka līdz 1904. gadam K. Mīlenbaham izdevies izlasīt visu latviešu valodā uzrakstīto. Lai nu kā tas bijis, tomēr priekšstats par latviešu literatūras valodu K. Mīlenbaham veidojies visai pilnīgs.

«Vērīgi lasīdams mūsu labāko rakstnieku rakstus,» norāda pats valodnieks, «piezīmēju tos vārdus un teicienus, kas man šos rakstos liekas nepareizs un neticams esam. Uz šiem valodas nelīdzenumiem un skarbumiem es aizrādu savos apcerējumos, vienalga, vai zināmā raksta sarakstītājs mans paziņa vai svešinieks, gribēdams, lai mūsu jaunā paaudze, kurai jāmacās no vecākiem rakstniekiem, nepiesavinātos līdz ar rakstnieku valodas jaukumiem arī viņu valodas nelīdzenumus. Ja man kāds pierādītu, ka es šinī vai tanī spriedumā esmu aļojies, par to es no sirids pateiktos...»¹

Šo citātu gribētos iespiest sarkaniem burtiem. Te ir K. Mīlenbaha — valodas kopēja — kredo.

Viegli pateikt — valodas normalizācijā noteicošais ir parādības atbilstība valodas sistēmai. Bet kā mēs to noteiksim? Valoda ir tik pretrunīga, daudzas parādības nekādi nepaķļaujas loģiskam pamatojumam. K. Mīlenbahs atzīst, ka cilvēka zināšanas par valodas iekšējiem procesiem nebūt nav pietiekamas: «Kurš gan no mums tāds valodas pratējs, kuram visi mūsu valodas pulkstenīši tā rokā, ka viņš sa-prastu ikkatru valodas pukstienu? Vai mūsu izskaidrošanas spēja vienumēr uzlūkojama par

¹ *Mīlenbahs K. Par virsumu // Vārds. — 1901. — Nr. 141. — 15. (28.) nov.*

valodas pareizības mērauklu?»¹ «Dažreiz mums liekas, it kā valoda būtu nogriezusies no sava istā, dabiskā ceļa; bet, ja nopietni sekojam pa valodas pēdām, tad valodas jauni ierautais ceļš, kurš mums sākumā likās nepareizs, nedabisks esam, izrādās daudzkārt par it saprotamu, it dabisku.»²

Valodā vēl pastāv tāda parādība kā analogija — tieksme izmantot vienotus runas modeļus, darināt līdzīgas formas līdzīga satura izteikšanai. Analogijas nozīmi valodas attīstības procesā īpaši uzsver jaungramatiķi; K. Milenbahs šo ideju pārņem, kaut arī analogiju zināmā mērā identificē ar sistēmas spaidiem. Valodnieks uzskata, ka tieksme pēc valodas modeļu vienādības nemanāmi pārvalda ikviena cilvēka valodisko apziņu. Tādēļ, pēc K. Milenbaha domām, daudzi, kas teorētiski atzīst izskaņas *-isks* nepieciešamību, runā neapzināti pārsvarā lieto izskaņu *-īgs*. «Valodā valda diezgan nežēlīgs likums,» raksta K. Milenbahs, «kam daudz ir, tam pienāk klāt, kam maz, no tā vēl atņem. Cilvēka gudriba un iegribas pret šo valodas likumu pilnīgi nespēcīgas.»³ Kaut arī valodnieks vairākkārt uzsver analogijas lielo varu, viņš tomēr atzīst, ka nav pieļaujams mākslīgi vienādot «nepareizās» formas, piemēram, no *daudz* veidot komparatīvu *daudzāk*, nevis *vairāk*.

¹ Milenbahs K. Par galotnēm *-ējs*, *-īgs*, *-isks* // Daži jautājumi... — 2. krāj. — 66. lpp.

² Milenbahs K. Par verbu *iz-salkt* // Daži jautājumi... — 2. krāj. — 87. lpp.

³ Milenbahs K. Par galotnēm *-ējs*, *-īgs*, *-isks* // Turpat. — 65. lpp.

1892. gadā vācu respektablajā valodniecības žurnālā «*Indogermanische Forschungen*» tiek publicēts zviedru valodnieka Ā. Nurēna raksts «*Über Sprachrichtigkeit*», kas papildina K. Mīlenbaha normalizācijas koncepciju. No Ā. Nurēna K. Mīlenbahs gūst atziņas par atšķirīgiem virzieniem valodas normalizācijā. Šie virzieni radušies līdz ar pirmajiem mēģinājumiem kopt valodu un joprojām ir dzīvi. K. Mīlenbahs, tāpat kā Ā. Nurēns, runā par dabisko, lietderīgo un priekšzīmju jeb literatūrvēsturisko virzienu. Mūsu dienās tos sauc par normu kritērijiem; mainījušies nosaukumi, bet būtība palikusi tā pati.

Par dabisko virzienu. Tā piekritēju pamatatzīņa ir šāda: valodu attīsta tauta, kas to runā, valodas varmācīga grozīšana nav pieļaujama. Pats K. Mīlenbahs raksta: «Esmu... mērena, aprobežota (ierobežota — *I. D.*) dabiskā valodas virziena māceklis.»¹ Tas atbilst patiesībai, tomēr ir visai būtiski, ciktāl dabisko valodas attīstības virzienu ierobežo. Pārspīlēts dabiskais virziens neizbēgami novestu pie anarhijas un antinormatīvisma. K. Mīlenbahs atzīst, ka «valodas pareizības jautājumā mums vienmēr jāievēro mūsu tagadējo labāko rakstnieku valoda»², uzskatot, ka talantīga rakstnieka valodas izjūta būs izvēlējusies no tautas valodas to, kas nav pretrunā ar valodas tradīciju un valodas attīstības pamattendencēm. K. Mīlenbahs kritiski izsakās par tiem dabiskā virziena aizstāvjiem, kas par galveno valodas parādības

¹ *Mīlenbahs K.* Par valodas pareizību // Daži jautājumi... — 4. krāj. — 33. lpp.

² Turpat. — 33.—34. lpp.

vērtēšanas kritēriju izmanto statistikas datus. Latvijā šāda slēpta vai atklāta tendence pastāv — jau G. Braže rakstīja: «Pieņem par raksta valodu to, ko no desmit rakstītājiem deviņi ir rakstījuši, bet ne to, ko desmitais.»¹ K. Mīlenbahs norāda, ka šādi var tikt kavēta valodas attīstība, jo netiek pavērts ceļš jaunām, vēl mazpazīstamām formām un vārdiem.

Kā valodas attīstībai neatbilstošu un latviešu valodas kopšanai sevišķi nepiemērotu K. Mīlenbahs noraida tā saukto priekšzīmju jeb literatūrvēsturisko virzienu. Par valodas pareizības mērauklu nekādi nevar izvēlēties pagājuša laikmeta valodu. Tāpat nav vajadzīgs atdzīvināt zudušus vārdus un senas formas, jo «pasaulē viss pārmainās, vēsturē sadzīves formas pamij cita citu. Tā arī valodā. Te valodas attīstības rats tā satīstījies, ka viņu atpakaļ griezt nekādi nav iespējams».² J. Endzelīns valodas praksē par vēlamāko nereti atzinis seniskāko formu; K. Mīlenbahs bijis pretējās domās, norādīdams, ka par seno formu iznīkšanu nav ko žēloties, jo «vienas formas nāve ir citai formai jauna dzīvība»³.

Kaut arī K. Mīlenbahs pamatos piekrīt Ā. Nūrēna uzskatiem par valodas kopšanu, zviedru valodnieka propagandētajā prātīgajā (racionālajā) jeb lietderīgajā valodas kopšanas virzienā

¹ Braže G. Isa pamācīšana latviešiem, kas savu valodu labāki grib pārzīt un caur to par labākiem rakstītājiem palikt. — Jelgava, 1857. — 35. lpp.

² Mīlenbahs K. Par valodas pareizību // Daži jautājumi .. — 4. krāj. — 29. lpp.

³ Turpat.

viņš saskata nepilnības. Ā. Nurēna pamattēzē «Tā valoda ir vislabākā, kura katrreizējiem klausītājiem visvieglāki un visātrāki saprotama un runātājiem visvieglāki izrunājama» saskatāmi mūsdienās ļoti izplatītā komunikatīvās mērķtiecības principa iedīgļi. K. Mīlenbahs piekrīt, ka par nepareizu uzskatāms garākais vai sarežģītākais variants, nav vēlami arī tie valodas jauninājumi, bez kuriem varētu iztikt. Tomēr dzīvē izrādās grūti saskaņot runātāja un klausītāja intereses. Te arī jāpiebilst, ka valodas pārvēršana tikai par informācijas kodu vien radītu nopietnus draudus gan literatūrai, gan visai kultūrai.

Jautājums par normu kritērijiem valodniecībā tomēr ir visai pretrunīgs. Konkrēta valodas parādība taču jāizvērtē ciešā saistībā ar tās cilmi, attīstības vēsturi, morfoloģisko uzbūvi, fonētisko sastāvu un daudziem citiem komponentiem. Tāpēc nereti valodnieka propagandētie teorētiskie uzskati ne vienmēr atbilst viņa praktiskajai darbībai valodas kopšanā. Liela nozīme ir arī valodas izjūtai, apzinātai vai neapzinātai sekošanai autoritātēm. Izņēmums nav arī K. Mīlenbahs. Teorētiski viņš pieļauj zināmas atkāpes no sistēmas, tomēr par nevēlamiem atzīst vārdus *mutisks, rakstisks, sniegbalts, gandarit, vidutājs* u. tml. Arī par šādiem valodnieka uzskatiem, kas nav saskanējuši ar valodas attīstības gaitu, nākamajām paaudzēm ir svētīgi zināt. Vēsturiskā retrospektīva ļauj mums izprast pašreizējo literārās valodas normu dinamikā, skaidrāk un konkrētāk vērtēt literārās valodas sistēmas un tās normu attīstības tendences. Secinājumu ticamība tādējādi lielā mērā

pieaug, bet subjektīvisms vērtējumos samazinās.

Lai visi valodas lietotāji varētu apgūt literārās valodas normas, tās tiek kodificētas, tas ir, ietvertas skolu gramatikās, fiksētas vārdnīcās, mācību līdzekļos, dažādos uzziņu avotos. Jautājums par to, kā vislabāk popularizēt optimālos valodas variantus, K. Mīlenbaha darbos tieši nav skarts. Tomēr priekšstatu par K. Mīlenbaha attieksmi pret normu kodificēšanu var gūt. 1901. gadā valodnieks norāda, ka viņš gatavojoties izdot «Vadoni latviešu pareizrakstībā» un viņa raksti par valodas kultūru esot teorētiska un praktiska šī darba sagatavošana.¹ Šāda rokasgrāmata tomēr netiek izveidota. Daļa sagatavoto materiālu tiek ietilpināta J. Endzelīna un K. Mīlenbaha «Latviešu gramatikā» (1907), kas uzskatāma par pirmo normatīvo gramatiku, pirmo kodificēto normu avotu latviešu valodniecības vēsturē.

K. Mīlenbaha darbos neatradīsim savulaik izplatītās pamācības tabulas veidā: nepareizi šā/pareizi tā. Viņš uzskatījis, ka gadījumu vairumā optimālo variantu nepieciešams arī plašāk pamatot. Turklāt vai visiem viņa rakstiem ir virsuzdevums, proti, ne tikai argumentēti pierādīt kāda vārda, formas vai konstrukcijas neiederību valodā, bet arī paplašināt sabiedrības zināšanas par valodu, par tās kopšanas nepieciešamību, par valodnieka lomu valodas normalizācijā. Paša K. Mīlenbaha rakstu savdabīgais stils liecina par īstu valodas kul-

¹ Mīlenbahs K. Par virsumu // Vārds. — 1901. — Nr. 141. — 15. (28.) nov.

tūru — tā ir ne tikai valodas normu ievērošana, bet arī māka brīvi rīkoties ar valodā esošajām bagātībām, izvēloties noderīgāko no tām raksta mērķa sasniegšanai.

PASAULES ATSPULGS VĀRDĀ

19. gadsimta beigās, kad Kārlis Mīlenbahs sāk pievērsties latviešu valodas vārdu krāšanai, pētīšanai un vērtēšanai, jautājums — augt vai neaugt valodai — vairs domstarpības neizraisa. Pateicoties priekšgājējiem, īpaši J. Alunānam un A. Kronvaldam, latviešu valodas vārdu krājuma vairošanai ceļš ir pavērts. Pāris gadu desmitos daiļliteratūrā un publicistikā izmantojamo vārdu skaits vai divkārtšojas — seni vārdi iegūst jaunas nozīmes, literārajā valodā ieplūst apvidvārdi, līdz ar zinātnes un tehnikas attīstību nāk internacionāli vārdi, paveras visplašākās iespējas valodas jaunradei.

Viss, liekas, ir vislabākajā kārtībā, valoda plaukst un attīstās. Tomēr aizvien biežāk atskan balsis, kas aicina iegrozīt tieksmi atjaunināt valodu. Kā jau tas mēdz būt, līdz ar nepieciešamiem, labskanīgiem vārdiem valodā ielavījušies arī lieki un nelatviski darinājumi un aizguvumi.

Vācot materiālus latviešu valodas vārdnīcai, Kārlim Mīlenbaham rodas vērojumi un domas par latviešu leksikas attīstību. Vārdnīca paliek vārdnīca — te valodnieks fiksē visu daudz maz noturīgo, kas radies latviešu valodā tās attīs-

ības gaitā. Nav nemaz tik daudz valodnieku, kam izdodas savienot leksikogrāfa vērojošo un valodas kopēja vērtējošo skatu uz vārdu. Mīlenbaha katru vārdu pēti kā valodas sistēmas sastāvdaļu, neaizmirdams virsuzdevumu — valodas skaidrības, tīrības un bagātības pilnību. Neatliekamiem leksikoloģijas jautājumiem tiek veltīts liels skaits rakstu. Galvenās K. Mīlenbaha atziņas šķiet vērtas, lai ar tām iepazīstinātu arī mūsdienu lasītāju.

Savā laikā A. Kronvalds pierādīja, ka neviena valoda nav pilnīgi gatava no debesīm nokritusi, bet visas attīstījušās ilgu gadu laikā. Valoda attīstās trejādi: 1) seniem vārdiem iegūstot jaunas nozīmes; 2) jaunām atvasēm no latviešu saknēm izaugot; 3) aizgūstot vārdus no svešatnes. Tā tas bija gan Kronvalda, gan Mīlenbaha laikā, tā tas ir arī mūsu dienās. Ik pa laikam kāds vārds no valodas arī zūd, atstādamas pēdas tikai dažā tautasdziesmā vai senā grāmatā. Vai ļaut tam aiziet, vai censties noturēt? Vai uzņemt jaunu vārdu valodā, aizmirstot veco? Cik plašs ceļš paverams aizgūvumiem? Vai valodas jaunrade nebūtu jāiegrožo? Uz šiem un daudziem citiem jautājumiem Kārlis Mīlenbaha ir meklējis atbildes.

19. gadsimta beigās kopā saplūst latviešu literārās valodas avoti — tautas dzīvā sarunvaloda, folkloras valoda un ilgu laiku savrup gājusī latviešu rakstu valoda. Reizumis it labi sadzīvo vāciskā sintakse ar svaigiem apvidvārdiem; skaužot ģermānismus, līdzīgi tiek pakerts arī retāks latviešu vārds. Kā turpmāk

virzīties valodai, lai tā neatkāptos ne no rakstu valodas tradīcijām, ne no tautas valodas, turklāt atbilstu laikmeta zinātnes un kultūras prasībām?

Mēģināsim noskaidrot, ko Kārlis Milenbahs varētu būt teicis par latviešu literārās valodas sākotni. Viņaprāt, latviešu literārā valoda aizsākusies 16. gadsimtā līdz ar pirmajiem rakstiem latviešu valodā. Par literārās valodas pamatlicēju K. Milenbahs atzīst G. Manceli. Skatot valodu tās vēsturiskajā attīstībā, nepieciešams objektīvi novērtēt priekšgājēju devumu. «Latviešu rakstniecība,» raksta K. Milenbahs, «kā ikviena rakstniecība savā sākumā, pielīdzināma mūža mežam. Lai gan tādi vīri kā Mancelis, Fīrekers, Gliks, Višmanis un Stenders uzstājušies par celmu lauzējiem, tomēr celmi bija tik milzum lieli, ka arī šo vīru spēki viņus nespēja pavisam izlauzt.»¹ Pēc K. Milenbaha domām, «plaisma starp vācu un tautisko laikmetu nemaz nav tik liela, kā to dažs labs iedomājas».² Baltijas vācu mācītāju dēli bērnu gados esot vispirms runājuši latviešu un tikai tad vācu valodā, tātad, ja bijusi vēlēšanās, tie varējuši brangi iemācīties latviešu valodu. Vērā ņemams arī K. Milenbaha secinājums, ka mācītāji nevarēja cerēt, ka draudze pārceļ viņu runāto latviešu valodu vācu valodā un tā saņēmis viņu vārdus. Tāpēc 16.—17. gadsimta latviešu rakstos jau iespējams runāt par zināmu valodas meistarību.

«Vecos latviešu rakstus lasot, man gribot ne-

¹ *Milenbahs K.* Iss apcerējums par latviešu dzejas valodu // Daži jautājumi... — 4. krāj. — 81. lpp.

² Turpat. — 83. lpp.

gribot jāapbrīno seno mācītāju izveicība latviešu vārdu izlases ziņā. . . Bet, apbrīnojot mūsu literatūras sācēju pūliņus un sekmes latviešu valodas attīstībā, mums neder līdzināties balodim, kas, pazīstamā pasakā pāva krāšņo galvu, viņa jaukā spalvas un grezno asti apbrīnodams, nemaz nebija redzējis pāva melnās kājas, nedz dzirdējis viņa nemīlīgo balsi. Nē! mums vajaga kritiķiem būt!»¹

Un, kritiski pieiedams vācu mācītāju atstātiem latviešu rakstiem, Milenbahs smeļ no tiem noderīgas ziņas par latviešu valodas vēsturi, par zudušiem vārdiem un vārdu senākajām formām. Tikai nesen mūsu valodnieki pierādīja, ka daudzas pirmajos latviešu rakstos sastopamās šķietamās kļūdas patiesībā ir līdz šim neapjaustas izlokšņu īpatnības. Bet Kārlis Milenbahs jau 1902. gadā raksta: «Kļūdaina jau ir gan valoda mūsu pirmajos rakstu pieminekļos, bet ne tik kļūdaina, kā viņa izrādās izlokšņu nepratējam; jo daudz formas, kas izlokšņu nepratējam šķitīs rupjas valodas kļūdas esam, izrādīsies pratējam tikai par rakstu valodai neieteicamām izlokšņu formām.»²

Atbrīvoties no veclatviskās rakstu tradīcijas ir visai grūti, jo rakstītā vārda ietekmes spēks ir liels gan sintaksē, gan leksikā. Līdz ar pievēršanos tautas valodai tiek pavērts ceļš apvid-

¹ Milenbahs K. Par galotnēm *-ējs, -īgs, -isks* // Daži jautājumi. . . — 2. krāj. — 35. lpp.

² Milenbahs K. Kura no latviešu izlokšnēm ir visveicākā rakstu valodas izlokšne // Baltijas Vēstnesis. — 1902. — 4. (17.) dec.

vārdu ieplūšanai literārajā valodā. Tomēr šim procesam ir gan labā, gan sliktā puse. Kā ziņāms, latviešu literārā valoda veidojusies uz vidus dialekta pamata. Pārvērtējot savus līdzšinējos uzskatus par tāmnieku dialektu kā pirmo rakstu bāzi, ap gadsimtu miju vidus dialekta prioritāti atzīst arī K. Milēnbahs.

Kopš tā laika par neatņemamu literārās valodas parādību iezīmi viņš uzskata atbilstību vidus dialekta fonētiskajām un morfoloģiskajām normām.

Bet ko darīt tad, ja izlokšnēs saglabājusies lielāka formu dažādība un baltu pirmvalodai tuvākas formas? Kārlis Milēnbahs domā šādi: «..būtu nepareizi, ja, formu pareizības paveidināti, lūkotum tās rakstu valodā ieviest; jo rakstu valodā parastās formas arī jau pareizas, viņas daudzkārt tikai jaunākas analogijas formas, t. i., pēc citu formu paraugiem darinātas formas. Rakstu valodai jāargās izlokšnes maisīt; rakstu valodai jāattīstās tālāk uzreiz jau liktiem pamatiem.»¹ Tātad literārajā valodā jā-saglabā tradicionālās formas: «..ikviena likumīga valodas parādība, kas ieviesusies rakstu valodā, visādā ziņā rakstu valodai sargāma un glabājama un nekādi nav izskaužama izlokšņu sanašām par labu.»² Bet kā ir ar izlokšņu vārdiem? Par to izraisās diskusija 1898. gada Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Vasaras sapulcē. Cik var spriest no atreferējuma, pret izlokšņu vārdu ieplūšanu literārajā valodā

¹ *Milēnbahs K.* No Džūkstes līdz Remtei // Baltijas Vēstnesis. — 1901. — 5. (18.) nov.

² *Milēnbahs K.* Par *ŗ, bj, mj, pj, vj* // Daži jautājumi.. — 4. krāj. — 61. lpp.

vērsies J. Ēndzelīns. K. Mīlenbahs piekrīt, ka nevēlamas ir izlokšņu formas, bet apvidvārdi literārajā valodā jāuzņem, tāpat kā «pamirušās miesās jāielaiž zemākas kārtas asinis». Kā piemēru K. Mīlenbahs min krievu valodu, kas ir tik bagāta tāpēc, ka tajā pastāvīgi ienāk izlokšņu vārdi. Valodnieks uzskata, ka izlokšņu formām nav dodama priekšroka pat tad, ja konstatēts, ka tās ir seniskākas: «. . . tādiem vecuma cienītājiem mums jānorāda, ka valodā daudz kas novecojas un tāpēc nelietojams.»¹ Ja grūti noteikt, kādas formas raksturīgas vidus dialekta izloksnēm, jāsauc palīgā gramatika, kas, ievērojot formu attīstību un rakstu valodas vēsturi, pēc nopietnas pārbaudes noteiks, kurām formām jādod priekšroka literārajā valodā.

«Ikvienā apgabalā atronams dažs labs jauks vārds, kas cienīgs rakstu valodas godā kļūt, bet līdz šim vēl guļ nepazīts kā pelnrušķītis sava apgabala kaktiņā. Ja ikviens rakstnieks sāks sava apgabala jaukos vārdus rakstniecības gaismā celt, tad mūsu valoda jo dienas, jo vairāk pieņemsies kuplumā,»² 1901. gadā raksta Kārlis Mīlenbahs. Sekodams literatūras attīstībai, viņš pārliecinās, cik daudz valodai spēj dot rakstnieki, kas prasmīgi savos darbos iesaista apvidvārdus. Augstu vērtējama K. Mīlenbaham šķiet J. Jaņševska valoda. Ieinteresējies par mazpazīstamajiem Nicas apvid-

¹ *Mīlenbahs K.* Kurā apgabalā runā rakstu valodu // *Latvijas Vēstnesis.* — 1903. — 3. (16.) janv.

² *Mīlenbahs K.* Apvidus vārdi // *Daži jautājumi.* — 4. krāj. — 36. lpp.

vārdiem J. Janševska darbos, valodnieks sāk sarakstīties ar rakstnieku. Daudz labu apvidvārdu rod vietu «Latviešu valodas vārdnīcā». «Vārdu krājuma ziņā mums pienākas daudz daudz vairāk savu valodu ar izlokšņu vārdiem kuplināt nekā formu ziņā. Jo vārdu ziņā nepienākas nevienam apgabalam monopols. Izloksnēs burbuļo mūsu valodas bagātība. No šā avota mums jo dienas, jo vairāk jāsmeļ. To darīdami, kuplināsim savu valodu ar īstām rotām. Mūsējo starpā šinī jautājumā sastopami greizi ieskatī; jo daudz grāmatu apspriedēju peļ daudzkārt to, kas slavējams, proti, ka rakstnieki cēluši kādus savu apgabalu vārdus gaismā.»¹

Apsveicamā vēlēšanās celt gaismā apvidvārdus tomēr dažreiz nepazīst robežu. Latviešu literatūrā sāk parādīties sacerējumi, kas saprotami vai vienīgi rakstnieka dzimtās izlokšnes runātājiem. K. Mīlenbahs ir pārliecināts, ka valodas saprotamība pareizības jautājumā ieņem pirmo vietu, un izsaka savas domas (ar tām būtu jāreķinās arī pašlaik!): «Nekādi neder daudz nepazīstamus vārdus vienā teikumā sablīvēt, jāsargās no kāres visur kā nebūt sava apgabala vārdus iespiest, bet jāierīko tā, ka lasītājs no sakara rakstu valodas godā celto vārdu ātri bez pūlēm saprot.»² Šī pārliecība izteikta gan apcerējumā «Par valodas pareizību» 1898. gadā, gan rakstā «Apvidus vārdi» 1901. gadā, gan iezīmēta vairākos citos rakstos.

¹ Mīlenbahs K. Par valodas pareizību // Daži jautājumi... — 4. krāj. 32. lpp.

² Turpat. — 33. lpp.

Ne jau katram apvidvārdam būtu paverams ceļš literārajā valodā. Daudzi šķietami apvidvārdi patiesībā izrādās aizguvumi no kaimiņtautu valodām. K. Milenbahs ir pārliecināts, ka šādus vārdus labāk rakstu valodā neielaiš, it īpaši tādos gadījumos, ja literārajā valodā nekāds robs nav samanāms. Kā jau minēts, K. Milenbahs nav nošķīris īpašas daiļliteratūras valodas normas, kā to darām mūsu dienās. Tātad, ja literārajā valodā jau ir semantiski atbilstošs vārds, apvidvārds nebūtu lietojams pat dzejā. Par apvidvārdu stilistikajām un ekspresīvajām potencēm K. Milenbahs nerunā. Šie jautājumi ir uzmanības centrā valodnieka polemikās ar Raini un V. Eglīti.

Viens no visai bieži izmantotiem valodas bagātināšanas avotiem allaž ir bijušas senās latviešu vārdnīcas. K. Milenbahs šim avotam pieiet kritiski: «Visvairāk jāargās mūsu rakstniekiem pēc mūsu vārdnīcām savus rakstus sacerēt. Mūsu vārdnīcās trūkst gandrīz pavisam teicienu krājuma; viņās atronami pa lielākai daļai tikai kaili vārdi. Ja nu kādu vārdu nezīnām, tad mūsu bezteicienu vārdnīcas nekādi nepamāca, kādējādi zināmais vārds lietojams, un tā tad varam, nepazīstamu vārdu no savām vārdnīcām smeldami, viegli uz neceļiem nokļūt. Dažiem piemīt peļamā kāre izsacīt savas domas pēc iespējas daudz vispāri nepazīstamiem vārdiem. Vārdnīcās čakli rakņādamies, tie iekal galvā daudz apvidus vārdus no malu malām.. un mēģina tā piesavinātos apvidus vārdus, daudzkārt svešvārdus, savos rakstos citu pēc

cita teikumos sabāzt.»¹ Teikts stipri, bet zināmā mērā taisnīgi. Mūsdienās dažreiz šāds vārču avots ir K. Milenbaha un J. Endzelīna «Latviešu valodas vārdnīca». Tik daudzi vārdi vairs nav zināmi tagadējiem latviešu valodas runātājiem, tik daudzas saknes jau kļuvušas par tukšu skaņu, tāpēc to atjaunošana valodā — ja esam pārliecināti, ka tas nepieciešams — veicama lēni un pakāpeniski, prasmīgi izraudzītā kontekstā.

Interesi var izraisīt K. Milenbaha uzskati par folkloras valodas un literārās valodas attiecībām. Folkloras valodu viņš nav uzskatījis par vienīgo latviešu literārās valodas pamatu, un līdztekus pašsaprotamajam augstajam folkloras vērtējumam aizrādījis arī uz dažiem ierobežojumiem folkloras izmantošanā, nolūkā bagātināt valodu. Vārda vai formas lietojums folklorā visos gadījumos nevar būt par valodas pareizības kritēriju: «Bet dažs labs gan brīnīsies, ka es, par valodas pareizību runādams, neesmu līdz šim cildinājis mūsu cildināmās tautas dziesmas un citas gara mantas. Tautas dziesmās, sakāmos vārdos, mīklās un pasakās bez šaubām atronams mūsu valodas pareizības pamats; jo minētās tautas gara mantās latviešu valoda parādās vislielākā krāšņumā. Bet kā ne ikviena apgabala valoda ieteicama rakstu valodai, tā arī ne ikviena apgabala tautas dziesmas, sakāmi vārdi, mīklas ņemami rakstu va-

¹ *Milenbahs K.* Apvidus vārdi // *Daži jautājumi...* — 4. krāj. — 38.—39. lpp.

lodai par paraugu. Rakstu valoda . . ir vainags, vīts no jaukākām dažādos apgabalos izredzētām izlokšņu puķēm.»¹ Arī 1907. gada «Latviešu gramatikā» norādīts: «. . ne visās uzrakstītās tautas gara mantās meklējama tīra, pareiza valoda. Kāds teicējs, uzrakstītājs, tāda valoda.»²

Lai cik prasmīgi tiek izraudzīti vārdi no folkloras un vecajiem rakstiem, ar tiem tomēr nepietiek. Dzīvē ienāk tik daudz jaunu parādību un jēdzienu — visi gaida savu vārdu. Vairs neapmierina arī ilgus gadus lietotie aizguvumi no vācu valodas, aizvien āsāk tiek izjusta to nelatviskā daba. Un latviešu valodā rodas daudzi jauni vārdi; kā raksta K. Milenbahs, «no latviešu saknēm un celmiem izauguši kupli vārdu puduri, ar kuriem tauta, rakstus lasīdama, jo dienas, jo vairāk iepazīstas»³. J. Alunāns un A. Kronvalds jau ir pārvarējuši baltvācu ideologu prettautisko attieksmi pret latviešu valodas attīstību. Konservatīvie garīdznieki, K. Milenbaha vārdiem runājot, «lūkojās uz latviešu valodu kā uz kādu savā attīstībā sastingušu valodu, no kuras negaidīja nekādas jaunas atvases; ja tādas jaunas atvases parādījās latviešu valodā, tad garīdznieki gribēja tās tūdaļ no valodas koka nogriezt, saukdami,

¹ *Milenbahs K.* Par valodas pareizību // Daži jautājumi . . — 4. krāj. — 35. lpp.

² *Endzelins J., Milenbahs K.* Latviešu gramatika. — R., 1907. — 152. lpp.

³ *Milenbahs K.* Jaunvārdi // Daži jautājumi . . — 4. krāj. — 39. lpp.

ka tautā tādas atvases nav pazīstamas»¹. Jebkurš jauns vārds nebūt nenozīmē, ka tajā ietvertais nojēgums tautai līdz šim būtu bijis svešs, tomēr K. Milenbahs uzsver: «Kas jauniem pareizi celtiem, viegli saprotamiem vārdiem pārlietu pretojas, tas pūlas neapzinādamies jauniem nojēgumiem tautā ceļu aizcirst.»²

Jauni vārdi ir jārada. Par to 19. gadsimta beigās vairs neviens nešaubās. Samērā vienprātīgs ir arī atzinums, ka labāk veidot jaunus vārdus no pašu valodas saknēm nekā ieviest aizguvumus; labāk darināt vārdus atbilstoši latviešu valodas vārddarināšanas modeļiem nekā tos kalkot. Tomēr ne mazums ir neskaidrību un pārspilējumu. Zināma taisnība ir F. Kārkluvkam, kas 19. gadsimta beigas nosauc par vārdu kaļamo laikmetu. Kādos gadījumos nepieciešams darināt jaunus vārdus; kam un kā tas jā dara? Par šādiem un līdzīgiem jautājumiem izvērsās diskusija 1898. gada Vasaras sapulcēs, kur savu viedokli atklātībā izteic arī K. Milenbahs. Viņa runu atreferē trīs laikraksti — «Baltijas Vēstnesis», «Mājas Viesis» un «Dienas Lapa». Kad E. Mednis, runājot par psiholoģijas terminiem, uzaicina valodniekus tos novērtēt, K. Milenbahs paziņo, ka sen beigušies tie laiki, kad valodniekiem ticis uzdots taisīt jaunus vārdus. No jauna radīt vārdus ir rakstnieku uzdevums; ja tiem vajadzīgs jauns vārds, lai droši to atvasina un lieto. Ja šis vārds būs derīgs, to pieņems arī citi, ja ne —

¹ Milenbahs K. Iss apcerējums par latviešu dzejas valodu // Daži jautājumi... — 4. krāj. — 87. lpp.

² Milenbahs K. Zinība un zinātne // Daži jautājumi... — 3. krāj. — 13.—14. lpp.

tas taps aizmirsts. Jaunvārdu ieviešana jāatstāj dabīgai gaitai. Valoda ciešot tikpat maz ātrus lēcienus kā uzliktus spaidus, tāpēc jaunos vārdus nevar ieviest, par tiem nobalsojot kādā sapulcē.¹ Un tiešām — pats Mīlenbahs darinājis tikai pāris valodniecības terminu, kā arī okazionālus salikteņus «Odisejas» tulkojumā.

K. Mīlenbahs pilnīgi atbalsta A. Kronvalda domu: «Lai nemeklējam tai reizē jaunos vārdus, kur mums jau sirmu pazīstamu diezgan.»² Cildinot A. Kronvalda valodas jaunradi, K. Mīlenbahs īpaši uzsver, ka viņš «lūkoja tik tur jaunu vārdu atrast, kur latviešu valodā zināmam nojēgumam vai nu nebija līdz tam nekāda vārda, vai bija kāds sabojāts vācu vārds»³. K. Mīlenbahs lielu nozīmi piešķir valodas tradīcijai un paradumam; viņam šķiet, ka aizstāt pazīstamu, senu vārdu ar neoloģismu ir varmācīgi pārraut valodas attīstības viengabalainību. Arī poētiskie jaunvārdi netiek atdalīti īpašā grupā, bet skatīti atbilstoši vispārējiem jaunvārdu vērtēšanas kritērijiem. Par galveno kritēriju K. Mīlenbahs atzīst vārda atbilstību latviešu valodas vārdarināšanas likumiem: «..lai būtu jaunvārds nozīmes ziņā necik jauks, tomēr tas nekam neder, ja nav pareizi atvasināts.»⁴

¹ Baltijas Vēstnesis. — 1898. — 11. (23.) jūl.; Mājas Viesis. — 1898. — 29. jūl.; Dienas Lapa. — 1898. — 7. (19.) jūl.

² *Kronvalds A.* Vārduņš par mūsu valodas pieņemšanu // *Kopoti raksti.* — R., 1937. — 1. sēj. — 512. lpp.

³ *Mīlenbahs K.* Iss apcerējums par latviešu dzejas valodu // *Daži jautājumi..* — 4. krāj. — 87. lpp.

⁴ *Mīlenbahs K.* Jaunvārdi // *Turpat.* — 49. lpp.

Tomēr, kā rakstā «Jaunvārdi» konstatē pats K. Milenbahs, no visiem jautājumiem vismazāk izpētīti ir tieši latviešu valodas vārddarināšanas likumi. Pirmais sistēmiskais pārskats par vārdu atvasināšanu dots tikai J. Endzelīna un K. Milenbaha «Latviešu gramatikā» (1907). Īpaši neskaidra ir lietvārdu un īpašības vārdu piedēkļu semantika. Šim jautājumam K. Milenbahs velta vairākus apcerējumus, piemēram, «Par galonēm *-ējs, -īgs, -isks*», «Par galotni *-šana*», «Druskas par galotnēm *-ums, -iens, -šana*» un citus, kas lielā mērā nostiprina pamatus mūsdienu normai.

Īpašu grupu veido pēc citu valodu paraugiem darinātie jaunvārdi jeb tā sauktie kalki, piemēram, *dzelzceļš* (*die Eisenbahn*), *iespaids* (*die Eindruck*), *pārsvars* (*das Übergewicht*). Kalku veidošanu K. Milenbahs atzīst par otršķirīgu līdzekli, tomēr uzskata, ka arī šādi valodu var papildināt ar nepieciešamiem un labskanīgiem vārdiem, ja vien tie atbilst latviešu valodas vārddarināšanas likumiem. Ja kalki nekādu atbalstu latviešu tautas apziņā neradīs, tie nekad nevarēs īsti iesakņoties valodā. Par neveiksmīgiem valodnieks atzīst, piemēram, vārdus *gandarīt, piedauzīgs, piekrišana* («..suns, kas ciemiņiem piekriūt, nebūt neparāda tam piekrizdams savu draudzību vai atzinību, bet gan zobus»¹).

Tomēr šādi un līdzīgi vārdi, arī K. Milenbaha noraidītie darinājumi *vidutājs, tiešamība*,

¹ *Milenbahs K.* Jaunvārdi // Daži jautājumi.. — 4. krāj. — 42. lpp.

sniegbalts u. c. valodā dzīvo. Arī citi noraidītie vārdi stingri iesakņojušies valodā. Šādu parādību savulaik skaidrojis pats valodnieks. Pēc viņa domām, valodas paradums ir «ievērojams varmāks», jo pat valodas kļūdas var kļūt par neatņemamu valodas sastāvdaļu.¹ Tāpēc K. Milenbahs neiebilst arī pret jaunvārdiem, kas, viņaprāt, ir «pa daļai neatminamas mīklas, pa daļai pavisam nepareizi atvasinājumi»², piem., *aina, ligavainis, pilsonis, vēsture*.

Sabiedrības attieksme pret jauniem vārdiem sākumā mēdz būt visai skeptiska. Pēc H. Seljes trāpīgā izteiciena, jauns vārds līdzinās logam pamestā mājā, un katram garāmejošam zēnam gribas to izsist. Bet paiet laiks, vārds iesakņojas, un šķiet dīvaini, kā esam varējuši bez tā iztikt. Un ne vienmēr tīri formālā atbilstība valodas sistēmai ir garantija, ka vārds ieviesīsies. Te darbojas vesels motīvu kopums, arī dažreiz noniecinātā labskaņa. («Izskaņa jeb jaukskaņa ir miļš parasts savas preces ieteicams līdzeklis, ar kuru patiesībā tikai mēdz tukšus salmus kult,»³ sacījis K. Milenbahs.) Arī mūsu dienās būtu jāņem vērā viņa teiktie vārdi: var vērsties pret atsevišķiem neveiksmīgiem jaunvārdiem, pat pret dažiem vārddarināšanas principiem, bet nekad — pret jaunvārdu darināšanu kopumā. Vēsture pierādījusi jaunu vārdu nepieciešamību. Interesanta

¹ Milenbahs K. Par artikulu // Daži jautājumi.. — 3. krāj. — 41. lpp.

² Milenbahs K. Lūgums latviešu vārdnīcas lietā // Baltijas Vēstnesis. — 1900. — 15. (28.) jūn.

³ Milenbahs K. Zinība un zinātne // Daži jautājumi. — 3. krāj. — 16. lpp.

ir arī šāda valodnieka doma: ja tiek atzīts, ka noteiktu jaunvārdu jau katrs var darināt, tā ir lielākā jaunvārdu darinātāja veiksmē — tieši «jaunvārdi, kas ar savu vienkāršību pieglaužas no pirmā acumirkļa tautas valodas apziņai, ir valodas kuplinājumu rotas».¹

Neviena valoda neattīstās izolēti, bez citu valodu ietekmes. Izņēmums nav arī latviešu valoda. Tajā rōdam liecības par tautu sakariem, par dažādu lietu un jēdzienu aizgūšanas ceļiem, par zinātnes un kultūras attīstību. Aizgūti vārdi pamazām kļuvuši par neatņemamu valodas sastāvdaļu. Tie ir tā iekļāvušies latviešu valodā, ka daudzus no tiem vairs neizjūtam kā svešus. Vai gan visi uzreiz pateiks, ka vārdi *meita, kaija, sēne, klints, domāt, dabūt, valsts, daile, ķermenis* ir aizguvumi?

Cik lielā mērā latviešu valodā uzņemami svešvārdi? Šis jautājums jārisina jau pirmo rakstu autoriem. Tā saucamie internacionālisti — vārdi, kas ir kopīgi vismaz 2—3 lielo Eiropas tautu valodām — pirmoreiz plaši parādās G. Manceļa vārdnīcā (1638), daudzi internacionālisti ienāk līdz ar Bībeles tulkojumu (1685—1694). Tomēr vienlaikus pastāv tendence vairīties no internacionālistiem. Īpaši spilgti tā izpaužas G. F. Stendera populārzinātniskajos darbos un vārdnīcā (1761); internacionālisma vietā nereti lietotas aprakstošas frāzes, piem., Bombe — liela šaujama lode, kas uz augšu šaudīta top; Dammbrett —

¹ Milenbahs K. Par kādu Jura Alunāna vēl neiespiestu rakstu // Druva. — 1913. — Nr. 1. — 825. lpp.

raibs galdiņš ar baltām un melnām pleķēm, kas pamišu iet.

Jaunlatviešu laikā valoda bagātinās divējādi: 1) tiek darināti jauni vārdi no latviešu valodas saknēm; 2) valodā ieplūst daudz internacionālismu. Abus šos leksikas attīstības virzienus nacionālās literārās valodas veidošanās posmā jaunlatvieši atzīst par vienlīdz svarīgiem. «Ja latvieši tagadējā straujajā ideju apmaiņā vairāk kā jebkad pieņem svešus vārdus, proti, tādus, ko pašu valoda nespēj radīt atbilstoši jaunajiem jēdzieniem, nav nekāds brīnums un nekāda nelaime. ..Ja tās [valodas] grib turēties kopsolī ar laikmetu idejām, tām katrā ziņā no svešām valodām jāaizgūst vēl vairāk vārdu,»¹ tā 1862. gadā raksta Juris Alunāns. Viņam varam būt pateicīgi gan par to, ka viņš izstrādāja noturīgus internacionālismu aizgūšanas teorētiskos principus, gan arī par to, ka lika pamatus internacionālismu un it īpaši citvalodu īpašvārdu atveidei latviešu valodā.

19. gadsimta beigās rodas iespēja pārbaudīt Jura Alunāna pamatatziņu lietderību plašākā valodas materiālā, jo valodā ienākušo internacionālismu skaits ir krasi palielinājies, rodas daiļliteratūras tulkojumi no daudzām valodām, preses izdevumos vai ik dienas parādās nedzirdēti citzemju vietu nosaukumi un personvārdi. Vienota, latviešu valodas liku-

¹ *Alunāns J.* Audiatur et pars altera // *Izlase.* — R., 1956. — 221.—222. lpp.

mībām atbilstoša internacionālismu un citvalodu īpašvārdu atveides sistēma kļūst aizvien vajadzīgāka.

Kārlis Mīlenbahs gadsimtu mijā ir atzīta autoritāte latviešu valodniecībā — gan kā erudīts teorētiķis, gan ar labu valodas izjūtu apveltīts praktiķis, gan arī kā Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Valodniecības nodaļas priekšnieks (no 1904. gada). No viņa vērtējuma un attieksmes lielā mērā var būt atkarīgs iepriekšējos gados izstrādāto tradīciju un principu liktenis.

Atbilstoši tālaika valodniecības tradīcijai, ar terminu «svešvārdi» K. Mīlenbahs apzīmē visus nelatviskas cilmes vārdus — kā internacionālos, tā nacionālos aizguvumus neatkarīgi no to ieviešanās laika un asimilācijas pakāpes. Netiek nodalīti arī sugasvārdi un īpašvārdi.

Tāpat svešvārdi. K. Mīlenbahs tiem veltījis vairākus pētījumus, piemēram, «Svešvārdi kā attīstības liecinieki», «Svešvārdu laikmeti», «Par svešvārdiem», «Patapinātas galotnes». Šos rakstus vieno ne vien tēma, bet arī fakts, ka tie visi ir publicēti bez paraksta. Kas gan pateiks, kāpēc?

Zinot, ka valodnieks pilnīgi pārvaldījis klasiskā valodas, vācu un krievu valodu, pārlicinoties, ka latviešu valodas parādību vērtēšanā viņš darbojies visai sekmīgi, varētu domāt, ka viņa ieteikumi svešvārdu lietošanā un atveidošanā jau nu gan būs atbilduši reālajai valodas normas attīstībai. Teiksim uzreiz, ka tā nav. Vairums K. Mīlenbaha atzinumu tieši šajā jomā laika pārbaudi nav izturējuši. Tomēr valodas

normalizācijas vēsturē gadījumi, kad pētnieka ieteikumi praksē nav realizējušies, izraisa savdabīgu interesi — varbūt izdosies piekļūt tuvāk valodas attīstības noslēpumam? Tāpēc ieska-
tīsimies K. Mīlenbaha īpatnēji argumentētajos un tēlainajos izteikumos, salīdzinot tos ar mūs-
dienās pierasto viedokli.

K. Mīlenbaha izteikumos «Latviešu valodai nav nekāda iemesla naidīgi izturēties pret svešvārdiem»¹ un «Mums jāizsargā sava valoda, cik vien iespējams, no svešvārdiem»² nav pret-runas. Līdzīgs princips ir spēkā arī mūsu dienās. K. Mīlenbahs pareizi norāda, ka galvenais noteicējs te ir mēra sajūta. Labāk lietot aizguvumu nekā apšaubāmu latviskas cilmes jaunvārdu, turklāt jāievēro, ka «atsevišķi svešvārdi nekādi nespēj tā valodu bojāt kā veseli svešvalodu teicieni un teikumu iegrozījumi».³ Saskaņā ar K. Mīlenbaha uzskatiem par valodas pareizību, par nepareizu uzskatāms viss, kas nav saprotams. Šī doma sevišķi aktuāla bija laikmetā, kad visai tautai nebija iespējams gūt nepieciešamo izglītību. Vēl nepastāv arī zinātniskā literatūra latviešu valodā («... neviens latviešu ārsts nedod savos rakstos ārstiem padomus, nedz tieslietu pratējs tieslietu pratējiem, nedz valodnieks valodniekiem, bet

¹ Mīlenbahs K. Jaunvārdi // Daži jautājumi... — 4. krāj. — 45. lpp.

² Mīlenbahs K. Par svešvārdiem // Rakstu krājums / Rīgas Latv. b-bas Zinību komis. — R., 1901. — 13. krāj. — 39. lpp.

³ Turpat. — 46. lpp.

visi mūsu zinātniskie raksti sarakstīti plašākām nearodnieku aprindām.»¹. Arī K. Milenbahs savās populārzinātniskajās grāmatās un rakstos lieto tikai nepieciešamākos internacionālistiskus, tos tuvāk paskaidrojot. Pamat-skolām paredzētajā «Latviešu valodas mācībā» (1895) klasiskos gramatikas terminus (izņemot *persona*) valodnieks aizstāj ar latviskiem apzīmējumiem, dodot iemeslu plašai diskusijai par internacionālistisku nepieciešamību mācību grāmatās. Speciālos, lietpratējiem domātos rakstos internacionālistiski ir pat vēlami: «... arodnieciskos rakstos svešvārdiem daudzkārt iespējams visīsāki un arodniekiem pilnīgi saprotami izsacīties.»² Par paraugu gan K. Milenbahs ieteic ņemt krievu valodu, kas nav tāda svešvārdu mīlētāja kā vācu valoda.

Saprotama ir K. Milenbaha īpašā vēršanās pret vācu cilmes aizguvumiem. Valodnieks nelieto terminu «barbarismi», tomēr viņa darbi rāda, ka šo jēdzienu valodnieks izpratis kā nevēlamu aizguvumu, kura vietā latviešu valodā vai nu ir mantots vārds, vai arī darināts labs jaunvārds, tāds kā *gruntīgs* 'pamatīgs', *placis* 'laukums', *švaks* 'vājš' u. tml. Tieksme lietot barbarismus gan Milenbaha laikos, gan mūsdienās ir pārāk noturīga, lai to varētu apzīmēt par modi. Barbarismu šķietamajai pievilcībai jāmeklē citi cēloņi. Lai nu kā, bet pirms astoņiem gadu desmitiem K. Milenbaha teiktā doma nav novecojusi: «Šie vārdi [barbarismi] tikai tad attaisnojami, ja ar viņiem raksturojam sa-

¹ Milenbahs K. Par svešvārdiem // Rakstu krājums / Rīgas Latv. b-bas Zinību komis. — 13. krāj. — 40. lpp.

² Turpat. — 39. lpp.

bojātus valodas runātājus. Daži gan atturas, atturas no tādiem vārdiem, bet tomēr nevar pavisam no viņiem atturēties; bet, kaunēdamies tādas svešvārdu sēnelas blakus stādīt latviešu graudiem, viņi šīs sēnelas izrotā pēdiņām, sevišķām zīmītēm un domā tā tiesību ieguvuši ar šādām sēnelām savu lasītāju ausis pamieļot. Tā nopietnos rakstos piepeši atduramies pie tādiem vārdiem kā «ontlīgi uzpasē», «prindlīgi runāt», «bleķi» runāt. Kamdēļ tādas vārdus lietot, un ko nozīmē te šīs pēdiņas?»¹

Aizgūti tiek ne tikai vārdi, bet arī teikumu veidojuma īpatnības, valodas gleznas, valodu kontaktu ietekmē mainās vai paplašinās vārda semantika. Valodu interference jeb savstarpējā ietekme bija un ir process, ar kuru jārēķinās, process, kam ir gan pozitīvās, gan negatīvās puses. K. Milenbahs pamatoti norāda, ka vienmēr jālūkojas, vai valodas izjūtas pamatā «atrodas akmeņi vienīgi no latviešu valodas tīruma, jeb vai viņā tikai nav iejaukti arī diezgan akmeņu no Vāczemes».²

Laikā, kad pastiprināti tika skausta vācu valodas ietekme un valoda tīrīta no svešiem elementiem, svarīgs ir K. Milenbaha atzinums, ka ne vienmēr iespējams droši noteikt, kura valodas parādība aizgūta, kura attīstījusies pašā valodā. Fakts, ka analogiska vārda nozīme vai teikuma konstrukcija ir arī vācu vai krievu va-

¹ Milenbahs K. Par svešvārdiem // Rakstu krājums / Rīgas Latv. b-bas Zinību komis. — 13. krāj. — 43. lpp.

² Milenbahs K. Par galotnēm *-ējs*, *-īgs*, *-isks* // Daži jautājumi .. — 2. krāj. — 31. lpp.

lodā, nav pietiekams pamats, lai no tās izvairītos latviešu valodā. Vienmēr jāuzmanās, lai cīņas karstumā nenotecinātu īstās latviešu valodas asinis. Valodnieks par pieļaujamu atzīst, piemēram, mūsdienās izskausto konstrukciju *tulkots no Pļavnieka*, jo saskata tur iespējamās senā indoeiropiešu ablatīva pēdas.¹ Nav arī pamata par nelatviskām atzīt visas ciešamās kārtas konstrukcijas. Pēc K. Mīlenbaha domām, allaž jāpatur prātā, ka nikstoša un mazlietota latviešu valodas parādība var uzplaukt un attīstīties līdzīgas citvalodu parādības ietekmē. Kontaktvalodas ietekmi valodas parādību cilmes skaidrojumos K. Mīlenbahs pieņem ļoti apdomīgi; var pieminēt, ka viņš, piemēram, nav atzinis viedokli, ka sieviešu dzimtes personu galotņu zudums lībiskajās izloksnēs skaidrojams ar somugru valodas ietekmi. Šādu tendenci, pēc valodnieka novērojumiem, ietver arī pašas latviešu valodas attīstības potences.²

Pamatoti iebilstot pret latviešu valodas sistēmai svešiem elementiem, K. Mīlenbahs atzīst, ka sevišķi piesardzīgiem jābūt, vērtējot leksiku. Reizēm nākas grūti noteikt, vai vārds ir aizguvums vai kopīgas cilmes vārds, īpaši — ievērojot tuvāko kontaktvalodu ģenētisko tuvību. Ja arī tiek konstatēts, ka vārds aizgūts, nav nekāda iemesla to nelietot. Ievērojais, ka partikula *vēl*, ko uzskata par aizgūtu no somugriem, valodā arvien biežāk tiek aizstāta ar partikulu

¹ *Milenbahs K.* Par nepareizi izlietātu un neviētā nostādītu ģenitīvu // Daži jautājumi . . — 1. krāj. — 22. lpp.

² *Milenbahs K.* Latviešu izloksņu svars jautājumā par Baltijas pirmiemītniekiem // Baltijas Vēstnesis. — 1901. — 9. (22.) maijs.

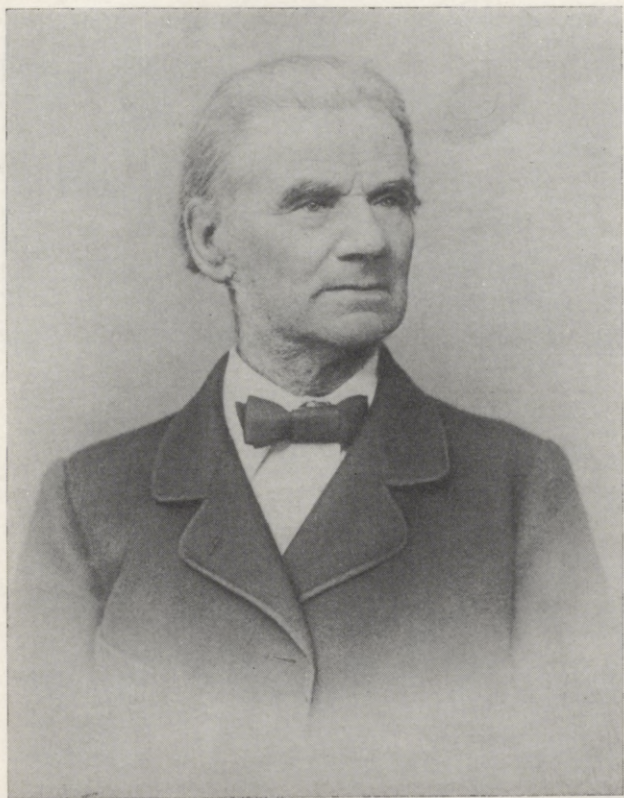
vairs, valodnieks norāda uz šo vārdu nozīmes atšķirību, uz faktu, ka *vēl* igauņi aizguvuši no latviešiem, kā arī uzsver: «. . . ja pat latvieši te būtu ņēmēji un ne devēji, arī tad mēs nedrīkstētum te patvarīgi ar valodu rīkoties.»¹

Valodu kontakti lielā mērā ietekmējuši arī sintaksi, piemēram, prievārdu (K. Milenbaha terminoloģijā — satiksmes vārdu) lietošanu. No Kažoku Dāvja laikiem² līdz mūsu dienām ik pa laikam saasinās cīņa pret dažu prepozicionālu konstrukciju lietošanu. Valodas prakse desmitiem gadu nepieņem valodnieku ieteikumus. Šķiet, ka šādi gadījumi ir nopietns pamats pārdomām par normas maiņu. Ko saka Milenbahs? Viņš vispirms atzīst, ka, apcerot jautājumu par prievārdu lietošanu un nozīmi, «pavisam jāaizmirst citas valodas paraugi un vienīgi jāiedziļinās latviešu valodas garā»³. Tā kā latviešu valoda ir bagāta ar locījumiem, tad ar tiem iespējams izteikt to pašu, ko citās valodās ar prievārdiem. Tāpēc jāizvairās nevietā lietot prievārdus, piemēram, nevis *pie 191 grādu liela saltuma*, bet gan *191 grādu lielā saltumā*, nevis *visslavenākais uz pasaules*, bet gan *visslavenākais pasaulē*. Nevienam viņš neieteic lietot prievārdu *iz* prievārda *no* vietā, K. Milenbahs pieļauj prievārda *iekš* lietošanu; mūsdienu valodā tas tiek uzskatīts par arhaisku un nevēlamu.

¹ Milenbahs K. Vācu rakstnieku kļūdas latviešu valodā // Daži jautājumi . . . — 3. krāj. — 28. lpp.

² Kažoku Dāvis. Mūsu rakstu valoda un mūsu tēvu valoda // Rakstu krājums / Rīgas Latv. b-bas Zinību komis. — 1893. — 8. krāj. — 16.—68. lpp.

³ Milenbahs K. Druskas par satiksmes vārdiem // Daži jautājumi . . . — 3. krāj. — 79. lpp.



Kārļa Mīlenbaha tēvs Matīss Mīlenbahs ap 1900. gadu



Kandavas pagastskola mūsu dienās



Kārlis Mīlenbahs (pirmais no kreisās), Kārlis Kundziņš
un Ludvigs Kundziņš studiju laikā



Brāļi Mīlenbahi ap 1900. gadu. No kreisās: Fricis, Jānis,
Kārlis



Marija un Kārlis Mīlenbahi



Homēra «Odisejas» tulkojuma vāks



Kārlis Mīlenbahs 1897. vai 1898. gadā



Josefs Zubatijs



Kārlis Mīlenbahs ar ģimeni 1900. gadā



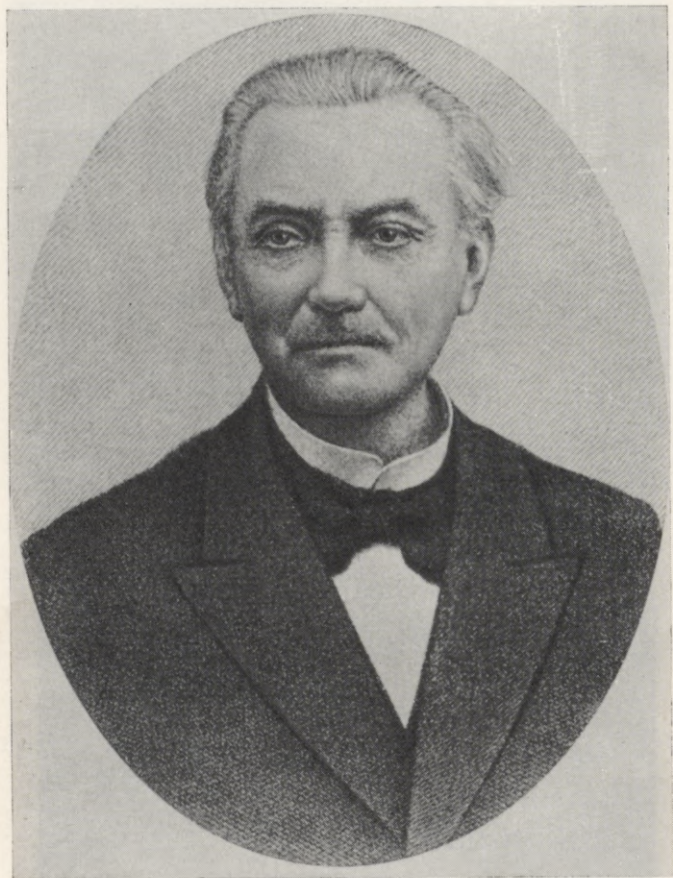
Kārlis Mīlenbahs 1901. gadā Aleksandra ģimnāzijas virs-
skolotāja formā



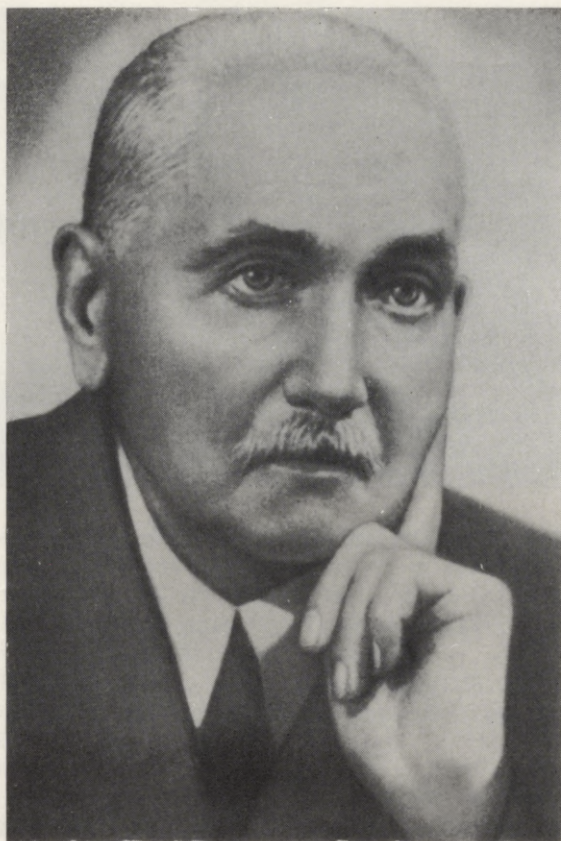
Kārlis Mīlenbahs (pirmajā rindā pirmais no kreisās) radu
vidū ap 1910. gadu



Kārlis Milenbahs 1915. gadā



Augusts Bilenšteins



Jānis Endzelīns



Kārļa Milenbaha dzimtās mājas Šķūtes mūsdienās

Viņš gan atzīmē, ka lokatīva nozīme tautas apziņā dzīvi jūtama, tāpēc *iekš* lieto maz. Tomēr to, pēc valodnieka domām, noliegt nevajadzētu, jo «ne tikai tās konstrukcijas izlietojamas, kuras tautai sevišķi mīlas, bet arī dažreiz tās, kuras, gan mazāk, tomēr vispāri šad un tad tautā sastopamas»¹. K. Milēnbahs ir vienisprātis ar Kažoku Dāvi, ka prievārda *caur* lietošana paplašinājusies vācu valodas ietekmē, tomēr nenoliedz, ka *caur* tautas valodā apzīmē arī darbības veicinātāju, tāpēc par nelatvisku nav atzīstams izteikums *caur ļaunu cilvēku tas man noticis*. Mūsdienu norma ierobežo prievārda *priekš* lietošanu nolūka nozīmē. Arī K. Milēnbahs nolūka nozīmes izteikšanai ieteic lietot datīvu.

Internacionālismu un citvalodu īpašvārdu ienākšana latviešu valodā tātad ir realitāte, ko novērst nav ne iespējams, ne nepieciešams. Bet kādā formā tos pārņemt, kā atspoguļot latviešu rakstos? Tā jau ir īpaša problēma.

Pirmkārt — vai svešvārdus atveidot pēc oriģinālvalodās vai pēc starpniekvalodas parauga? Mūsu dienās te domstarpību nav. Ja vien iespējams, par atveides pamatu tiek ņemta vārda izruna oriģinālvalodā. Šo tradīciju iedibinājis jau J. Alunāns. Kārlis Milēnbahs turpretim ir pārliecināts, ka katrā ziņā jāievēro valodas atbilstības kontinuitāte. Ja vārds latviešu valodā ienācis no starpniekvalodas, tas jāatveido atbil-

¹ Milēnbahs K. Par prepozīciju *ar* // Daži jautājumi... — 2. krāj. — 79. lpp.

stoši starpniekvalodas izrunai, piemēram, *zimbols, zintakse, Zofokls*, jo tā šos vārdus izrunā vācu valodā. Arī īpašvārdu rakstībā K. Mīlenbahs ieteic vadīties pēc to izrunas starpniekvalodā: «Pie svešvārdiem neder pārāk saknes rakņāt, neder svešvārdus tādā izskatā ņemt, kādā tie parādās rekonstrukcijas gaismā, bet kādā tie sastopami literatūrā.»¹ Problēma, kā atveidot grieķu īpašvārdus, izvirzās saistībā ar «Odisejas» tulkojumu — sākumā K. Mīlenbahs par pamatu ņem nominatīva formu, taču vēlāk viņš no šīs pieejas atsakās. 1890. gadā «Odisejas» tulkojuma priekšvārdā valodnieks raksta: «. . . nav iemesla *i* vietā nostādīt *v*, lai gan nav ko šaubīties, ka apceramā vārda saknē (Ceiss) slēpjas *v*. . .»² Tomēr jau 1891. gadā apcerējumā «Par valodas pareizību» atrodam formu *Zeus*. Recenzijā par «Odisejas» tulkojumu pret starpniekvalodu kā atveides pamatu iebilst arī J. Endzelīns: «Vai, gribēdami tulkot grieķu un romnieku rakstus, lai ejam pie vāciem iepriekš apjautāties, kā viņi apietas ar grieķu un romnieku īpašvārdiem?»³

19. gadsimta beigās pamatvilcienos jau ir atrisināts jautājums par fonēmu [o], [ō], [f], [x], [h] un tām atbilstošo grafēmu nepieciešamību latviešu valodā. Svešvārdu izrunā latviešu valodā izšķirami divi laikmeti. Pirmajā laikmetā, pēc K. Mīlenbaha raksturojuma, svešvār-

¹ *Homērs*. Odiseja. Tulk. K. Mīlenbahs. — Jelgava, 1890. — 1. krāj. — IV lpp.

² Turpat.

³ *Cilvēks J.* [Endzelīns J.] Homēra Odisejas piektais un sestais dziedājums, K. Mīlenbaha tulkots // Darbu izlase. — R., 1971. — 1. sēj. — 657. lpp.

dus latvietis pārvērtis par savai mēlei (*apicieris, azdoks 'Haartuch'*), otrajā laikmetā skola jaunākās paaudzes mēli padarījusi luncanāku, un skaņas jau tiek izrunātas pa svešinieku paradumam. Rodas zināma neatbilstība starp viena tipa senākiem un jaunākiem aizguvumiem. K. Mīlenbahs domā, ka dažādība, kas radusies, pārņemot vārdus atšķirīgos laikposmos, nav nekā sliktis: «Mēs runājam pareizi par Jāzepu, Jēkaba dēlu, bet tikpat pareizi par vēsturnieku Jozefu.»¹

1903. gadā K. Mīlenbahs konstatē, ka fonēma [f] kļuvusi par neatņemamu latviešu valodas skaņu sistēmas sastāvdaļu. Pakāpeniski nostiprinās arī fonēma [h], it īpaši vācu cilmes uzvārdos. Tieši vācu valodas īpašvārdi, ar kuriem saskarties iznāk biežāk, rada arī visvairāk domstarpību. Ko darīt ar vācu *ü, ö* un *eu*? K. Mīlenbahs domā, ka nākotnē arī vācu valodas īpašvārdi latviešu valodā tiks rakstīti bez vāciskajām grafēmām, bet tobrīd par to runāt vēl pārāgi: «...kamēr latviešu starpā atronami *Brückmani*, tamēr nevar *Delbrücka* pārkrustīt par *Delbriku*.»²

Bet kā ar Mīlenbaha paša uzvārdu? Parakstijies viņš vienmēr kā *Mühlenbach* — visticamāk, pieraduma dēļ. Latviešu valodnieka uzvārds ir lielisks piemērs tam, kā gadu gaitā mainījusies latviešu rakstība — rakstos tas ieraugāms vai desmit dažādos veidos. Būtu valodnieka vecvectēvs uzvārdu došanas laikā izvē-

¹ *Milenbahs K.* Svešvārdu laikmeti // Baltijas Vēstnesis. — 1900. — 8. (21.) jūl.

² Turpat.

lējies ne Dzirnupītes, bet Melnupītes vārdu... Tomēr pēdējo K. Mīlenbaha darbu parakstos grafēmas ū vairs nav. J. Dravnieks norāda, ka K. Mīlenbahs pats savu vārdu Konversācijas vārdnīcā licis rakstīt ar *i* (*ih*), nevis ar *ü*. Forma *Mihlenbachs* (iekavās *Mühlenbachs*) atrodama arī Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļas izdotajā Konversācijas vārdnīcā (1911, 3. sēj.). J. Dravnieks arī izsaka šaubas, vai K. Mīlenbahs «uz mūža beigām būtu grozījis savus uzskatus šai ziņā un savas «Latvjuvacu vārdnīcas» titulī uzrakstījis *Mülenbachs*».¹ Atgādināsim, ka no grafēmas *ch* latviešu rakstība atbrivojās tikai 1957. gadā. Lai nu kā bijis, mūsu laikā valodnieka uzvārds runājams un rakstāms ar skaidru latviešu *i*.

Jāpiemin, ka citāda nostāja bijusi J. Endzelīnam. Visskaidrāk tā izteikta 1901. gadā recenzijā par R. Cukura «Rokas grāmatu tagadējā latviešu valodas pareizrakstībā». J. Endzelīns raksta: «... autors labi māca paturēt svešvārdos burtus *z, h, ch, ü, ö*, jo tie katrs apzīmē savu skaņu (nevis kā *ie* un *ck* tos pašus *i* un *k*) un ir tāpēc vajadzīgi.»²

Daudzo praktisko norādījumu vidū interesi var izraisīt K. Mīlenbaha ieteikumi, kā latviešu valodā atveidojami nelokāmi citvalodu īpašvārdi. Ja īpašvārds beidzas ar patskani, tam jāpievieno lokāmā galotne, tādējādi to pielāgojot latviešu valodai. Savdabīgs ir pamatojums šādu formu ieviešanai. K. Mīlenbahs uzskata,

¹ *Dravnieks J.* Raksti. — R., 1926. — 1. sēj. — 131. lpp.

² *Endzelīns J.* Rokas grāmata tagadējā latviešu valodas pareizrakstībā. Sastādījis R. Cukurs. Valmierā, 1901 // Darbu izlase. — R., 1971. — 1. sēj. — 670. lpp.

ka ieteicamais vidusceļš starp latviešu valodas un oriģinālvalodas formām atrodams, ja palīgā ņem tāmnieku izloksnes formas. Izloksnēs hiāts (divu patskaņu sadure) esot parasta lieta. Pēc formas *mācītāam* parauga varot teikt arī *Andrēam* utt. Uzvārds *Konradi* jāloka — *Konradis*, *Konradiam* utt.¹ Arī formas, kas beidzas ar patskani *o*, jāpadara lokāmas. Iespējami varianti, piemēram, *Čikāga* vai *Čikāgo pilsēta*. Ja citvalodu īpašvārdam uzsvars ir pēdējā zilbē, tam, pēc K. Milenbaha domām, noteikti jāpievieno tā sauktais pievārds, piem., *Bordo pilsēta*. Tādējādi tiktu apmierināta «latviešu garša, kas katrā ziņā prasa, ka visi substantīvi jāloka»².

Apmēram pirms simts gadiem latviešu valodniecībā valda visai pretrunīgi uzskati par internacionālismu un citvalodu īpašvārdu atveidi. Vienlaikus pastāv dažādi varianti, risinās diskusijas, tiek izteikti un noraidīti pieņēmumi. Nekļūdīgs nav bijis arī K. Milenbaha viedoklis. Tomēr jau 20. gadsimta sākumā nostabilizējas galvenās likumības, kas pamatos nosaka attieksmi pret svešvārdiem arī mūsu dienās.

¹ *Milenbahs K.* Par svešvārdiem // Rakstu krājums / Rīgas Latv. b-bas Zinību komis. — R., 1901. — 13. krāj. — 37. lpp.

² *Olavs (Plute) V.* Kā būtu no svešām valodām ņemtie īpašvārdi (personu un vietu nosaukumos) jāraksta latviešu valodā, ja viņi beidzas ar vokāļiem *-e, -i, -o, -u* // Vēstule K. Milenbaham. VB RN, R x/55, p. 518477.

VALODA UN VĀRDA MĀKSLA

J. V. Gētes tragēdija «Fausts» Raiņa tulkojumā. Dzirdot šos vārdus, apzināties, kāda sabiedriska atbalss bija Gētes aicinošajām idejām tulkojuma pirmpublicējuma laikā, atceramies, ka līdz ar «Fausta» tulkojumu pasaules literatūras virsotnes kļūst par ceļa rādītāju latviešu rakstniekiem, pieminam tulkojuma nozīmi daiļliteratūras valodas attīstībā. Tomēr latviešu kultūras vēstures zinātāji līdzās «Fausta» tulkojumam jūt polemikas ēnu, kas skar arī Kārlī Milenbahu.

Kaut arī vienpusīgais priekšstats par šīs diskusijas saturu un virzību sāk gaist, tomēr pie šī liktenīgā pārpratuma jāatgriežas vēlreiz. Un ne tikai tāpēc, lai reizi par visām reizēm klievētu šķietamo sakarību starp vārdu savienojumiem «Kārlis Milenbahs» un «niknākais Raiņa valodas nopelējs». Polemika par «Fausta» tulkojumu nav tikai domu apmaiņa 5—6 vārdu dēļ. Tā atklāj gan Raiņa, gan Milenbaha uzskatus par daiļliteratūras valodu, ietver veselu kompleksu literatūrzinātnisku, lingvistisku un ētisku jautājumu, kā arī nesaudzīgi atsedz tās pretrunas, kas pagājušā gadsimta beigās valda sabiedriskajā un kultūras dzīvē. Pasaules literatūras vēsturē ir bijis ne mazums gadījumu, kad polemikas iemesls tikai ārēji ir literārs darbs. Zem literatūras kritikas neitrālās maskas var slēpties politiski un ideoloģiski strāvājumi, konkurences cīņa, pat vienkārša atriebība vai skaudība. Kā bijis šajā gadījumā? Lai atbildētu uz šo jautājumu, jāieskatās polemikas materiālos no paša sākuma.

1896. gada decembrī žurnāls «Mājas Viesa Mēnešraksts» publicē paraugfragmentu no «Fausta» atdzejojuma.¹ Pilnu traģēdijas tekstu sāk iespiest 1897. gada janvārī. Publicējumu ievada J. Poruka apcere par Gēti; tajā piebilsts, ka «ģeniālā dzejniece Elza Rozenberga (Aspazija) un jaunais dzejnieks Rainis iemantos pie mums, latviešiem, nemirstošu slavu»². Kā ziņāms, pirmpublicējumā par tulkotājiem uzrādīti Aspazija un Rainis. Vēlāk Aspazija rakstīs, ka pievienojusi savu vārdu, lai pasargātu Raini no kritiķu un skauģu uzbrukumiem.³

1897. gads vēsturē ieiet kā Jaunās strāvas sagrāves gads. 1987. gada maijā tiek arestēts Rainis — demokrātiskās inteligences laikraksta «Dienas Lapa» redaktors un aktīvs progresīvās kustības dalībnieks. «Fausta» tulkošana no dzejnieka prasa daudz fiziska un garīga spēka, jo lielākā traģēdijas daļa tiek pārtulkota apmēram gada laikā — par spīti ieslodzījumam, slimībām, dzīvesvietas maiņām. Tāpēc Rainim šķiet tik ļoti svarīgi, kā tiks uzņemts «Fausta» tulkojums — vai tauta uztvers Gētes domu, vai būs izdevies atrast vislabākos vārdus idejas atklāsmēi, vai pieņems tulkojuma valodu — tik netradicionālu un savdabīgu?

Pirmā atsauksme par tulkojumu parādās tikai tad, kad ir iznācis žurnāla 4. numurs. Refe-

¹ Mājas Viesa Mēnešraksts. — 1896. — Nr. 12. — 911.—912. lpp.

² Poruks J. Johans Volfgangs fon Gēte // Mājas Viesa Mēnešraksts. — 1897. — Nr. 1. — 2.—4. lpp.

³ Mājas Viesis. — 1901. — Nr. 28. — 11. aug.

rents — pazīstamais kultūras darbinieks Jēkabs Dravnieks (Pērkoņdēls) — min saskatītos atdzejojuma trūkumus: negludumus metrikā un atskaņu lietojumā, vārdu apostrofēšanu, pārstatīto akcentu. Par neveiksmīgiem viņš atzīst dažus jaunvārdus, piemēram, *baisma*, *šķēdēt*, *jauda* [no *just*], [tu] *slopi* u. c. Pārmetumi lielākoties adresēti «Mājas Viesa Mēnešraksta» redakcijai. J. Dravnieks apšaubā «Fausta» ilustrāciju autentiskumu, apcer tā iederību «pie ģimēnijas galda», kā arī iebilst pret to, ka tulkoņtāji nosaukti par ģeniāliem.¹

Kaut arī J. Dravnieka recenzijā tulkoņjums kopumā novērtēts atzinīgi, Rainim kritika šķiet asa un netaisna, vēl jo vairāk tāpēc, ka citi kritiķi ilgu laiku klusē. Vēlākos gados Rainis par J. Dravnieka pretenziju cēloņiem spriež: «Uz polemiku viņu varbūt pamudināja zināms rūgtums, ka ārējie apstākļi viņam nebija tik laimīgi bijuši: viņš būtu citādi to pašu darbu padarījis.»²

Nākamajā žurnāla numurā tulkoņjumam tiek pievienota īsa piezīme,³ kurā tulkoņtāji paskaidro vārdu izvēles principus un norāda jaunvārdu avotus. Tie ir radu valodu un izlokšņu dotumi, vecās vārdnīcas un grāmatas. Te jāpiebilst, ka, runāņjot par «Fausta» tulkoņjumu, par jaunvārdiem nosacīti sauksim ne tikai Rainā darinātos

¹ *J. Pd.* [J. Dravnieks] «Mājas Viesa Mēnešraksts», 4. nr., 1897. // Baltijas Vēstnesis. — 1897. — Nr. 94. — 24. apr. (8. maijs).

² *Rainis.* Dzīve un darbi. — R., 1925. — 9. sēj. — 89. lpp.

³ *Mājas Viesa Mēnešraksts.* — 1897. — Nr. 5. — 336. lpp. (parindē).

vārdus, bet arī viņa izmantotos mazpazīstamos apvidvārdus un vecvārdus. Īsti tos būs iespējams nošķirt tikai tad, kad sagaidīsim iecerēto Raiņa valodas vārdnīcu. Plašāku atbildi uz J. Dravnieka kritiku lasām «Mājas Viesa» literārajā pielikumā.¹ Raiņa «atgaiņāšanās rakstam» pievienots redakcijas ievads un piezīmes. Rainis sīki analizē un atspēko iebildumus, kas attiecas uz leksiku, metriku un poētiku. Redakcija savukārt pārmet «Baltijas Vēstnesim» kultūras trūkumu un literatūras neizprašanu. Raksts beidzas ar vārdiem: «Ja lasītājs brīnās, ka pie tāda nesaprašas sakrikojuma tik ilgi kavējamies, tad lūdzam apdomāt, ka šo sakrikojumu pasniedz «Baltijas Vēstnesis», «vecākā un visvairāk izplatītā dienas avīze», kā viņa pati mēdz saukties.»

Polemika starp «Mājas Viesi» un «Baltijas Vēstnesi» turpinās,² bet tieša «Fausta» tulkojuma apspriešana vairs nav tās uzmanības centrā.

1898. gada maijā, pusgadu pēc tam, kad «Fausta» tulkojums pilnībā ir publicēts, «Baltijas Vēstnesī» parādās rakstu virkne ar nosaukumu «Par valodas pareizību». Kādu iemeslu dēļ publicējumi ir anonīmi, pagaidām nav noskaidrots. Redakcijas ievadā tikai teikts, ka to autors ir «viens no mūsu visievērojamākiem

¹ Gētes «Fausts» un «Baltijas Vēstnesis» // Mājas Viesis, lit. pielik. — 1897. — Nr. 22. — 344.—352. lpp.

² Sk., piemēram: «Mājas Viesis» un «Fausts» // Baltijas Vēstnesis. — 1897. — 31. maijs; «Mājas Viesis» .. // Baltijas Vēstnesis. — 1897. — 14 (26.) jūn.; Vēlreiz «Fausts» un «Baltijas Vēstnesis» // Mājas Viesis, lit. pielik. — 1897. — Nr. 28. — 9. jūl. — 442.—448. lpp.

valodniekiem». Vērīgam lasītājam gan uzreiz skaidrs, ka autors ir Kārlis Milenbahs — raksta stils nemaldīgi to atklāj. Pētījumā apkopoti daudzos valodnieka darba gados uzkrātie atzini par valodas attīstību, tās kopšanas un pilnveidošanas virzieniem, valodas pareizības kritērijiem. Pirmo reizi latviešu lasītājs tiek iepazīstināts ar pasaulē valdošajiem uzskatiem par valodas kultūru, valodas bagātināšanas avotiem un normu kritērijiem, var pārdomāt to piemērotību latviešu valodai. Rakstā bagātīgi izmantota lingvistiskā literatūra, tāpēc tas jālasa uzmanīgi, lai nošķirtu paša K. Milenbaha domas no slēptiem citātiem. Teorētiskie secinājumi tiek ilustrēti ar piemēriem no J. Purapuķes, L. Griena, A. Pumpura, Vilibalda un citu rakstnieku darbiem. Raiņa vārds un piemēri no «Fausta» tulkojuma minēti raksta piektajā turpinājumā «Baltijas Vēstneša» 117. numurā, pēc tam — pa piemēram 120. un 122. numurā, tāpat trijās no vienpadsmit raksta daļām.

Iepazinies ar K. Milenbaha apcerējumu, Rainis publicē rakstu ««Baltijas Vēstneša» jaunākā indiāniešu kara deļa»¹, kurā vēršas pret K. Milenbahu. Fakts, ka raksts iespiests «Baltijas Vēstnesī», Rainim liekas pietiekams, lai secinātu: «. . . kāds no «B. V.» nomāts slepens «cien. valodnieks» uzdrošinājās tulkotājus no-

¹ Mājas Viesis. — 1898. — 17. jūn., 1. jūl., 8. jūl., 15. jūl.

saukt par «neprātīgiem nelgām» un «ākstiem» un likt viņiem mācīties ābeci!! .. Mēs turpmāk aplūkosim tuvāk šo «zinātnisko» uzbrukumu vārdu pa vārdam un tad redzēsīm, masku paceļot, cik maz tur zinātnes un cik daudz ļaunprātības un varbūt skaudības un nenovīdības, ka «Fausta» tulkojums pabeigts un atzīts par apbrīnošanas cienīgu, kamēr Homērs izrādījās par grūtu viņa tulkotāja spēkiem.» Aspazijas un P. Zālītes ietekmē Rainis ir pārliecināts, ka vienīgais K. Milēnbaha darba nolūks ir «Fausta» tulkojuma nopelšana «Baltijas Vēstneša» redakcijas uzdevumā. Teorija un piemēri no citu rakstnieku darbiem ievietoti tāpēc, lai «nāktu lēnām pār tiltu». Rainis uzsver: «Lai tikai nekādā ziņā nepārprastu, uz ko viss zīmējas, «Austrums» vēl piemetina: «.. īpaši mūsu rakstniekus darām uzmanīgus uz šo rakstu virkni.» Bet mēs pēc šiem aizrādījumiem noprotam arī to, ka tas nav zinātnisks raksts, kam tādi nolūki, kuri gan ir «praktiski», skatoties no «Austruma» stāvokļa (ka konkurentam «Mājas Viesa Mēnešrakstam» sadod), bet nav savienojami ar «teorētiskiem» un «zinātniskiem» rakstiem.»

Ielūkosīsimies «Baltijas Vēstneša» numuros. Kā Rainim un dažiēn vēlāko gadu literatūrzinātniekiem varējis rasties priekšstats, ka K. Milēnbahs «spriedelē par dažādiem valodas pareizības virzieniem vispār, bet konkrēti visas iedomājamās, raksturīgās valodas nepareizības sameklē «Fausta» atdzejojumā» un «ar neslēptu nicināšanu un ļaunu prieku .. pārmet tulkotājiem maz pazīstamu un «nelaimīgi jaundarīnātu» vārdu lietošanu un vārdu īsināšanu jeb

strupināšanas nedarbu»?¹ Nāksies citēt tās valodnieka rakstītās rindas, kur minēts Raiņa vārds un kur ir iespējams kaut netiešs mājiens uz «Fausta» tulkojumu. Atsaukdamies uz zviedru valodnieka Ā. Nurēna atzinumiem par t. s. lietderīgo valodas veidošanas virzienu — vislabākā ir valoda, kas klausītājiem visvieglāk saprotama, — K. Milenbahs raksta: «Grūti saprotama mūsu valoda, ja lietojam lielā mērā maz parastus vai arī nelaimīgi jaundarinātus vārdus, ja iegrozām teikumus tā, ka lasītāju pirmāk vismaz maldinām:

Citkārt naktī tavas liesmas
Tesālisku laumu dziesmas
Noziedzīgi vilka lejā,
Lūko miera pilnā sejā
Šurpu vilņu trīsu dejā,
Maigas gaismas vizmā mirdzi,
Staro zibot pār to virdzi,
Kas tur atstāj vilņu spirdzi!

Rainis. «M. V. M.» 97.650.lap. p.

Pirmās pantiņas padara par ne viegli saprotamām neveiklā vārdu kārtā. Teikumus mēdzam iesākt nevis ar papildinātāju, bet ar teikuma priekšmetu. Uz šo valodas parašu dibinās psiholoģiskā parādība, ka tos gadījumos, kur akuzatīvs neizšķiras formas ziņā no nominatīva, uzlūkojam pirmo no neizšķirtām formām par teikuma priekšmetu, otro par papildītāju. .. Sacīto ievērojot, būs viegli saprotams, ka pirmās pantiņas nekādi nav viegli saprotamas, jo neviļus ikviens uzlūkos pirmā rindiņā minētās *liesmas* par teikuma priekšmetu un *dzies-*

¹ Sokols E. Rainis. — R., 1962. — 113. lpp.

mas par papildītāju. . . Pirmām rindiņām maldinātais lasītājs atdursies pie ceturtā rindiņā sastopamā homonīma *lūko*, kas var būt gan pavēles izteiksmes otrā persona, gan īstenības izteiksmes trešā vienskaitļa un daudzskaitļa persona, — atdursies sevišķi tamdēļ, ka viņš nav radis sacīt *lūkot dejā*, bet *lūkoties dejā*; bez tam uzrakstītās pantiņas padara ja ne par nesaprotamām, tad tomēr par grūti saprotamām maz pazīstamu un jaundarinātu vārdu pulks: *vizma, mirdze, spirdze.*¹

Analizējot Ā. Nurēna tēzi «Sliktaks ir ikviens garāks teiciens, ja tas neko citu neapzīmē kā īsākais», K. Milenbahs piezīmē: «Pavisam aplami, kad dziesminieki ņemas atskaņu labad, formas staipīdami, tās izstiept neformās: *Vēl kalns iekš sava tumša klēpja, Daudz neizkalta zelta slēpja* (!) (Rain. M. V. M. 97, 406).»²

Piemēri no «Fausta» tulkojuma izmantoti par ilustrāciju atzinumam, ka atmetams ikviens valodas grozījums, kas nozīmes ziņā neatšķiras no tradicionālajām formām: «Sevišķi nesaprotami grozās un šķobās dažā rakstnieka spalva galotņu (= izskaņu) ziņā. . . visjaunākā laikā manāma kāre visas šīs minētās galotnes [-šana, -ums, -iens, -ība, -oņa, -ne, -tne] atmest un valodu pēc iespējas paīsināt un pastrupināt. Tāds valodas strupinājums jaunākā laikā sevišķi Raiņa iecienīts: *Mēs mūžīgi uztīci* (= uztīcību) izlūdzam (M.V.M. 97, 656), *brīnus cerēt* (= brīnumus) (M.V.M. 97, 408), *es dzirdu ribu* (ich höre ein Geräusch, Faust)

¹ [Milenbahs K.] Par valodas pareizību // Baltijas Vēstnesis. — 1898. — 28. maijs (9. jūn.).

² Turpat, — 1. (13.) jūn.

(M.V.M. 97, 739), sentēvu senās *sakas* (M.V.M. 97, 738) .. Par tādiem strupašķu vārdiem pie-skaitāma arī K. Kalniņa *labklāja* .. un daudzi-nātā *mīla*, arī *laulu pāris* (Rain. M.V.M. 97, 417); strupastis *sprēg* dāvājis Rainim vajadzīgo atskaņu vārdam *bēg*. *Ej droši tālāk, gaismas rieti Drīz aizkusušās krūtis spirdz (!)* (M.V.M. 97, 12); *iemākts* — angelernt (M.V.M. 97, 655); *iemākts* nekad nevar atlīdzināt nojēgumu *iemā-cits*, bet var tikai apzīmēt drusku māktu, nepil-nīgi nomāktu. Rainis iet savā valodas strupinā-jamā nedarbā tik tālu pat, ka viņš vienu no salikteņa daļām pavisam atmet: 1) otro daļu: *Es ārsts, kas pie vārda sauc ik* (= ikvienu) augu (M.V.M. 97, 723) .. 2) pirmo daļu: *rogu līgsmi sniegdama* (= sasniegdama) (M.V.M. 97, 723); *pie krusta ziedzīgi* (= noziedzīgi) *caururbto* (M.V.M. 97, 723) ..»¹

Vārdi, kas it kā attiecināti uz Raini, sama-nāmi šādos teikumos: «Jo, savu valodu labi pa-zīdami, atradīsim daudzkārt tur īsti vecu lat-viešu vārdu, kur valodas nemākulis lietos vai nu kādu svešvārdu, vai arī kādu neveikli jaun-darītu vārdu.»

Izvirzīdams tēzi par rakstnieku vadošo lomu valodas veidošanā, K. Mīlenbahs citē Ā. Nurēna izteikumu «Mūsu valoda būs laba, ja runāsim un rakstīsim tā, kā mūsu valodas mākslinieki, mūsu labākie rakstnieki runā un raksta» un piebilst: «Šis beidzamais teikums sevišķi ietei-

¹ [Mīlenbahs K.] Par valodas pareizību // Baltijas Vēstnesis. — 1898. — 3. (15. jūn.)

cams mūsēju ievēribai. Jo pie mums dažs labs, pats vēl ne latviešu valodas ābecē neielauzies, ākstās tā, it kā būtu aicināts valodas reformators.»

Tas arī ir K. Milenbaha grēks, par ko viņš, T. Zeiferta vārdiem runājot, «dabū ragus un asti». Izrādās, ka polemikas turpmākajā gaitā plaši apcerētie «lamu vārdi» tikai ar grūtībām izvelkami no teksta («Mājas Viesa» rakstos tie lietoti pēdiņās!) un nebūt nav vērsti pret kādu konkrētu rakstnieku. Tos gan atvasinājis, gan uz Raini un Aspaziju attiecinājis pats «Mājas Viesis»...

Pēc raksta ««Baltijas Vēstneša» jaunākā indiāniešu kara deja» «Mājas Viesa» literārajā pielikumā parādās vairākas pret K. Milenbahu vērstas Raiņa satīras. Tiek publicēts arī šāds sludinājums:

IELAUZĪŠANA LATVIEŠU VALODAS

JAUNAJĀ ĀBECE!

Pieteikties var latviešu labākie rakstnieki, — bet tikai tādi. Pie pieteikšanās jāuzrāda vismaz pusducis literārisku ražojumu, kuri atzīti par krietnākiem mūsu rakstniecībā. Ielauzīšana notiek pēc visjaunākās lamāšanās metodes; mācības līdzekļi, it sevišķi jaunas divdabju ābece un stipru lamuvārdu man netrūkst.

Maksā — 8 kapeikas par rindiņu. **Piezīme.** Kas nenāks labprātīgi manā mācībā, tiks nosaukts par «ākstu» un «reformatoru».

Cien. valodnieks K. M. Nepazīstamais.

Polemikas dēļ kārtējo reizi saasinās attiecības starp «Mājas Viesa» un «Baltijas Vēstneša»

redakcijām un aiz tām stāvošajiem grupējumiem. Abos laikrakstos parādās vairāki pret konkurentu vērsti raksti.¹ J. Dravnieka un K. Milenbaha sacerējumi, kuros norādīts uz nepilnībām «Fausta» tulkojumā, «Mājas Viesā», vēlāk arī «Dienas Lapas» redaktora Pētera Zālītes rokās kļūst par iespaidīgu trumpi, lai pierādītu «Baltijas Vēstneša» un pirmām kārtām tā redaktora Nikolaja Puriņa ignoranci kultūras jautājumos. «Baltijas Vēstnesis» nepaliek parādā un publicē atmaskojošus materiālus par P. Zālīti. Pa to laiku «Fausta» tulkojums iznāk atsevišķā iesējumā, tiek atzinīgi novērtēts Rīgas vācu un krievu presē, sāk skatuves gaitas Rīgas Latviešu teātrī.

Jau 1897. gada jūnijā «Baltijas Vēstneša» redakcija norāda: «...mūsu nolūks, par «M. V. Mēn.» rakstot, bijis tikai apkarot šā laikraksta riebīgo reklāmu; citādi mēs neesam gribējuši uzbrukt ne «M. V.», ne «Faustam», kā «M. V.» mums to grib uztiept.»² Vēl pēc gada protesta rakstu publicē Jēkabs Dravnieks. Viņš atzīst, ka ilgi cietis klusu, bet nu esot jārunā, lai rādītu, cik taisnības ir runās, ka «Fausts» noķengāts. Viņš tikai aizrādījis uz dažām kļūdām tulkojumā un noraidījis «Mājas Viesā» pārliecīgo lielišanos, raksta nobeigumā izsakot atzinīgu spriedumu. J. Dravnieka rakstam pievienota redakcijas piezīme: «Nepatiesā klabinā-

¹ Sk., piemēram: Baltijas Vēstnesis. — 1898. — Nr. 137., 188., 196., 206., 215. u. c.; Mājas Viesis. — 1898. — Nr. 38., 39.

² Baltijas Vēstnesis. — 1898. — 14. (26.) jūn.

šana par «Fausta» nopelšanu ir galvenā daļa no «Mājas Viesa» dzīvības; ar to viņš stāv un krīt.»¹

1898. gada 24. augustā «Mājas Viesa» redakcijai vēstuli nosūta Kārlis Mīlenbahs. Tā tiek publicēta tikai nākamā gada 10. februārī ar redakcijas ievadu, pēcvārdu un Raiņa piezīmēm vēstules tekstā. Redakcijas ievadā teikts: «M. kgs bija nostājies vienā pulkā ar «Balt. V-ša» «darboni» J. Pd. kungu, un kā tādu mēs viņu arī rādijām publikai rakstā, kurš griezās vispār pret «Balt. V-ša» nepieklājīgiem uzbrukumiem «Māj. Viesim» un atzītiem rakstniekiem: Ā. Alunānam, R. Blaumanim, Aspazijai u. c. M. kgs bija «mitgegangen, mitgefangen» (līdzīgi gājis, līdzīgi ķerts).»

Redakcija vēl piebilst, ka personiskā sarunā ar P. Zālīti K. Mīlenbahs vēlreiz uzsvēris, ka nav gribējis uzbrukt «Fausta» tulkojumam, kā arī atļāvis «Mājas Viesī» publicējamo vēstuli pēc vajadzības mīkstināt. Vēstules publicēšanu K. Mīlenbahs atstājis redakcijas ziņā un izteicies, ka atteikuma gadījumā to «Baltijas Vēstnesim» nedošot, kaut arī esot uzaicināts pret «Mājas Viesi» rakstīt.

Ar K. Mīlenbaha vēstuli varam iepazīties, izlasot Raiņa rakstu «Cīņa pret «Fausta» latvisko tulkojumu»². K. Mīlenbahs norāda, ka minētās kļūdas joprojām atzīstot par kļūdām, un plašāk pamato savas domas. Vēstule beidzas ar zīmīgiem vārdiem: «Par «Fausta» tulkojumu es neesmu nekur spriedis. Ja man nāktos par

¹ Baltijas Vēstnesis. — 1898. — 20. jūn. (2. jūl.)

² Rainis J. Kopoti raksti. — R., 1983. — 18. sēj. — 140.—148. lpp.

viņu spriest, tad droši mans spriedums nelīdzinātos noķengāšanai. Ķengāties un lamāties nav mans amats; jo domāju, ka ikviens, kas ķengājas un lamājas, pierāda, ka viņam lietišķu pierādījumu trūkst; esmu pārliccināts, ka ikviens, kas ķengājas un lamājas, apšauda pats sevi pašu negoda aptraipītām bultām.»

Polemika līdz ar to tiek uzskatīta par izbeigtu, bet tās saceltās kaislības un to sekas jūtas vēl ilgi, pat līdz mūsu dienām. 1899. gada sākumā atsauksmi par «Fausta» tulkojumu «Austrumā» publicē A. Niedra, norādīdams uz, viņaprāt, neveikliem jaundarinājumiem «ne tādēļ, lai mazinātu tulkojuma nozīmi, bet lai darītu uzmanīgu vienu un otru iesācēju rakstnieku uz to, ka viņam allaž jāpalaižas arī uz savu valodas sajušanu.. Ja turpretī kāds tiešām sajūt, ka «Fausta» tulkojumā lietotās formas un vārdi viņam patīk un tecēt tek iz spalvas, lai tad viņš tos lietā droši: gan jau nākamība izšķirs, vai tiem tiesības uz dzīvi».¹ Raini recenzija dara uzmanīgu: «A. Niedra pārmet man visvairāk valodas bagātību, atskaņu skaistumu, ideālismu uzskatos, jo es uz atzišanu taču nebiju rēķinājis. Tādi pārmetumi ir glaimi ienaidnieka mutē.»²

«Fausta» tulkojuma valodu īpaši atzinīgi vērtē T. Zeiferts, «kritiķis, kuram poēzijas sajušanas spēju nav izdeldējusi dzīšanās pēc valodnieciskiem krikumiem» («Mājas Viesis»): «Gan tur šis tas būs, kas neiederēs valodas dzīvajā

¹ Niedra A. «Fausts». Tragēdija iz Gētes. Tulk. Aspazija un Rainis // Austrums. — 1899. — Nr. 1. — 158. lpp.

² Raiņa vēstule Aspazijai 1899. g. 24. janvārī // Literārais mantojums. — R., 1961. — 2. sēj. — 179. lpp.

organismā, bet vispārīgi šie vārdi un teiciens atver valodā jaunus, līdz šim tautas klēpī noslēptus bagātus jaukus. Nav acumirkli apsverams, cik latviešu valoda un dzeja caur šādu «Fausta» tulkojumu manto.»¹

1901. gadā Zinību komisijas Vasaras sapulcē notiek vārdu pārmaiņa starp Aspaziju un K. Mīlenbahu. Referātā par jaunvārdiem valodnieks minējis arī vienu piemēru no «Fausta» tulkojuma. Atbildēdama uz presē izteiktajiem pārmetumiem, ka debatēs viņa esot atļāvusies vārdus, kas izklausījušies kā ķengāšanās, Aspazija publicē protesta vēstuli: «Visus šos negodīgos, ievainojošos un pazeminošos lamu vārdus lasītājs var pēc sirds patikas palasīties «Baltijas Vēstneša» 1898. gada kādā apcerējumā, kurā cien. valodnieka kgs pēc garāka ievada uzbruka «Fausta» tulkotājam un to rupjā veidā personīgi nolamāja. . . Vienīgais vārds, ko es no savas puses piemetināju, bija «filoloģijas lieldūrnīks» . . .»²

Par vāji slēptajiem zemstrāvājumiem, kuru dēļ valodnieciskā diskusija iegūst plašu atbalsi sabiedrībā, nepārprotami norādīts jau rakstā ««Baltijas Vēstneša» jaunākā indiāniešu kara deļa». Rainis secina: ««Balt. Vēstnesis», apskauzdams «Mājas Viesi» un gribēdams viņu visādiem līdzekļiem iz pasaules izēst, . . . uzbrūk . . . latviešu spējīgākiem, atzīti labākiem rakstniekiem tādēļ, ka tie raksta «Mājas Viesi» . . . «M.V.» un «M.V.M.» aiztiktu, ja viņam

¹ Zeiferts T. «Fausta» tulkojums // Jauna Raža. — 1898. — Nr. 1. — 189.—190. lpp.

² Dienas Lapa. — 1901. — 4. aug.; Mājas Viesis. — 1901. — 11. aug.

nebūtu labākas gleznas nekā draugu žurnālam [«Austrumam»], ja viņam nebūtu ārzemju korespondenti un ceļojumu aprakstītāji, ja viņa redaktors [P. Zālīte — *I. D.*] nebūtu doktors un «B. V. -a» [redaktors] tikai kursu nepabeidzis politehnikas skolnieks [N. Puriņš — *I. D.*]...»¹

Pretējās puses spriedumu izsaka T. Zeiferts. Visu vainu par domstarpību un konkurences saasināšanos uzveldams «Mājas Viesā» redaktoram P. Zālītem, kritiķis uzsver arī mākslīgi radīto ažiotāžu ap «Fausta» tulkojumu: «[Mīlenbaha] raksts, kas rakstīts nopietni, pamatīgi, no visām pusēm materiālus ņemot, tas aranžēts par polemikas maskerādi! Patiesīga cilvēka persona un nopietni domāts un darīts darbs — tās «M. Viesim» ir lietas, ko var smulināt kā vecu tupeli.»²

Kā redzams, abām pusēm grūti būt objektīvām. Tomēr jāsecina, ka pieņēmumam par «Fausta» tulkojuma sākotnējo neatzišanu un novērtēšanu nav pietiekama pamata. Preses izdevumu konkurences un aiz tiem stāvošo grupējumu cīņas apstākļos «Mājas Viesā» redakcijai izrādās izdevīgi J. Dravnieka un it īpaši

¹ Mājas Viesis. — 1898. — 17. jūn. — Polemikas gaitā «Baltijas Vēstnesis» publicē materiālus, no kuriem var secināt, ka P. Zālīte filozofiju nemaz nav studējis; tiek apšaubīts arī viņa doktora grāds (sk., piemēram: Ārzemes doktors īstā gaismā // Baltijas Vēstnesis. — 1898. — Nr. 206, 196, 215. P. Zālītes atbildes sk.: Mājas Viesis. — 1898. — Nr. 38., 39.). N. Puriņš (Puriņu Klāvs) 1876.—1879. g. mācījies Rīgas Politehnikuma priekšskolā, no 1879. g. studējis arhitektūru, bet kursu nav beidzis.

² *Teodors* [T. Zeiferts]. Dr. philos. P. Zālīts mūsu avižniecībā. — R., 1901. — 55.—56. lpp.

K. Milenbaha atziņas pasniegt sagrozītā veidā. No otras puses, konservatīvais «Baltijas Vēstnesis» izmanto katru gadījumu, lai varētu uzbrukt Jaunās strāvas darbiniekiem. Šajā cīņā tiek ierauti arī nomaļus stāvoši cilvēki, tiek cilāti jautājumi, kas neviļus kļūst par ieroci pret progresīvajām idejām.

1916. gadā P. Smits Kārlim Milenbaham veltītajā nekroloģā raksta: «Bet tomēr mūsu prese nevar lepoties, ka viņa tikai ar godu būtu minējusi šo nenogurstošo tautas darbinieku.. Ne vienreiz vien viņa vārds ir daudzināts zemos un tuvredzīgos strīdos. Nav šē tik daudz vainīgi tie rakstnieki, kas jaunības karstumā pārsteigušies. Par tādām lietām ir jāatbild redakcijām, kas atradušas šādu rakstu publicēšanu par vajadzīgu.»¹ Redakciju vadošā loma polemikas izvērtēšanā un interpretācijā ir nenoliedzama. Bet vai ir kāds pamats domāt, ka valodnieks K. Milenbahs norādījis uz «Fausta» tulkojuma kļūdām, personisku antipātiju vadīts? Atcerēsimies K. Milenbaha kredo: «..uz.. valodas nelīdzenumiem es aizrādu savos apcerējumos, vienalga, vai zināmā raksta sarakstītājs mans paziņa vai svešnieks, gribēdams, lai mūsu jaunā paaudze nepiesavinās līdz ar rakstnieku valodas jaukumiem arī viņu valodas nelīdzenumus.» Āpsīšu Jēkabs savās atmiņās rakstījis, ka K. Milenbaha devīzes valodas kopšanā bijušas šādas: «Tikai lietišķi!», «Tikai ķildu vien ne!», «Tikai neaizskart personas!»²

¹ Smits P. Mūsu valodnieks K. Milenbahs // Lūdums. — 1916. — 2. (15.) jūn.

² Āpsīšu Jēkabs. Mūsu valodnieka K. Milenbaha pieņīnai // Dzimtenes Vēstnesis. — 1916. — 31. marts.

Vai Rainis un Milenbahs ir bijuši personiski pazīstami? 1891. gadā Rainis strādā Jelgavā par advokāta palīgu, K. Milenbahs tajā laikā ir Jelgavas ģimnāzijas skolotājs. Kā uzzinām no E. Stērstes atmiņām, gan viens, gan otrs ir bijis biežs viesis Andreja Stērstes atmiņām, gan viens, gan otrs ir bijis biežs viesis Andreja Stērstes mājās.¹ Maz ticams, ka viņi nebūtu satikušies. Iespējams vienīgi, ka K. Milenbahs sākumā nav zinājis, ka Rainis ir tas pats A. Stērstes palīgs Pliekšāns. Lai nu kā, bet runāt par K. Milenbaha personiskām antipātijām pret Raini nav ne mazākā pamata. Arī «Fausta» tulkojumu valodnieks nav noliedzis. Viņš iebilst pret atsevišķiem vārdiem un vārddarināšanas paņēmieniem, bet saskata progresīvo un vērtīgo pamattendenci. Turpmākajos gados K. Milenbahs «Fausta» tulkojumu vairākkārt pieminējis ļoti atzinīgi.

Bet kādu vietu daudzslāņainajā polemikā ieņem tīri lingvistiski jautājumi? Vai faktiski ir notikusi cīņa par jauno latviešu valodu? Vai K. Milenbaha izteiktā kritika par vairākiem Raiņa lietotajiem vārdiem un formām ir bijusi pamatota?

Lai to noskaidrotu, vispirms nepieciešama pagara atkāpe.

Vēstures gaitā domas un viedokļi par valodniecības priekšmetu daudzkārt mainījušies, nereti ieslīgstot nepieļaujāmās galējībās. Arī sa-

¹ Stērste E. Mana tēva palīgs // Rainis laikabiedru atmiņās. — R., 1985. — 41. lpp.

mērā neilgajā latviešu kultūras vēsturē vir-
mojis daudz kaislību ap jautājumu, vai valod-
niekiem ir tiesības un pienākums rūpēties par
valodas tīrību un bagātību, vai arī viņu vieta
ir «sēdēt pie antikvārijām un šķirot un pētīt
vecus materiālus» (Aspazija).

Atcerēsimies K. Mīlenbaha pamatprincipu:
nopietns valodnieks nekad nediktē aksiomā-
tiskus likumus, bet **ieteic optimālāko no valodā
jau esošā**, izvēli vispusīgi pārdomājot un pa-
matojot. Tāpēc arī K. Mīlenbahs valodnieku
kompetencē nav iekļāvis jaunu vārdu radīšanu,
kas ir tikai rakstnieku uzdevums. Tātad laiks
izšķirs, vai šiem vārdiem ir tiesības uz dzīvi.
Sadarbība ar valodniekiem valodas jaunrades
jomā tomēr būtu vēlama: «Gramatiķu uzdevums
aizrādīt, kādas formas, kādi izteiksmes veidi
parasti rakstu valodā, un rakstniekiem visādā
ziņā nopietni jārauga iepazīties ar gramatiķu
aizrādījumiem vai jāizredz grūtākais ceļš, t. i.,
pašiem jālasa labāko rakstnieku raksti, tā tad
jāatkārto gramatiķu jau paveiktais darbs.»¹

Citāts daiļrunīgi parāda K. Mīlenbaha uz-
skatus par rakstnieku un valodnieku pienā-
kumu sadali literārās valodas veidošanā. To-
mēr prakse no šādas visnotaļ loģiskas jautājuma
nostādnes parasti bijusi visai tālu. Rakstnieku
un valodnieku diskusijas ir pilnīgi likumsa-
karīga parādība, it īpaši mazo tautu vēsturē.
Pieminēsim analogisku gadījumu lietuviešu lite-
ratūrā. K. Mīlenbaha kādreizējais darbabiedrs
Jelgavas ģimnāzijā lietuviešu literārās valodas

¹ *Mīlenbahs K.* Par valodas pareizību // Daži jautā-
jumi .. — 4. krāj. — 70. lpp.

pamatlicējs Jons Jablonskis asi nostājās pret J. S. Kraševska poēmas «Vitoļa raudas» tulkojumu un pieprasīja, lai tas netiktu iekļauts skolu bibliotēkās. Tulkotājs, pazīstamais dzejnieks F. Kirša, un profesors V. Krēve-Mickēvičs centās pierādīt, ka valodas likumi dzejniekiem nav obligāti, jo viņi paši šos likumus rada. Cīņas karstumā abas puses daudz ko pārspilēja. Atceroties šo diskusiju, rakstnieks Balis Sroga vēlāk rakstīja: «Zināms, ka rakstnieks nelīdzinās rakstniekam, valodnieks — valodniekam. Gan vienā, gan otrā pusē bija tādi, kuru priekšā ar cieņu būtu jānoliec galva, bet bija arī tādi, kurus sūtīt uz elli mālus mīcīt būtu bijis par maz...»¹

Sai reizē varam skart vienīgi virspusējas saknes — mēģināt noskaidrot, kāpēc parasti rodas nesaprašanās starp rakstniekiem un valodniekiem? Tas nav mazsvarīgi Raiņa un K. Milnaha polemikas izpratnei.

Jebkuras valodas attīstībā svarīgs ir jautājums par literārās valodas un daiļliteratūras valodas attiecībām un mijiedarbību. Arī latviešu valodniecībā bijuši dažādi uzskati par daiļliteratūras valodas stilistisko piederību un attieksmi pret vispārpieņemtajām valodas normām un tradīciju. Teorētiski gan «dzejnieki», gan «valodnieki» atzīst, ka daiļliteratūrā lietojami arī sublīterārās valodas elementi, tomēr tie nav attaisnojami, ja lietoti tikai oriģinalitātes dēļ.

Bet, tā kā nav un nez vai kādreiz būs visiem derīga mēraukla mērķtiecības un ārišķības no-

¹ Sruoga B. Rašytojas ir gramatika // Gimtoji Kalba. — 1937. — Nr. 7. — P. 12.

šķiršanai, pamats diskusijām nezdīs vēl ilgus gadus. «Cienīga un no ikdienišķuma brīva izteiksme izlieto neparastākus vārdus. Par neparastākiem es te dēvēju apvidus vārdus, metaforas, paplašinātus vārdus un visus citus, kas novirzās no ikdienišķuma. Bet, ja nu kādam ienāktu prātā dzejot vienīgi tādā valodā, tad viņa sacerējums kļūtu vai nu par mīklu, vai par svešvārdu mistrojumu,»¹ — zem šiem vārdiem, domājams, parakstītos gan Rainis, gan K. Mīlenbahs, gan vairums mūsdienu rakstnieku un valodnieku. Bet tos teicis Aristotelis ap 330. gadu pirms mūsu ēras!

Jautājums par gramatiskās normas un radošās individualitātes attiecībām ir noteicošais Kārļa Mīlenbaha un Viktora Eglīša polemikā. 1907. gadā iznāk V. Eglīša dzejoļu krājums «Elēģijas», kam raksturīgi jaunas dzejas formas meklējumi. Izrādās, ka šai sakarā ir ko teikt valodniekam. 1909. gadā K. Mīlenbahs nodod atklātībai rakstu «Piezīmes par V. Eglīša «Elēģijām»». Vēlāk šis raksts tiek ievietots 4. krājumā «Daži jautājumi par latviešu valodu» kā papildinājums jau 1903. gadā publicētajam rakstam «Īss apcerējums par latviešu dzejas valodu».

Ievadā valodnieks raksta: «Ko šī jaunā virziena dziesminieki izteic, to apcerēt nav mans uzdevums, nav arī man iespējams, tāpēc ka šī virziena dzeja man pa lielum lielai daļai mīklaina, nesaprotama. Bet kā viņi izsakās, to aiz-

¹ *Aristotelis*. Poētika. — R., 1959. — 93. lpp.

ņemšu divi trim vārdiem un, proti, tikai tās vietas, kas izsacītas manam prātam un manai fantāzijai puslīdz pieejamā veidā.» Iebildumi skar leksiku, «ēnainos un miglainos vārdus, kas aptumšo pantu nozīmi un saturu», gramatiku, bet visvairāk — V. Eglīša ziedojumus atskaņu elkam. Kritika ir visai iznīcinoša, mūsdienu skatījumā pat pārāk stingra. K. Mīlenbahs ir pārliecināts, ka jāaizrāda pat uz šķietami nenozīmīgām valodas kļūdām, lai arī citi no tām varētu izvairīties. Valodas negludumi īpaši nepieļaujami ir populāru dzejnieku darbos. Lūk, kā valodnieks spriež: «.. jo jaukāka mūzika, jo vairāk ikviena skarba nesaskaņa viņā aizkar mūzikas pratēja ausis, bet mūzikas nepratējs šīs nesaskaņas nemaz nesajūt, gluži tāpat arī, jo jaukāka dzeja, jo vairāk nepanesamas viņā valodas pratējam valodas kļūdas, bet valodas nepratējs tās lasa, savā baudījumā netraucēts.»¹

Aizskarts par K. Mīlenbaha uzdrīkstēšanos iebilst pret viņa dzejas valodu, V. Eglītis 1910. un 1911. gadā uzraksta trīs pret valodnieku vērstus rakstus — «Valoda un dzeja», «Atgādinājums filologiem», «Tagadnes un mūžības jautājumi dzejā un valodā». Pretrakstu publicē arī K. Mīlenbahs. Saprasties viņiem tomēr neizdodas. V. Eglītis uzskata, ka arhaiskā latviešu zemnieku gara pārņemtāis Mīlenbahs nekā no dzejas nejēdz; K. Mīlenbahs savukārt izsaka, ka droši var cerēt, ka nemākuļiem nekad nebūs noteicēja loma latviešu valodas pareizībā.

¹ *Mīlenbahs K.* Iss apcerējums par latviešu dzejas valodu // *Daži jautājumi* .. — 4. krāj. — 103. lpp.

L. Adamovičs gan norāda, ka vēlākos gados V. Eglītis nācis pie pareizas atziņas par K. Mīlenbaha kritikas saturu un mērķiem.¹

Mājienu uz šo polemiku K. Mīlenbaha piemiņas rakstā dod J. Endzelīns, izsakot arī savas domas par valodas kopšanas kompetenci: «..latviešu valodniekam tāpat ir pilna tiesība pārbaudīt mūsu rakstniecības valodas pareizību. ..Ja iedomājamies, cik daudz pareizu un derīgu norādījumu dots šos «Dažos jautājumos par latviešu valodu», cik pievilcīgā un populārā formā tie sarakstīti un cik saudzīgā veidā pārrunātas latviešu rakstnieku kļūdas, tad būtu jāspriež, ka to autors būs ieguvis nedalītu atzīnību un pateicību. Bet — īstas civilizācijas mums vēl maz, un tāpat — neglīti, rupji un netaisni uzbrukumi bija autora alga.»²

Mūsu dienās vairums pētnieku atzīst daiļliteratūras valodas autonomiju. Tā, kaut atrodas ciešā saistībā ar kopējās literārās valodas normām, pirmām kārtām tiek vērtēta no estētikas viedokļa. Kā jau minēts, daiļliteratūras valodu K. Mīlenbahs vērtē atbilstoši vispārējiem kritērijiem. Bet kā ir ar dzeju? Te zināmu *licentia poetica* valodnieks tomēr pieļauj: «Dziesminieks var daudzkārt tādus vārdus, tādas formas izlietot, kuras, lai gan viņas tautas apziņā dzīvi dzīvo, prozā tomēr nesastopam.»³ 1911. gadā

¹ Adamovičs L. Kārļa Mīlenbaha dzīve un darbi // Filologu biedrības raksti. — R., 1927. — 7. sēj. — 87. lpp.

² Endzelīns J. Kārļa Mīlenbaha darbi valodniecībā // Baltija. — 1916. — 22. sept.

³ Mīlenbahs K. Par valodas pareizību // Daži jautājumi .. — 4. krāj. — 31. lpp.

viņš pat atzīst, ka, valodu pārlabojot, varam dzeju izskaust.¹ Tomēr viņš noteikti vērsās pret pašdarinātu formu un izlokšņu formu lietošanu dzejā ritma un atskaņu labad. Tāpēc arī iebilst pret Raiņa lietotajām formām *slēpja* 'slēpj', *sakas* 'pasakas', *iemākts* 'iemācīts', *ziedzīgi* 'noziedzīgi', *spirdz* 'spirdzina' u. c.

Viens no raksturīgākajiem Raiņa vārddarīnāšanas paņēmieniem ir vārdu atvasināšana ar tā saukto sufiksālo galotni (*uztice*, *mirdze* u. tml.). Pastāv uzskats, ka K. Milēnbahs nav saskatījis valodas attīstības tendenci — lietvārdu formu saīsināšanos. Lieta tomēr ir nedaudz citāda. Pirmais bauslis ir valodas saprotamība, tāpēc «atmest jau valodā pastāvošus jaukus vārdus un viņu vietā šādus tādus jaundarinājumus vienīgi atskaņu un rituma dēļ ievietot — bez nozīmes nokrāsas dažādības — ir izliet tīru ūdeni un duļķainu iesmelt».² Kā redzams, valodnieks nevēršas pret vārda formas pārveidojumiem jaunu nozīmes nianšu izteikšanai, bet tikai pret semantiski identām, ritma prasību dēļ pārveidotām formām. Pats valodnieks savos rakstos lieto vārdus *izteiksme*, *satiksme*, *kāre*, par skanīgiem un vajadzīgiem atzīst vārdus *atveldze*, *atziņa*, *patika* utt. K. Milēnbaha iebildumiem pret tādām formām kā *uztice*, *mirdze*, *spirdze* ir visai būtisks pamats, jo šādos atvasinājumos zūd piedēkļa nosacītā vārda nozīme. Uztice var būt gan 'uzticēšanās',

¹ *Milēnbahs K.* Jaunas dziesmas // Dzimtenes Vēstnesis. — 1911. — 21. maijs (3. jūn.).

² *Milēnbahs K.* Iss apcerējums par latviešu dzejas valodu // Daži jautājumi.. — 4. krāj. — 93. lpp.

gan 'uzticība', gan 'uzticīgums', gan vēl kas cits. Arī vārda labskaņu viņš par nekādu vērā ņemamu faktoru neuzskata, pat dzejā.

Ja salīdzinām Raiņa un K. Milēnbaha uzskatus par valodas kopšanas virzieniem, nonākam pie šķietami paradoksāla secinājuma: valodnieka un dzejnieka uzskatos ir vairāk kopīga nekā atšķirīga. To netieši redzam arī diskusijā. Lai pierādītu savu domu, Rainis nereti min citātus un piemērus no K. Milēnbaha rakstiem. Abi ir pārliecināti, ka pats svarīgākais uzdevums ir attīstīt un bagātināt literāro valodu. Abi uzskata, ka galvenais darbs šajā ziņā jāveic rakstniekiem. Gan Rainis, gan K. Milēnbahs domā, ka valodā jāiesaista izloksņu leksika un jāveido jauni vārdi no latviešu valodas saknēm. Tāpēc jo skumjāks liekas fakts, ka nesapratās divi laikabiedri, divas izcilas personības, kam tā rūpēja latviešu valodas liktenis. Zinot sarežģītos apstākļus, kādos tapa «Fausta» tulkojums, kā arī Raiņa personības īpatnības, «Mājas Viesa» un «Baltijas Vēstneša» pārstāvēto politisko grupējumu cīņu, kļūst skaidrs, kāpēc radās mīts par «Fausta» tulkojuma nenovērtēšanu un par Kārli Milēnbahu kā valodas attīstības noliedzēju. Valodnieku cauri gadu desmitiem pavada nepelnīta Raiņa pretinieka un valodas stindzinātāja slava, ilgu gadus tā kavējusi viņa zinātniskā mantojuma vispusīgu izpēti un popularizēšanu. Viennozīmīgs Raiņa un Milēnbaha polemikas novērtējums nav iespējams, jo tajā skartas tiešām mūžīgas problēmas. Bet šī visai pamācošā polemika nav aizmirsta

ne latviešu literatūras, ne literārās valodas vēsturē. Tā sniedz bagātu vielu pārdomām par valodas attīstības virzītājspēkiem, par daiļliteratūras valodas izpratnes vēsturisko attīstību. «Aizrādījumi uz nostaiģātiem neceļiem nevar lieliem vīriem nepatikami būt; tādus aizrādījumus viņi var tikai uzlūkot par putekļu noslaucītājiem no savu darbu spožuma.»¹ Sos K. Mīlenbaha vārdus atcerēsimes arī turpmāk, kad mēģināsim izvērtēt Raiņa un K. Mīlenbaha polemiku aizvien jaunus aspektos.

Tomēr nevar nedomāt par to, kā šo polemiku uztvēra pats Kārlis Mīlenbahs. Vai bija tā, kā raksta L. Adamovičs? «Neievērodams personības, bet tikai pašu lietu, viņš kā reti kāds prata ar cilvēkiem satikt, arī ar nepanesamāko raksturu. Tādēļ arī personīgu pretinieku viņam, kā liekas, nemaz nevarēja būt. Pats viņš jutās pāri visiem personīgiem uzbrukumiem un ķengājumiem. Kad tuvinieki, dēls, brālis vai draugi viņu ķircināja, pieminot gadījumus, kur viņa valodnieciskie raksti tam bij ienesuši nepatīšanas un aizkārumus, viņš tikai pavīpsnoja vai pat gardi pasmējās par savu ķibeli.»²

1901. gadā, aprakstīdams savas izlokšņu pētnieka gaitas Kurzemē, Kārlis Mīlenbahs it kā bez sevišķa iemesla sāk runāt par cilvēka mūža jēgu, teikdams šādus vārdus: «. . . lietderības apziņai panīkstot, pazūd darba priecība un dar-

¹ *Mīlenbahs K.* Iss apcerējums par latviešu dzejas valodu // *Daži jautājumi . . .* — 4. krāj. — 74. lpp.

² *Adamovičs L.* Kārļa Mīlenbaha dzīve un darbi // *Filologu biedrības raksti.* — R., 1927. — 7. sēj. — 94. lpp.

bības spars un līdz ar to arī darba sekmes; bet, pazaudējuši darba priecību un sparū, esam arī aprakuši dzīvības prieku; bez dzīvības prieka atkal dzīve nav nekāda. Tāpēc būtu ikvienam jāsarģās laupīt sava līdzcilvēka lietderības apziņu, — laupīt sevišķi apziņu tādiem darba rūņiem, kuri bez savas lietderības apziņas savā sūrajā mūžā maz ko var dēvēt par savu īpašumu.»¹

Var jau būt, ka ar polemiku par «Fausta» tulkojumu šiem vārdiem nav nekāda sakara.

PIE VALODAS SAKNĒM

Baltijas pirmiemītnieki — kas gan tie bijuši? Kas gan vispirms apmeties uz dzīvi tagadējā Latvijas teritorijā — somugru ciltis vai balti, tagadējo latviešu priekšteči? Pagājušajā gadsimtā atbildi uz šo jautājumu cenšas rast gan vēsturnieki, gan etnogrāfi, gan arheologi, gan valodnieki. Savulaik vispāratzīts ir Ā. Šlecera un K. Vatsona viedoklis, ka balti atspieduši lībiešus līdz Kurzemes un Vidzemes piekrastei. Tomēr baltvācu vēsturnieks K. K. Širrens, pamatodamies uz neskaidrām grieķu un romiešu ziņām, apgalvo, ka latvieši mituši gar Rīgas jūras līča malu vēl pirms somu tautām, bet lībieši ielauzušies latviešu zemē no jūras.²

¹ *Milenbahs K.* No Saldus līdz Kuldīgai // Baltijas Vēstnesis. — 1901. — 18. (31.) dec.

² *Schirren K. K.* Nachrichten der Griechen und Römer über die östlichen Küstenländer des baltischen Meeres. — R., 1852.

Tiešus rakstiskus pierādījumus apceramais laikmets, kas, K. Mīlenbaha vārdiem runājot, nav ar vēstures gaismu apgaismots, pētniekiem nesniedz. 19. gadsimta otrajā pusē svaru kausi svārstās te uz vienas, te uz otras hipotēzes pusī. Bet 1892. gadā iznāk slavenais A. Bīlenšteina darbs «*Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*». Etnogrāfijas un valodas pētnieks par Latvijas pirmiemītniekiem atzīst latviešu senčus, un mēģina to pierādīt ar vairākiem argumentiem.

Kārlis Mīlenbahs nenorimušajā diskusijā iesaistās viņam raksturīgā veidā. 1901. gadā viņš «*Baltijas Vēstnesī*» publicē virkni rakstu, kuros rāmi un nesteidzīgi iepazīstina lasītājus ar pirmiemītnieku problēmas būtību un zinātnes vīru uzskatiem.

Nonācis līdz A. Bīlenšteina darba apskatam, K. Mīlenbahs atzīst: «Dr. Bīlenšteins ar savu nule minēto rakstu augsti paceļas par savu ievērojamu domu biedru mēģinājumiem izšķirt mūsu jautājumu. Tamdēļ Dr. Bīlenšteina, šī mūsu tik ievērojamā zinātnes vīra, balss vispirms un sevišķi ievērojama mūsu aizvēsturiskajā ziņu tuksnesī.»¹

Galvenais A. Bīlenšteina arguments ir norādes par somu tautu mitekļu vietām 13. gadsimtā. Pēc viņa domām, tas fakts, ka lībiešu dzīvesvietas ir jūras piekrastē un lielāko upju krastos, rādot, ka lībieši, tāpat kā normāņi, svešā zemē esot ielauzušies pa jūru. Arī citi A. Bīlen-

¹ Divējādas domas par jautājumu, kas pirmāk apdzīvojis Baltijas jūrmalu, vai somu tautas jeb vai latvieši // *Baltijas Vēstnesis*. — 1901. — 12. (25.) apr.

šteina argumenti šķiet visai pārlicinoši, un lasītājs sāk domāt, ka K. Mīlenbaha tik augstu vērtētajam zinātniekam izdevies reizi par visām reizēm noskaidrot strīdīgo jautājumu.

Tomēr turpmākajos «Baltijas Vēstnesī» ievietotajos K. Mīlenbaha rakstos lasītāju prāti atkal tiek nosvērti vecākās hipotēzes pusē.¹ Tiek atstāstīti R. Virhova un A. Becenbergera viedokļi. Šie abi pētnieki, kas «ar pilnīgu tiesību nosaucami par zinātnes zvaigznēm», atzīst lībiešus par pirmajiem iemītniekiem Latvijā, parādot A. Bīlenšteina minētos faktus jau citā gaismā.

Atstāstījis ievērojamo zinātnieku domas un aplūkojis abu pušu argumentus no loģikas viedokļa, K. Mīlenbahs nesteidzas atklāt savu viedokli. Lasītāju interese ir rosināta; var sākt pamatīgu valodas problēmu apkatu, pie viena izkaidrojot jautājumu, kas Kārli Mīlenbahu nodarbina ilgāku laiku.

Vispārzināms ir fakts, ka Kurzemes un Vidzemes lībiskā dialekta izloksnes ir līdzīgas. Kā skaidrot to kopīgo īpatnību rašanos, kur meklējams cēlonis daļējam sieviešu dzimtes zudumam, patskaņu redukcijai galotnēs, trešās personas galotnes vispārinājumam? Te atkal saduras divu autoritāšu viedoklis. A. Bīlenšteins domā, ka šīs parādības cēlušās lībiešu valodas ietekmē, A. Becenbergers — ka to pamatā ir «latviešu valodas iekšējais spēks». K. Mīlenbahs pilnībā atbalsta A. Becenbergera domas. Arī viņš novērojis, ka trešās personas galotnes vispārinājums parasti ir izloksnēs, kur

¹ Pierādījumu mēģinājumi, ka lībieši pirmāk apdzīvojuši Baltijas jūrmaļu // Baltijas Vēstnesis. — 1901. — 14. (27.) apr.

nevar runāt par lībiešu ietekmi; turklāt lībiešu valodā daudzskaitļa 1. un 2. personas galotnes līdzinās latviešu valodas personu galotnēm. Sieviešu dzimtes panīkumu skaidrojot, K. Mīlenbahs līdz ar A. Becenbergeru cēloni tam meklē gan pamazināmos vārdos, gan zudušās nekatras dzimtes aizstāšanā ar vīriešu dzimti, gan tīri psiholoģiskos faktoros. Tomēr vislielāko sieviešu dzimtes skaudēju K. Mīlenbahs saskata panīkušajā divskaitlī. Pēc viņa domām, formu vienādības dēļ seno sieviešu dzimtes divskaitļa nominatīvu, piemēram, *divi kārtni*, runātāji varēja uzlūkot par vīriešu dzimtes formu un lietot arī bez skaitļa vārda, vēlāk vispārinot vīriešu dzimtes galotni arī citos sieviešu dzimtes vārdos.¹

Lībisko izlokšņu īpatnības pierāda, ka Kurzemes un Vidzemes lībisko izlokšņu runātāji kādreiz dzīvojuši kopā. K. Mīlenbahs pievienojas A. Becenbergera spriedumam, ka zemgaļi, virzīdamies uz jūras pusi, izšķīruši tāmniekus, kas savukārt atstūmuši tuvāk jūrai lībiešus. Tāpēc arī tāmnieki, būdami ciešākā saskarsmē ar lībiešiem, pirmie pārņēma pirmās zilbes uzsvaru, kas, K. Mīlenbaha vārdiem runājot, «nebija spējīgs aizsargāt galotņu kuplumu». Tā arī radusies patskaņu redukcija galotnēs un trešās personas galotņu vispārinājums. Pieņemot lībiešus par Baltijas pirmiemītņiem, K. Mīlenbaham latviešu izlokšnes liekas saprotamas visos sīkumos, bet, piediedrojoties pretējam uz-

¹ Vēlāko gadu valodnieki K. Mīlenbaha viedokli neatzīst par pamatotu. Sk.: *Endzelīns J.* Latviešu valodas gramatika. — R., 1951. — 464. lpp.; *Rudzīte M.* Latviešu dialektoloģija. — R., 1964. — 149. lpp.

skatam, viņaprāt, daudzi jautājumi par Latvijas izlokšņu īpatnībām paliek bez atbildes.

K. Mīlenbaha raksts «Latviešu izlokšņu svars jautājumā par Baltijas pirmiemītniekiem» ievērojams arī ar to, ka atspēko Augusta Bīlenšteina uzskatu, ka galvenajos lībiešu novados sastopamas tāmnieku izloksnēm raksturīgas īpatnības. Ne ap Rīgu, ne no Rīgas līdz Tukumam, ne tādās senās lībiešu apdzīvotās vietās kā Ikšķilē un Burtniekos nav ne vēsts no libiskā dialekta īpatnībām. Tas, kā uzskata K. Mīlenbahs, liecina, ka lībiešu valoda «nav pielīdzināma kādai skābei, kas, uzlieta uz latviešu valodas vielu, radītu kā panākumu — tāmnieku izloksni».

No šī fakta arī izriet Mīlenbaha secinājums, ko ilgi gaidījuši «Baltijas Vēstneša» lasītāji: «Bet ja nu izrādās, ka Vidzemes un Kurzemes tāmnieku valodu nevaram ar Dr. Bīlenšteinu uzlūkot par neatkarīgās attīstības augli no latviešu valodas koka, uzpotēta ar lībiešu valodas zariem, bet ka Kurzemes un Vidzemes tāmnieku valodas vienādība tikai izskaidrojama, pieņemot, ka Kurzemes un Vidzemes tāmnieki dzīvojuši agrākos laikos kā sevišķs latviešu tautas nozaris, kā latviešu tautas priekšpulki kopā, kuri laika straumē pirms vācu atnākšanas Baltijā izšķīrušies divās daļās, vienai daļai Kurzemē un otrai Vidzemē noņemoties, tad tāmnieku valoda liecina, ka lībieši nav no jūras latviešu zemē, bet latvieši, no dienvidiem uz ziemeļiem dodamies, iespiedušies lībiešu starpā, tos pamazām atspiezdami pie Baltijas jūras piekrastes. Ievērojot, ka jau 13. gadu simtenī atrojam latviešu vietas nosaukumi pie Baltijas jūr-

malas, jāspriež, ka jau tanī laikā latvieši dažās vietās iespiedušies lībiešu starpā līdz pat jūrmalai.»¹

No latviešu pētniekiem K. Mīlenbahs ir pirmais, kas nonāk pie šāda secinājuma, izmantojot viņam labi pazīstamos latviešu izlokšņu materiālus. Vēlāk līdzīgu secinājumu izdara arī J. Endzelīns, P. Smits un citi valodnieki.

Zīmīgi, ka K. Mīlenbaha uzskatus par joprojām vēl īsti nenoskaidroto baltu un slāvu kādreizējās kopdzīves iespējamību arī uzzinām no dienas avīzes, no raksta «Par baltu un slāvu radnieciskajām attiecībām» (1911), kas veltīts lasītāju iepazīstināšanai ar J. Endzelīna doktora disertāciju. Lai nesagatavotam lasītājam būtu saprotamas J. Endzelīna pētījumā izteiktās domas, K. Mīlenbahs īsumā atkārtu svarīgākās salīdzināmās valodniecības pamatatziņas, piemin A. Šleihera, J. Šmita, J. Boduēna de Kurtenē, A. Meijē, A. Pogodina viedokļus. Raksts rāda, ka K. Mīlenbahs pilnībā atbalsta J. Endzelīna pārliecību par iespējamo baltu un slāvu kopdzīves laikmetu, nevis par kopīgu pirmvalodu. Šajā laikā slāvu un baltu ciltis iemantoja dažas kopējas skaņu pārmaiņas, jaunu atvasinājumu un locījumu modeļus, kā arī sintakses vienādības. Lai J. Endzelīna domu skaidrāk atklātu latviešu lasītājam, K. Mīlenbahs kopīgā leksikas slāņa ilustrēšanai lietotos lietuviešu un senprūšu piemērus aizstāj ar atbilstošiem latviešu valodas vārdiem.

¹ Latviešu izlokšņu svars jautājumā par Baltijas pirmiemītniekiem // Baltijas Vēstnesis. — 1901. — 9. (22.) maijs.

Ieguldījumu vēsturiskajā valodniecībā dod vairāki K. Mīlenbaha raksti vācu un krievu lingvistiskajos žurnālos. Jau pēc krājuma «Daži jautājumi par latviešu valodu» (1891) iznākšanas Ķeizarkās Krievijas Ģeogrāfijas biedrības Lietuviešu un latviešu komisija uzaicina valodnieku publicēt rakstus par latviešu valodu Pēterburgas Zinātņu akadēmijas Vēstis. J. Zubatijam K. Mīlenbahs raksta: «... šim aicinājumam es labprāt gribētu sekot un tādējādi, saskaņā ar Jūsu padomu, iekļūt plašākās sfērās, lai, šo pagaidu uzdevumu mācīts, vēlāk varētu ienākt labākā ārzemju zinātnē.»¹

Nozīmīgs stimuls K. Mīlenbaham ir 10. Viskrievijas arheoloģiskais kongress, kas notiek Rīgā 1896. gada augustā. Valodnieks aktīvi piedalās kongresa sagatavošanā, īpaši iesaistoties latviešu etnogrāfiskās izstādes iekārtošanā. Tā ietver plašu etnogrāfisku materiālu ar paliekošu vērtību un rada pamatu vēlākajam Valsts vēsturiskajam muzejam. Pēc izstādes ir paredzēts publicēt arī īpašu krājumu, kurā K. Mīlenbaham uzdots aprakstīt «baltiešu valodu stāvokli āriešu valodu ciltī līdz ar ievērojamiem spriedumiem par latviešu valodu un viņas literatūru». Šāds krājums gan neiznāk, bet savāktais materiāls tiek ietilpināts kā apjomīgajos zinātniskajos rakstos krievu un vācu valodniecības žurnālos, tā plašas sabiedrības izglītošanai domātajos rakstos laikrakstos un populāros žurnālos.

No daudzajām latviešu valodas vēstures mīklām Kārli Mīlenbahu īpaši nodarbina trīs: nekatra dzimte, debitīvs un divskaitlis.

¹ K. Mīlenbaha vēstule J. Zubatijam 1895. g. 2. maijā.

Tie, kas īpaši nav mācījušies latviešu valodas vēsturisko gramatiku, var arī nezināt, ka kādreiz latviešu valodā pastāvējuši trīs skaitļi un trīs dzimtes, kuru atliekas saglabājušās līdz mūsu dienām. Šim parādībām veltīti vairāki K. Milenbaha pētījumi. Pirmais, plašākais no tiem — «Duāļa jeb divskaitļa pēdas latviešu valodā» sākotnēji iespiests «Austrumā» (1894), vēlāk 3. krājumā «Daži jautājumi par latviešu valodu». Sis raksts radies kā netieša iebilde J. Sanderam. J. Sanders tāda tipa konstrukcijām kā *Bite medu aizlaiduse Pār deviņi ezeriņi* pamatu meklē tautasdziesmu pantmērā, uzskatīdams -i par nominatīva galotni. K. Milenbahs pierāda, ka šādās formās meklējams zudušais divskaitlis, no kura akuzatīva formas pie skaitļiem 3—9 radušās pēc analogijas parauga. Valodnieks konstatē: «Pie sieviešu kārtas vārdiem forma ar galotni -i ir senum senais divskaitļa nominatīvs un akuzatīvs: (*uz*) *divi dieni* = *divi dieni*; ar laiku šī divskaitļa sieviešu kārtas forma, piederējama arī nēkatrii kārtai, paplašināja savas robežas, tanīs ieņemdama arī vīriešu kārtas vārdus: *divi gadi es tur biju*. Beigās — trešā pakāpienā — rīkojas arī citi skaitļa vārdi no 3—9 pēc skaitļa *divi* parauga...»¹

Daudz pamatīgāk, iesaistot arī radu valodu materiālu un plašus izlokšņu dotumus, K. Milenbahs latviešu valodas divskaitli aplūko vairāk nekā 70 lappušu garā pētījumā «Par div-

¹ Austrums. — 1894. — Nr. 1. — 60. lpp.

skaitļa pēdām latviešu valodā»¹, kas iespiests Pēterburgas Zinātņu akadēmijas Vēstīs 1903. gadā (vēlāk iznāk arī atsevišķā iesējumā). K. Mīlenbaha darbs atspēko A. Bilenšteina, A. Briknera, B. Delbrika un citu pētnieku apgalvojumu, ka dzīvajā latviešu valodā divskaitlis ir zudis, jo vērojumi liecina, ka divskaitļa pēdas samānāmas ne tikai latviešu folklorā, bet arī valodā, kura tiek lietota mūsu gadsimta sākumā.

K. Mīlenbahs uzskata, ka divskaitļa galotne *-i* radusies no pirmbaltu *-ei* vai *-ai* un kādreiz bijusi nekatras dzimtes *i*-celmu galotne. Par paraugiem tam būtu varējuši būt arī vīriešu dzimtes *i*-celmi, kas vēlāk pārvērtušies par *io*-celmiem, un it īpaši vīriešu dzimtes *ā*-celmi, kuru divskaitlis nominatīvā un akuzatīvā latviešu valodā arī beigtos ar *-i*, piemēram, vīriešu dzimtē pārgājušie *divi* un *abi*.

Īpašu uzmanību K. Mīlenbahs velta divskaitļa formu lietošanai aiz prepozīcijām. Viņš konstatē, ka visos gadījumos šo formu vietā var lietot arī daudzskaitļa formas. Sastingusī divskaitļa nominatīva un akuzatīva forma visvairāk tiek lietota aiz skaitļa vārdiem, it īpaši tad, ja tie seko aiz prepozīcijām.

Vēstulē J. Zubatijam K. Mīlenbahs izsaka pieņēmumu, ka viena un tā pati divskaitļa forma baltu valodās kādreiz reprezentējusi visus locījumus, izņemot akuzatīvu un nominatīvu. Lietuviešu divskaitļa ģenitīvs būtu jāuzskata par šo reducēto locījumu kontaminācijas

¹ Мюленбах К. О следах двойственного числа в латышском языке // Известия Отделения . . — 1903. — Т. 8. — Кн. 1. — С. 7—80.

formu un par senā indoeiropiešu duāļa ģenitīvu.¹

Latviešu prese K. Mīlenbaha zinātniskajiem rakstiem speciālajos valodniecības žurnālos daudz uzmanības nepievērš. Raksts par divskaitļa pēdām latviešu valodā ir izņēmums. Recenzijas par to publicē «Tēvija» un «Latviešu Avīzes», īpaši uzsverot, ka šis darbs palīdzēšot pievērst cittautu pētnieku uzmanību latviešu valodai. «Latviešu Avīzes» raksta: «Cik šis darbs ievērojams, redzams arī no tam, ka viņu izdot uzņēmusies pati augstākā zinātniskā iestāde mūsu valstī.»² E. Blese vēl pēc divdesmit gadiem šo K. Mīlenbaha darbu atzīst pat par pilnīgāku un dziļāku nekā vēlāko autoru apcerējumus.³

Latviešu debitīva (vajadzības izteiksmes) rašanos pirmais sīkāk mēģina skaidrot Augusts Bīlenšteins savā «Latviešu gramatikā». Viņš uzskata, ka debitīvs ir nevis 3. personas, bet gan tagadnes celma forma. 1901. gadā rakstu «Kā cēlies un lietojams latviešu debitīvs» publicē J. Endzelīns. Viņš tai laikā uzskata, ka debitīva pamatā ir infinitīvs un ka vajadzību izteic nevis *jā-*, bet gan darbības vārda savienojums ar darītāja vārdu datīvā.⁴

K. Mīlenbahs savu rakstu par debitīvu⁵ sā-

¹ K. Mīlenbaha vēstule J. Zubatijam 1893. g. 8. aprīlī.

² Latviešu Avīzes. — 1903. — 13. jūn.

³ Blese E. K. Mīlenbaha 10 gadu nāves dienas piemiņai // Latvju Grāmata. — 1926. — Nr. 4. — 256. lpp.

⁴ Rakstu krājums / Rīgas Latv. b-bas Zinību komis. — R., 1901. — 13. krāj. — 1.—6. lpp.

⁵ Ursprung und Gebrauch des lettischen Debitivs / Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen / Hrsg. von A. Bezenberger. — Göttingen, 1901. — Bd 26. — S. 66—74.

kotnēji iecerējis kā referātu filologu kongresam, tas pamatos uzrakstīts 1901. un 1902. gadā, pēc J. Endzelīna raksta. Tā kā iecerētais filologu kongress nenotiek, K. Mīlenbahs rakstu iesniedz Pēterburgas Zinātņu akadēmijas Vēstīm; tas tiek iespiests 1907. gadā.¹

Raksta sākumā K. Mīlenbahs pamato, kāpēc viņš nevar piekrist J. Endzelīna koncepcijai. Viņaprāt, J. Endzelīns nav pietiekami motivējis, kāpēc infinitīvu nomainījusi 3. personas forma, nav pamata uzskatīt *jā-* par aizguvumu no vācu valodas. J. Endzelīna pieņēmumam nepakļaujas arī dažās izloksnēs sastopamais nominatīvs pie debitīva.

Izpētījis plašu folkloras un izlokšņu materiālu, salīdzinājis latviešu valodas konstrukcijas ar līdzīgām konstrukcijām citās indoeiropiešu valodās, K. Mīlenbahs secina, ka *jā-* ir daudzskaitļa nekatras dzimtes nominatīva un akuzatīva forma no relatīvā vietniekvārda *jis*. Sekojošais darbības vārds ir 3. personas forma.

Kamēr tiek gatavots iespiešanai K. Mīlenbaha raksts, pie līdzīga secinājuma nonāk arī vācu valodnieks V. Prelvics. Iepazinies ar viņa darbu, no sava iepriekšējā uzskata atsakās arī J. Endzelīns. Kārlim Mīlenbaham nākas sagatavotajam rakstam pievienot pēcvārdu, kurā viņš piekrīt, ka *jā-* ar kritošu un ar lauztu (Kurzemē) intonāciju var būt arī vienskaitļa ģenitīvs.

Pētījumam par nekatru dzimti jeb neitru Kārļa Mīlenbaha biogrāfijā būtu varējusi būt

¹ Мюленбах К. О дебитиве // Известия Отделения... 1907. — Т. 12. — Кн. 3. — С. 313—333.

īpaša vieta. Tieši šo tematu valodnieks izraugās savai disertācijai.

Latviešu valodā nekatras dzimtes nomeni nav saglabājušies pat vecākajos tekstos; atlikušas tikai to pēdas. Pēc J. Endzelīna domām, nedaudzie nekatras dzimtes vārdi uz analogijas pamata laika gaitā pārgājuši vīriešu dzimtē.¹ Senprūšu valodas rakstu pieminekļos atrodami nekatras dzimtes nomeni un pronomeni, lietuviņu valodā — īpašības vārdi un divdabji, bet latviešu valodā — tikai atliekas dažos vārdos. K. Mīlenbaham izdodas pārliecināti pierādīt nekatras dzimtes kādreizējo eksistenci.

Iecere pētīt nekatru dzimti K. Mīlenbaham rodas 90. gados. Kādu laiku ilgst K. Mīlenbaha sarakste ar somu valodnieku J. Mikolu. Iepazīnies ar J. Smita pazīstamo darbu par nekatras dzimtes daudzskaitļa veidošanu indoeiropiešu valodās², latviešu valodnieks var dalīties pārdomās par latviešu valodas neitra likteni. J. Mikola šo jautājumu atzīst par tik interesantu, ka aicina K. Mīlenbahu izstrādāt disertāciju un aizstāvēt to Helsingforsas universitātē. Viņš apsolās uzņemt visas organizēšanas grūtības.³ Tomēr darbs, ģimenes rūpes un līdzekļu trūkums liek atteikties no šī vilinošā priekšlikuma tūlītējas īstenošanas.

Darbu nekatras dzimtes izpētē K. Mīlenbahs turpina. Par savu pētījumu viņš ziņo arī

¹ *Endzelins J.* Latviešu valodas gramatika. — R., 1951. — 395. lpp.

² *Schmidt J.* Die Pluralbildung der indogermanischen Neutra. — Weimar, 1889. — S. 456.

³ J. Mikolas vēstule K. Mīlenbaham 1895. g. 29. oktobrī. J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā (RLMVM), inv. nr. 337161.

Zinību komisijas sēdēs, piemēram, 1898. gada Vasaras sapulcē. Kā vēsti laikraksti, «K. Mīlenbaha priekšnesums par neitra likteni latviešu valodā bija pamatīgi un ļoti plaši apstrādāts, kas tomēr savas ļoti speciālas dabas dēļ nevarēja visu sapulci ieinteresēt, ko arī pats referents atzina, nolasīdams tikai kādu daļu no sava darba»¹.

K. Mīlenbaha pētījumu apkopojums tiek publicēts 1901. gadā Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas 13. rakstu krājumā². Apstākļi ir mainījušies, aizvien vairāk laika un darba tiek ziedots latviešu valodas vārdnīcai, un doktora disertācija paliek neuzrakstīta.

Latviešu valodniecības vēsturē par Kārli Mīlenbahu galvenokārt runā kā par latviešu valodas kultūras kopēju un kā par pasaulslavenās «Latviešu valodas vārdnīcas» autoru. Viņa ieguldījums salīdzināmajā un vēsturiskajā valodniecībā ir tikpat kā aizmirsts. Daļēji tas izskaidrojams ar to, ka K. Mīlenbaha rakstos paustās atziņas un sniegtie fakti plaši iestrādāti Jāņa Endzelīna darbos. Tajos K. Mīlenbahs kopā ar A. Bīlenšteinu un A. Becenbergeru ir viens no visvairāk citētajiem autoriem. Iespējams, ka tad, kad vieglāk kļuvis pieejami speciālajos vācu un krievu valodniecības žurnālos publicētie K. Mīlenbaha raksti, kad atklātībai tiks nodota viņa sarakste ar cittautu

¹ Dienas Lapa. — 1898. — 7. (19.) jūl.

² *Mīlenbahs K.* Par neitra jeb nekatras kārtas likteni latviešu valodā // Rakstu krājums / Rīgas Latv. b-bas Zinību komis. — 1901. — 13. krāj. — 52.—62. lpp.

valodniekiem, mūsu vēsturiskās valodniecības speciālisti novērtēs arī šo K. Mīlenbaha lingvistiskā mantojuma daļu.

Pirmais K. Mīlenbaha raksts, kas dara viņu pazīstamu ārpus Latvijas robežām, ir pētījums par akuzatīva lietošanu ģenitīva vietā slāvu valodās.¹ Akuzatīva lietošanu ģenitīva vietā K. Mīlenbahs skaidro ar personas un atgriezenisko vietniekvārdu ietekmi. Tajos vienskaitļa ģenitīva formām jau sākotnēji bijušas kopīgas ģenitīva un akuzatīva funkcijas. Pakāpeniski speciālās akuzatīva formas izzuda. Personu vietniekvārdiem sekoja arī citi vietniekvārdi, pamazām izskaužot akuzatīvu. Pēc to parauga vispirms personu vārdos un tad visā vīriešu dzimtē vispirms vienskaitlī un tad arī daudzskaitlī ieviesās ģenitīvs. Tā kā vienskaitļa akuzatīva forma vīriešu dzimtē bija kļuvusi līdzīga nominatīva formai, radās nepieciešamība šīs formas šķirt.

Kaut gan K. Mīlenbaha raksts kopumā vēltīts slāvu valodu parādības izpētei, viņš aizskar arī ģenitīva un akuzatīva funkcijas latviešu valodā. Analogisku parādību slāvu valodām K. Mīlenbahs novērojis arī tāmnieku dialektā, kurā sastopamas tāda tipa konstrukcijas kā *redzēju viņas*, jo *redzēju viņu* var būt gan vīriešu, gan sieviešu dzimtes forma. Vēlāk pēc analogijas radušās arī literārajā valodā nepieļaujamās konstrukcijas *redzēju Annas, mātes*

¹ Мюленбах К. Об употреблении винительного падежа вместо родительного в славянских языках // Известия Отделения ... — 1899. — Т. 4. — Кн. 4. — С. 1142—1217.

utt. Pēc K. Mīlenbaha domām, ģenitīva stāšanos akuzatīva vietā sekmēja arī tas, ka sintaktiskā ziņā starpība starp abiem locījumiem nav liela.

Kad K. Mīlenbaha raksts jau ir iesniegts iespiešanai Vēstīs, pēc F. Fortunatova norādījuma viņš iepazīstas ar franču valodnieka A. Meijē rakstu par šo pašu tematu¹. K. Mīlenbaham ir patīkami konstatēt, ka viedokļi saskan, atšķirdamies tikai dažos sīkumos. Tā, piemēram, A. Meijē domā, ka atgriezeniskie un personu vietniekvārdi ietekmējuši locījumu lietošanu ar norādāmo vietniekvārdu starpniecību, bet K. Mīlenbahs ir pārliecināts, ka ietekme bijusi tieša.

Iepazinies ar K. Mīlenbaha pētījumu, krievu valodnieks A. Šahmatovs lūdz atsūtīt Pēterburgas Zinātņu akadēmijas Vēstīm vēl kādu darbu, piebilstot: «...jūsu rakstam par ģenitīva lietošanu akuzatīva vietā piemīt tādas zinātniskas vērtības, ka tas liecina par jūsu lielo interesi un lielo erudīciju valodniecības laukā.»² 1903. gadā šajā žurnālā tiek iespiests visplašākais K. Mīlenbaha darbs valodas vēsturē — «Par divskaitļa pēdām latviešu valodā» un 1904. gadā — apcere par latviešu valodas instrumentāli, kur aplūkoti grūti noskaidrojami jautājumi par dažām apstākļu vārdu formām.³

¹ Meillet A. Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux-slave. — Paris, 1897.

² A. Šahmatova vēstule K. Mīlenbaham 1901. g. 2. novembrī. — VBRN. R x/55, p. 51-8477.

³ Мюленбах К. О латышских творительных падежах множественного числа на -āmis и родственных им наречиях // Известия Отделения . . . — 1904. — Т. 9. — Кн. 3. — С. 233—265.

K. Milenbaha raksti parādās arī vācu filoloģiskajos žurnālos. Apcerē par šķietamo ģenitīvu latviešu valodā¹ pierādīts, ka šķietamas vienskaitļa ģenitīva formas faktiski ir vai nu vienskaitļa akuzatīvs, vai daudzskaitļa ģenitīvs. Konstrucijā *ko tev vajag* formu *ko* K. Milenbahs atzīst par vienskaitļa akuzatīvu, nevis par daudzskaitļa ģenitīvu, kā domā A. Bīlenšteins, vai par vienskaitļa ablatīva atliekām, kā — A. Becenbergers. Turpmāko K. Milenbaha rakstu žurnāla izdevējs K. Brugmanis jau pieņem ar «pateicību un prieku»² un publicē nākamajā žurnāla numurā.³

Tajā pašā 1905. gadā citā vācu filoloģiskajā žurnālā, ko izdod latviešu valodas izpētē ieinteresētais A. Becenbergers, parādās K. Milenbaha raksts par saknes skaņu miju latviešu valodā.⁴ Šajā rakstā noskaidrota parādība, kad saknē pierastā līdzskaņa vietā stājas cits analogisks līdzskanis, piemēram, *bādu bāzu* vietā, *ligu liku* vietā utt. Šādas formas K. Milenbahs skaidro kā analogiju formām, kurās šķietami nelikumīgais līdzskanis bijis pareizs, bet kuras zināmās formās saskanējušas ar cita līdzīgi

¹ *Mülenbach K.* Über die vermeintlichen Genitive oder Ablative auf *-uo*, *-u* im Lettischen // Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde. — Strassburg, 1902/1903. — Bd XIII. — S. 220—260.

² K. Brugmaņa vēstule K. Milenbaham 1904. g. 24. novembrī. VB RN, R x/55, p. 51-8477.

³ *Mülenbach K.* Das Suffix *-uma-* im Lettischen. Eine Skizze aus dem Sprachleben // Indogermanische. — 1905. — Bd XVII. — S. 402—436.

⁴ Zum Wechsel des Wurzelauslautes im Lettischen // Beiträge zur Kunde. — 1905. — Bd. 29. — S. 71—80.

skanoša vārda formām, piemēram, *es graudu* no *grauzt* pēc analogijas ar *es paudu* no *paust*. Dažreiz vērojamas arī kontaminācijas formas.

Jānis Endzelīns min, ka Kārlis Mīlenbahs kādā sarunā ar viņu izteicies, ka jau jaunos gados esot nolēmis izveidot iespējami pilnīgu latviešu valodas vārdnīcu. Tomēr vēlāk esot arī atzinis, ka vispirms nepieciešams pamatīgi iepazīt latviešu valodas gramatiku.¹ Vislabāk gan valodas vārdu krājumu, gan gramatiku var iepazīt, pētot Latvijas izloksnes. Trīs vasaras pēc kārtas — 1900., 1901. un 1902. gadā — K. Mīlenbahs un J. Endzelīns dodas kopīgos ceļojumos pa Latviju. Līdzekļus šīm ekspedīcijām piešķir Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija.

Līdz K. Mīlenbaha un J. Endzelīna ekspedīcijām Latvijas izlokšņu materiāls tiek vākts nesistemātiski. 1885. gadā ir iznākusi A. Becenbergera apcere «*Lettische Dialekt-Studien*», 90. gados A. Becenbergera žurnālā Sausnējas, Vietalvas un Dzelzavas izloksnes aprakstus publicējis J. Kauliņš, 1892. gadā publicētajā A. Bīlenšteina darbā «*Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13 Jahrhundert*» dota pirmā izoglosu karte. Nedaudz izlokšņu aprakstu publicē «*Dienas Lapas*» etnogrāfiskais pielikums un RLB ZK Rakstu krājumi. Tomēr ne vienotas fonētiskās transkripcijas, ne vienotas izlokšņu materiālu vākšanas programmas vēl nav.

1900. gada vasarā abi valodnieki apceļo Vidzemes rietumdaļu, turpmākajos gados — Kur-

¹ *Endzelīns J.* Kārļa Mīlenbaha darbi valodniecībā // Darbu izlase — R., 1974. — 2. sēj. — 557. lpp.

zemi un Zemgali. Šādam ceļojumam, pēc K. Mīlenbaha domām, pienācis pēdējais laiks, jo pret izloksnēm sabiedrojušies trīs varenī ienaidnieki — skolas, grāmatas un māju iepirkšana. Pirmām kārtām tiek apceļota Vidzeme un Kurzeme, jo tur izloksnes zūd visātrāk. «Izloksnēm valodniecībā neapsverams svars; daža valodas tumsība izgaist, tiklīdz viņu sāk apspīdēt izloksņu gaismas stari; daža laba grūta valodas mīkla viegli atminama ar izloksņu piepalīdzību,»¹ raksta valodnieks. Vārdus no tautas mutes, no «valodniekam tik svarīgās grāmatu grāmatas» pieraksta abi pētnieki vienlaikus. J. Endzelīns to pamato šādi: «Neparastas skaņas un formas auss nevar ar pirmo reizi tik labi satvert, un, uzaicināts nule izrunāto teikumu atkārtot, runātājs reti kad atkārtoti pilnīgi to pašu, un tāpēc strādājam abi kopā, lai būtu iespējama savstarpēja kontrole.»²

Par šiem ceļojumiem K. Mīlenbahs publicē aprakstu sēriju «Baltijas Vēstnesī». Šajās piezīmēs līdztekus valodnieciskiem novērojumiem ir daudz etnogrāfisku aprakstu, novērojumu un prātojumu. Neiztiek arī bez humora. Mīlenbahs stāsta, ar kādām aizdomām pie izprašņāšanas nepieradušie lauku ļaudis uzņēmuši valodniekus. Viņi noturēti gan par praviešiem, kas sludina pastaro dienu, gan par inspektoriem vai klaidoņiem, kas pašā karstākajā darba laikā noņemas ar niekiem. Uzzinājuši ceļotāju mērķi,

¹ *Mīlenbahs K.* Ceļojums pa Vidzemes rietruma daļu // *Baltijas Vēstnesis*. — 1900. — 22. aug. (4. sept.).

² *Endzelīns J., Mīlenbahs K.* Latviešu valodas izloksnes, teksti un apraksti // *Rakstu krājums / Rīgas Latv. b-bas Zinību komis.* — R., 1901. — 13. sēj., — 151. lpp.

vieni spriež, ka tagad izdibināšot seno valodu un celšot to godā grāmatu valodas vietā, otri — ka Bīlenšteins jau latviešu valodu tik smalki esot izpētījis, ka tikai neprašas varot iedomāties ko jaunu atrast. Dažās vasarās tomēr ir paveikts ļoti daudz, par ko K. Mīlenbahs «Balijas Vēstnesī» saka lielu paldies teicējiem.

Turpmākajos gados K. Mīlenbahs atrod citu veidu, kā iepazīties ar Latvijas izloksnēm. Visa Mīlenbahu ģimene vasaras pavada katreiz citā Latvijas vietā — te Koknesē, te Gulbenē, te Zaļeniekos, Rojā, Biržos vai Bērzaunē. Tā krātin krājas materiāls gan pētījumiem latviešu gramatikā, gan latviešu vārdnīcai.

VIENTAI RAKSTĪBAI UN IZRUNAI

Mūsu dienās varbūt ir pagrūti iedomāties, kādu garu un likumotu ceļu nogājusi latviešu rakstība, līdz sasniegusi pašreizējo šķietamo pilnību.¹ Salīdzināsim kaut vai rakstību pirmajās 16.—17. gadsimtā izdotajās latviešu grāmatās ar kādu mūsdienu izdevumu! Dažreiz tikai ar grūtībām izdodas nojaust, kādi vārdi un formas slēpjas aiz gotiskā raksta līkločiem.

Latvieši ir viena no daudzajām tautām, kas savu rakstību aizguvuši no tās tautas, ar kuru vēsturisku apstākļu noteiktajā rakstības rašanās laikā bijuši ciešāki ekonomiskie, politiskie un kultūras sakari. Pirmos latviešu rakstus

¹ Par to sk.: *Bergmane A., Blinkena A.* Latviešu rakstības attīstība. — R., 1986. — 434. lpp.

lemts veidot vācu mācītājiem. Latviešu valodai tiek piemēroti viduslejasvācu rakstības principi. Valodas zināšanas ir nepilnīgas, fonēmu apzīmēšanā nav vienveidības. Pēc vairākkārtējiem uzlabojumiem rodas rakstība, kas ar laiku iegūst vecās ortogrāfijas vārdu un ir neizsmeļams diskusiju priekšmets līdz pat mūsu gadsimta 20. gadiem.

Par ortogrāfiju, kā zināms, sauc kādas valodas vispārlietojamo vārdu rakstības sistēmu. Pazīstami ir vismaz septiņi ortogrāfijas pamatprincipi. Latviešu rakstībā jau kopš K. Fīrekera un H. Ādolfija laikiem visai stabils ir tā saucamais fonomorfoloģiskais princips — «Raksti tā, kā runā, bet ievēro arī morfēmas cilmi». Kaut arī pamatprincips ir it kā viens, tomēr atrast divus darbus, kuros rakstība būtu pilnīgi vienāda, praktiski nav iespējams, 1585. un 1586. gadā iznākušie latviešu katehismi, G. Manceļa, K. Fīrekera, H. Ādolfija E. Glika, G. F. Stendera, A. Bilenšteina ieteikumi ir tikai galvenie pieturas punkti gadsimtu garumā ieilgušajos rakstības meklējumos.

Kaut arī vecā ortogrāfija laiku pa laikam tiek uzlabota, ar neērto rakstību vairs nav apmierināti pat vācieši. K. Harders papildinājumos G. F. Stendera gramatikai norāda, ka, veidojot latviešu ortogrāfiju, vairāk domāts par vāciešiem, kas grib mācīties latviski, bet ne par latviešiem pašiem.¹ 1824. gadā vācu mācītāji nodibina Latviešu literāro biedrību, sauktu arī par Latviešu Draugu biedrību, kas paredzējusi

¹ *Harder C.* Anmerkungen und Zusätze zu der neuen lettischen Grammatik des Herrn Probst Stender.. — Pappendorf, 1790. — S. 3.

apspriest arī rakstības jautājumus. 19. gadsimta 30. gados biedrības rakstu krājumā «Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft» risinās samērā plaša diskusija par ortogrāfijas uzlabošanu. To organizē K. K. Ulmanis, vēlāk plaši pazīstamās vārdnīcas autors.¹ Lai šo jautājumu izskatītu sīkāk, ir paredzēts nodibināt komisiju, kas gan diemžēl netiek izveidota. Tomēr šīs diskusijas rosināts, Dundagas ārsts latvietis Juris Bārs publicē pētījumu par latviešu valodā sastopamām skaņām un to vienkāršiem apzīmējumiem rakstos. Viņš iesaka «čupu burtus» aizstāt ar diakritiskām zīmēm.²

Pamatu pamats rakstības reformai ir atteikšanās no gotiskā raksta jeb fraktūras, kas «nav nekas cits kā latīņu raksts, tikai dažādiem liekiem stūriem un raibumiem mūsu izraibināts»³.

Atsevišķi darbi antīkvā jeb latīņu parauga rakstā latviešu valodā bijuši jau labi sen. Tie ir, piemēram, komentāri Bībeles 1. izdevumā, G. Elgera vārdnīca, G. F. Stendera vārdnīca. Tomēr izšķirošā cīņa pret vāciskajiem fraktūras burtiem sākas 19. gadsimta 50. gados. Iepazīnies ar J. Bāra sacerējumu, rakstības reformu piedāvā Juris Alunāns. Viņa ieteikto rakstības paraugu antīkvā varam aplūkot «Dziesmiņu»

¹ Magazin, hrsg. von d. Lettisch-Liter. Ges. — 1833. — Bd 4. — St. 2. — S. 166.

² Baar G. Über die in der lettischen Sprache vorkommenden Laute und deren einfache Bezeichnung durch die Schrift // Magazin .. — 1847. — Bd 9. — St. 1. — S. 1—29.

³ Milenbahs K. Par mūsu ortogrāfiju // Austrums. — 1894. — Nr. 6. — 582. lpp.

pirmās daļas beigās.¹ Kaut arī 50.—60. gados nekas reāls rakstības maiņas lietā netiek panākts, sabiedriskā doma ir iekustināta.

Radikāla rakstības reforma tomēr nav viegla lieta. No pierastā šķirties latviešiem izrādās visai grūti. Līdzīgi notiek arī gotiskā raksta dzimtenē Vācijā. Kaut arī pret to uzstājas daudzi valodnieki, kaut arī gotiskais raksts atzīts par iemeslu Vācijā plaši izplatītajai tuvredzībai, tomēr līdz pat 20. gadsimta sākumam kā Vācijā, tā Latvijā un Igaunijā netrūkst dedzīgu fraktūras aizstāvju. Vaina nav tikai konservatīvismā. Arī piedāvātie jaunās rakstības reformas projekti ir nepilnīgi, jaunās ortogrāfijas aizstāvji nav vienoti. Galvenās domstarpības slēpjas jautājumā, kā apzīmēt patskaņu garumu. Pastāv divas galējības: vai nu patskaņu garumu neapzīmēt nemaz (K. Biezbārdis), vai arī praktiskajā rakstībā norādīt pat zilbju intonācijas.

Nozīmīgs solis pakāpeniskā pārejā uz antīkvu ir tā sauktās Zinību komisijas ortogrāfijas pieņemšana 1876. gadā. Šo ortogrāfiju pēc B. Dīriķa projekta izstrādā toreizējais Zinību komisijas priekšsēdētājs A. Vēbers. Šņāceņu (š, ž) un afrikātu (č, dž) apzīmēšanai tiek ieteikti burti ar komatveida diakritisko zīmi zem tiem. Patskaņu garums tiek apzīmēts tikai vārdu celmos, kā arī dažās galotnēs, kur varētu rasties pārpratumi.² Tomēr arī šajā ortogrāfijā

¹ Sk. arī: *Alunāns J.* Izlase. — R., 1956.

² Z. V. [Vēbers A.]. Par rakstību // *Baltijas Vēstnesis*, — 1876. — 29. decembrī.

nav vienveidības patskaņu garuma apzīmēšanai, tāpēc tā īsti neapmierina ne zinātniekus, ne rakstniekus.

Līdz 19. gadsimta 90. gadiem jau ir iznākusi viena otra grāmata ar antīkvas burtiem, starp tām ir arī Ā. Pumpura eposs «Lāčplēsis» (1888). Jaunā ortogrāfija tiek lietota Zinību komisijas rakstu krājumos. Lai sabiedrību pieradinātu pie jaunās rakstības, avīzēs un žurnālos laiku pa laikam parādās pa rakstam vai dzejolim. Tomēr vēl valda vecā ortogrāfija, pēc iespējas «norūguse un noskaidrota no viņas neveselīgajām daļām».¹ Gadsimta beigās stāvoklis rakstības jomā tiek raksturots šādi: «Ists krusts mūsu valodniekiem un rakstniekiem rādās esam ortogrāfijas jautājumi — mīl rakstīt gandrīz vai katrs pa savai ortogrāfijai. .. Mūsu rakstnieki un valodnieki turas pie saviem \, /, h un citiem krikumiem ar tādu pat sirdību un izturību kā senais varonis, kas, uz ežiņas gulēdams, dziedāja: «Labāk manu galvu ņēma nekā manu ... ortogrāfiju».»²

Šādā situācijā rakstības jautājumu apspriešanā iesaistās Kārlis Milēnbahs. 1894. gada jūnijā mēnešrakstā «Austrums» viņš publicē apjomīgu rakstu «Par mūsu ortogrāfiju», kurā rodams rakstības reformēšanas problēmu kop-savilkums un iezīmēti ceļi to atrisināšanai. Bū-

¹ *Kks* [Kārkluvāls F.] Kā apietas ar mūsu valodu // Baltijas Vēstnesis. — 1892. — 24. apr (6. maijs.)

² Baltijas Vēstnesis. — 1898. — 17. (29.) jūn. — 1891

dams labs psihologs, valodnieks apzinās objektīvās grūtības, kas jāpārvar, pārejot uz jaunu rakstību. Izglītotajiem latviešiem, kas pieraduši pie antikvas citu valodu tekstos, jau nenāktos grūti pāriet uz tiem arī latviešu rakstībā. Bet lielākajai tautas daļai šie burti ir pavisam sveši. Kā norāda K. Mīlenbahs, apcerot ortogrāfijas jautājumus, jāklausās arī mazāk izglītotās lasītāju daļas balsī.

K. Mīlenbahs izsaka savas domas jautājumā, vai labāka būtu strauja vai pakāpeniska ortogrāfijas reforma. Savā laikā A. Vēbers par vienīgo iespējamo atzīst strauju ortogrāfijas maiņu, pretējā gadījumā «nava nemaz paredzams gals grozīšanām, tad paliksim sirmi un līki, vēl nesagaidījuši latviešu rakstības nodibināšanās»¹. K. Mīlenbahs tomēr ir pārliecinājies, ka praksē īstenojama tikai pakāpeniska reforma: vispirms ir jāizskauž dubultnieki, jāatsakās no *h* kā garumzīmes un tā tālāk. Par jaunās ortogrāfijas principiem vispirms jāvienojas galvenajās līnijās, tad sīkumos.

Pretstatā daudziem citiem K. Mīlenbahs uzskata, ka ortogrāfijas vieglums nav uzlūkojams par izšķirošo. Vairāk jāskatās, cik tā noderīga. «Kā mums sava pašu tēvu valoda jā-mācās, ja gribam viņu pareizi prast, tā arī mums nav jābaidās no ortogrāfijas, kura mums jā-mācās. Ka nemākļi nemāk ortogrāfiju, to nekur pašaulē netur par nelaimi.»²

¹ Vēbers A. Latviešu rakstība // Rakstu krājums / Rīgas Latv. b-bas Zinību komis. — 1876. — 2. krāj. — 51. lpp.

² Mīlenbahs K. Par mūsu ortogrāfiju // Austrums. — 1894. — Nr. 6. — 588. lpp.

1903. gadā notiek Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas sēde, kurā tiek apspriests, kādu rakstību lietot iecerētajā Konversācijas vārdnīcā (1906—1913). Vārdnīcu nolemj izdot ar fraktūras burtiem. J. Endzelīns un K. Milenbahs, kuri piedalās sēdē, patskaņu garumu ieteic apzīmēt visur — gan celmos, gan galotnēs. Tomēr vairums klātesošo iebilst pret patskaņu garuma apzīmēšanu arī vārdu celmos. Sapulces gaitu un savus apsvērumus K. Milenbahs vēlāk izklāsta rakstā «Pareizrakstības jautājums»¹.

1907. gadā iznāk J. Endzelīna un K. Milenbaha «Latviešu gramatika». Tā iespiesta fraktūrā. Līdzās vecās ortogrāfijas aprakstam izklāstīti arī Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijā topošie jaunās rakstības pamatprincipi, sniegti teksta fragmenti jaunajā rakstībā. Jaunās ortogrāfijas sagatavošanā nozīmīgs ir J. Endzelīna izstrādātais latviešu literārās valodas fonēmu apraksts, zilbju intonāciju raksturojums, kā arī pārskats par latviešu valodas izlokšņu parādībām, kas atvieglo pareizrūnas un pareizrakstības normu noteikšanu.

J. Endzelīns un K. Milenbahs ir pārliecināti, ka nepieciešams apzīmēt visus garos patskaņus — gan saknē, gan piedēkļos, gan galotnē. Tas vajadzīgs ne vien tāpēc, lai vārdus pareizi izrunātu gan nelatvieši, gan tie latvieši, kuru izlokšnēs garos patskaņus saīsina, bet arī tāpēc,

¹ *Milenbahs K. Pareizrakstības jautājums // Baltijas Vēstnesis. — 1903. — 13. (26.) janv.; 15. (28.) janv.*

lai izšķirtu formas un vārdus, kas atšķiras tikai ar patskaņu garumu.¹ Tagad šķiet neticami, cik daudz pretinieku savulaik bijis visu garumu apzīmēšanai — vai nu latvietis tāpat nezināšot, kur gari jārunā, roka noguršot, visas strīpiņas velkot, utt. K. Milenbahs, rezignēti atzīdams, ka steidzīgos laikos maz cerību, ka pieņems ortogrāfiju, kurā apzīmēti visi garumi, «garumu apzīmēšanas sīvajiem pretiniekiem piekāpjoties», vēl 1908. gada sākumā min virkni gadījumu, kur garumu varētu arī neapzīmēt (priedēkli *jā-*, piedēkļos *-ēj*, *-tāj-* un citur).²

Nenoteiktība patskaņu garuma apzīmēšanā rada iebildumus pret antikvu — pat Zinību komisijas 14. Rakstu krājums pēc ilgiem gadiem tiek iespiests ar fraktūras burtiem. Ortogrāfijas jautājums nobriedis tiktāl, ka 1908. gada sākumā Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijā nodibina īpašu Ortogrāfijas komisiju. Par tās priekšsēdētāju ievēlēja Valodniecības nodaļas priekšnieku Kārli Mīlenbahu. Komisijā darbojas J. Endzelīns, J. Kalniņš, Āronu Matīss, F. Trašuns, M. Siliņš un citi. Komisijas uzdevums ir «izstrādāt priekšlikumu jaunai latviešu ortogrāfijai, piemērotai tagadnes ikdienišķās dzīves plašākām prasībām, kā arī rūpēties par viņas ieviešanu dzīvē»³. Notiek pavisam astoņpadsmit

¹ Endzelīns J., Milenbahs K. Latviešu gramatika. — R., 1907. — 239. lpp.

² Milenbahs K. Latviešu pareizrakstības jautājumā // Latvija. — 1908. — 15. (28.) marts.

³ 40 gadu pārskats par Rīgas Latviešu biedrības darbošanos un rēķiniem 1908. gadā sakarā ar biedru sarakstu. — R., 1908. — 21. lpp.

Ortogrāfijas komisijas sēdes. Lai noskaidrotu sabiedrības domas, laikraksts «Dzimtenes Vēstnesis» rīko lasītāju aptauju — tik plašu latviešu valodniecības vēsturē pirmo un vienīgo reizi. 21,01% atbildētāju izsakās par fraktūrburtu atstāšanu, 36,56% — par tūlītēju antikvas ieviešanu, 42,43% — par pakāpenisku antikvas ieviešanu līdztekus fraktūrai.

Ortogrāfijas komisijas izstrādātais reformas projekts, kas izklāstīts K. Mīlenbaha rakstā «Latviešu pareizrakstības jautājumā», tiek plaši apspriests Zinību komisijas Vasaras sapulcē īpašā Ortogrāfijas sekcijā 1908. gada 17. un 18. jūnijā. Vēsturisko sēdi vada J. Endzelīns, varbūt tāpēc nereti maldīgi tiek uzskatīts, ka jaunās ortogrāfijas pamatlicējs ir viņš. Šis gods tomēr pienākas K. Mīlenbaham. J. Endzelīns gan aktīvi piedalās reformas izstrādāšanā, tomēr karstāko notikumu laikā ir aizņēmts darba pienākumos Harkovas universitātē un Rīgā ierodas tikai vasaras sākumā.

Ortogrāfijas komisijas rakstā «Uzaicinājums un lūgums «Latvijas» lasītājiem»¹ tiek ziņots: nolemts ieviest antikvu; lietot grafēmas š, ž, č, dž «čupu burtu» vietā; ieviest burtu apzīmējumus z, v; ee vietā lietot ie; o atstāt negrozītu, atmest h kā garuma zīmi un tā vietā lietot guļošu svītriņu virs burta; lokatīvā paredzēts atstāt līdzšinējo jumtiņu. Laikraksta numuram pievienota aptaujas lapa.

1908. gada novembrī Ortogrāfijas komisija publicē rakstu «Uzaicinājums latviešu pareizrakstības reformas lietā»², informējot par pro-

¹ Latvija. — 1908. — Nr. 131. — 9. (22.) jūn.

² Turpat. — Nr. 263. — 12. (25.) nov.

jekta izstrādes pamatprincipiem, pieņemtajiem lēmumiem, kā arī aicinot rakstniekus, skolotājus, grāmatizdevējus veicināt jaunās ortogrāfijas ieviešanu dzīvē. Laikrakstiem uz jauno ortogrāfiju tiek ieteikts pāriet pakāpeniski, sākmā to ieviešot tikai dažās nodaļās. Raksta novilkums tiek piesūtīts biedrībām, pagastu valdēm, tipogrāfijām un redakcijām.

Jaunā ortogrāfija skaitās oficiāli pieņemta. Dzīvē tik gludi vis neiet. Reformai ir gan dedzīgi aizstāvji, gan ne mazāk dedzīgi pretinieki. Ortogrāfijas komisijas lēmums vēlreiz tiek komentēts un pamatots P. Šmita rakstā «Jaunās pareizrakstības lietā» 1911. gadā.¹ 1912. gada janvārī plašu rakstu par latviešu rakstības nedienām publicē K. Milenbahs.² Raksturodams situāciju, viņš konstatē, ka jaunajā ortogrāfijā jau ieviesušās vecās ortogrāfijas nezāles, ar tām domādams atkal radušos raibumu patskaņu garuma apzīmēšanā. Viņaprāt, nebūtu vēlami patvaļīgi ortogrāfijas grozījumi; pēc valodnieka domām, vairāk vajadzētu uzticēties Ortogrāfijas komisijai, kas jautājumu ir īpaši un vispusīgi pētījusi: «Kad mums zābaku vajag, tad tos netaisām paši, bet griežamies pie kurpnieka, kad uzvalks vajadzīgs, tad pie drēbnieka, kad mūsu veselība bojāta, tad pie ārsta, tā tad esam

¹ Šmits P. Jaunās pareizrakstības lietā // Rakstu krājums / Rīgas Latviešu b-bas Zinību komis. — 1911. — 15. krāj. — 3.—10. lpp.

² Milenbahs K. Par jauno ortogrāfiju // Dzimtenes Vēstnesis. — 1912. — 28. janv. (10. febr.); 30. janv. (12. febr.).

attīstīti cilvēki, kas atzīst darba dalīšanas svaru; tikai valodas un ortogrāfijas jautājumos kāpaļājam pa pirmatnes nevainīgajām pakāpēm, nekādas darba nodaļas neatzīdami. Vai arī nederētu šos jautājumos rīkoties pa citu kultivētu tautu paraugam? Man šķiet, ka mums sevišķi pieklājas apdomāt, vai ar saviem vieglprātīgiem jauninājumiem nekaitējam vispārējam labumam.»¹

Tā paša gada februārī K. Mīlenbahs ieteic sasaukt sēdi, lai atkal apspriestu ortogrāfijas jautājumu. Jaunā ortogrāfija tiek uzņemta neļaiņņi; arī vecā ir novecojusī, nezinātniska, nedara latviešiem godu. Sādā situācijā, uzsver valodnieks, ortogrāfijas sagrozītājiem ir ziedu laiki.²

Pēdējā plašākā ortogrāfijai veltītā diskusija, kurā piedalās K. Mīlenbahs, notiek 1912. gada Zinību komisijas Vasaras sapulcē. Vispirms G. Freibergs-Brīvkalnieks diskutē ar P. Smitu par nepieciešamību apzīmēt intonācijas arī praktiskajā rakstībā. Pārrunās iesaistās Apsīšu Jēkabs, kas ir pārliecināts vecās ortogrāfijas aizstāvis. Uzskatīdams ortogrāfijas reformu par nenopietnu pasākumu, viņš ironizē, ka «vienam patīk makšķerēt, otram vēžot, bet citam nodarboties ar jauno ortogrāfiju». Tā esot noderīga zinātniskiem mērķiem, bet tautai atstājama vecā labā fraktūra.

Tad tribīnē kāpj Kārlis Mīlenbahs. Plašā ziņojumā viņš vēlreiz izklāsta Ortogrāfijas komi-

¹ *Dzīmtenes Vēstnesis*. — 1912. — 30. janv. (12. febr.).

² *Turpat*. — 4. febr. (17. febr.).

sijas nostāju reformas jautājumos: valodnieku sauciens esot — metiet nevienādību pie malas, meklējiet vienādību! Uz zinātnisko ortogrāfiju nepieciešams plašāks skatījums nekā tās pretiniekiem un nesapratējiem. Īsti zinātnisko ortogrāfiju, kurā būtu apzīmētas visas intonācijas, neviens negribot padarīt par visas tautas ortogrāfiju. Parastā rakstībā visi garumi esot apzīmējami ar vienādu zīmi. Vēl jāaizrādot, ka valodnieki nevienam neesot uzspieduši jauno ortogrāfiju, viņi tikuši lūgti to veidot un atzīnuši, ka arī laika gars tādu darbu prasa. Viņš, Mīlenbahs, neredzot nekādu ļaunumu un grūtību no jaunās ortogrāfijas, arī pāreja uz antīkvu tipogrāfijās nebūšot tik grūta.

Turpmākajos gados K. Mīlenbahs ortogrāfijas jautājumiem pievēršas maz. Zinātniskais darbs ir padarīts; tagad galvenais ir organizatoriski pasākumi. 1915. gadā kļūst zināms, ka K. Mīlenbaham uzdos sastādīt jauno latviešu valodas mācīšanas programmu skolām. Te valodnieks paredz ieviest jauno ortogrāfiju. Tomēr programmu valodnieks vairs nepaspēj izstrādāt...

Jaunā ortogrāfija oficiāli tiek apstiprināta 1919. gadā.

Kaut arī līdz pat 1940. gadam vēl ir atsevišķi fraktūras recidīvi, antīkva jau 20. gadu sākumā ir uzvarējusi. Psiholoģiskās grūtības arī izrādās pārvaramas. Zīmīgi par to 1926. gadā raksta tolaik vecākais latviešu rakstnieks Matīss Kaudzīte: «Gan ne ar sevišķu prieku, bet ar vajadzības apziņu sāku priekš dažiem gadiem pāriet no vecās rakstības uz jauno ..., un tagad

jaunā rakstība jau sen tikpat ierasta, cik vecā aizmirsta.»¹

Ja arī nebūtu bijis valodnieka Kārļa Milenbaha, pāreja uz jauno ortogrāfiju būtu notikusi. Tomēr šķiet, ka cīņa par to būtu bijusi vēl ilgāka un grūtāka. Ortogrāfijas jautājumu risināšanā bija iesaistījušies vairāki simti cilvēku. Polemisku rakstu uzskaitījums vien A. Ģintera rādītājā aizņem desmitiem lappušu. Un bija vienreiz jānāk tādai personībai, tādai autoritātei, kas spētu pielikt punktu ilgstošajām diskusijām. Īpaši augstu vērtējama K. Milenbaha pārdomātā reformas realizēšanas gaita: pakāpeniskums jaunās ortogrāfijas ieviešanā, pārdomātu jaunās ortogrāfijas principu izstrādāšana un tās ieviešanas pasākumu apspriešana Ortogrāfijas komisijas sēdēs, sabiedriskās domas noskaidrošana, plaša sabiedrības informēšana par reformas norisi. Nav mazsvarīgs arī argumentācijas spēks un loģika daudzajos rakstos un publiskajās diskusijās. Ja savu pašreizējo ortogrāfiju varam uzskatīt par vienu no labākajām pasaulē, tad te ir arī Kārļa Milenbaha nopelns.

Runas skaidrai un loģiskai atveidošanai rakstos nepietiek ar vārdiem vien. Nepieciešams parādīt sakaru starp teikuma locekļiem, kā arī teikuma intonāciju vai runātāja attieksmi pret teikto. Tādam nolūkam noderīgas pieturzīmes,

¹ *Kaudzīte M.* Pareizrakstības pārlabošana un burtu maiņas nozīme tautā // Rakstu krājums / Rīgas Latviešu b-bas Zinību komis. — 1926. — 18. krāj. — 29. lpp.

kuru lietošanas principu izstrāde latviešu valodā cieši saistāma ar Kārļa Milēnbaha vārdu.

1895. gadā izdotajā «Latviešu valodas mācībā» K. Milēnbahs jautājumu par pieturzīmju lietošanu apskata kopā ar teikuma uzbūvi. Skolēniem tiek sniegtas ziņas par punkta, komata, semikola, kola, jautājuma un izsaukuma zīmes lietošanu. Pats autors izmanto arī iekavas, pēdiņas un biedruzīmi, tomēr tās īpaši aplūkotas netiek. Sajā skolas grāmatā autors izvairījies no īpašiem jauninājumiem, viņš respektējis H. Spalviņa, A. Stērstes un citu gramatiku sastādītāju tradīcijas, «zinādams ieraduma lielo spēku»¹. Jaunums šajā gramatikā ir norādījums, ka pēc punkta, jautājuma vai izsaukuma zīmes jāsāk jauns teikums ar lielo burtu, jo līdz tam jautājuma un izsaukuma zīme tika lietota arī teikuma vidū.

Grāmatā «Teikums», ar kuru tiek aizsākta teorētiska latviešu sintakses izpēte, pieturzīmju lietošanas jautājumi tikpat kā netiek skarti. Rakstā «Par valodas pareizību» (1898) uzzinām valodnieka domas par apostrofu, ko visai plaši lieto dzejā. «Galotņu nokniebšanu» K. Milēnbahs atzīst par visai parastu lietu, kas peļama tikai tad, ja «viņa pārlietu bieži plandās priekšā»². Izņēmums ir gadījumi, kad rodas latviešu valodai neraksturīgas skaņu kopas, piemēram, Balt'jas (Baltijas).

¹ Milēnbahs K. Latviešu valodas mācība. — R., 1895. — 53. lpp.

² Milēnbahs K. Par valodas pareizību // Daži jautājumi. — 4. krāj. — 31. lpp.

Kārļa Mīlenbaha izstrādātie latviešu interpunkcijas principi pirmo reizi tiek apspriesti Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Valodniecības nodaļas sēdēs 1907. gada martā.¹ Nosakot interpunkcijas principus, valodniekam nākas izšķirties, vai par pamatu ņemt teikuma gramatisko uzbūvi vai tā intonatīvo veidojumu. Kaut arī nozīmīgi ir abi, K. Mīlenbahs tomēr izšķiras par intonatīvo principu. Pēc šī principa pieturzīmes parāda intonatīvi nodalīto runas posmu robežas, kas var arī nesakrist ar teikuma gramatisko uzbūvi: «Bet ne ik reiz runas starpbrīži saskan ar teikuma un teikuma locekļu sastāvu, jo dažreiz neatrodam ne mazāko starpbrīdi tur, kur pēc teikuma sastāva būtu starpbrīdis sagaidāms. Tādos gadījumos daži no mūsu rakstniekiem dažā vietā rīkojas pēc izrunas, dažā atkal pēc teikuma iegrozījuma. — Te jāieteic uz izrunu lūkoties un rakstīt.»² Mūsu dienās latviešu valodā, tāpat kā krievu, vācu, lietuviešu, poļu un daudzās citās valodās, tomēr pieņemts lūkoties uz «teikuma iegrozījumu», tas ir, uz sintaktisko struktūru.

K. Mīlenbaha mācība par pieturzīmju lietošanu ietverta J. Endzelīna un K. Mīlenbaha «Latviešu gramatikā». Norādījumiem par interpunkciju veltīta īpaša nodaļa. Tajā uzsvērts, ka pieturzīmēm ir divējāds uzdevums: 1) sakārtotus un pakārtotus teikumus un teikumu daļas šķirot; 2) runā nomanāmus starpbrīžus rakstā

¹ Balss. — 1907. — 28. martis.

² Endzelīns J., Mīlenbahs K. Latviešu gramatika. — R., 1907. — 234.—235. lpp.

apzīmēt. Savrup nostādāma izsaukuma zīme un jautājuma zīme, kas rāda, kā «balss izlokāma, uzrakstīto teikumu lasot»¹. No pieturzīmēm K. Milēnbahs nošķir tā dēvētās rakstu zīmes. Tās ir: punkts saīsinājumos un aiz kārtas skaitļiem, biedruzīme, līdzināmā zīme (=), garuma zīme, paīsināmā zīme (apostrofs) un lokatīva zīme (jumtiņš).

Vissarežģītākā pieturzīme ir komats. Ja par interpunkcijas pamatu ņem intonatīvo principu, tad stingras likumības komata lietošanai ir gandrīz neiespējami izvirzīt. Mūsu dienās, ievērojot teikuma gramatisko uzbūvi, ar komatiem atdalām iespraustus vārdus (*protams, zināms, liekas* utt.), izsauksmes vārdu no vokatīva (*ai, mana zeme*), kā arī atkārtotus vārdus (*Mazs, mazs vīriņš, ass, ass cirvīts*). Būdam intonatīvā principa aizstāvis, K. Milēnbahs arī šajos gadījumos ieteic lūkoties, vai runā ir pauze.

K. Milēnbahs precizējis jau A. Stērstes gramatikā doto ieteikumu atdalīt divdabja teicienus ar komatu, piemēram, *suns, taukus ēdis, laizās*. Nenoteiksmes konstrukcijas turpretim ar komatu nav atdalāmas, kaut arī tāda prakse pastāvējusi ilgu laiku.

Viena no valodnieka iecienītākajām pieturzīmēm ir semikols. «Latviešu gramatikā» par to rakstīts: «Kā nevienam cilvēkam nav vairāk vidukļa kā viens vienīgs, tā arī pareizi pieturas zīmēm apzīmētā teikumā nevajadzētu būt vai-

¹ Endzelīns J., Milēnbahs K. Latviešu gramatika. — R., 1907. — 238. lpp.

rāk par vienu zemikolonu.»¹ Visai raksturīgi, ka arī pēc «Latviešu gramatikas» iznākšanas K. Milenbahs paša izvirzītos principus ne vienmēr pilnībā ievēro. Viņa darbos nav retums arī teikumi ar diviem vai pat vairākiem semikoliem.

Literatūrkritiskajos darbos, kuros K. Milenbahs vērtē rakstnieku valodu, uzmanība tiek pievērsta arī interpunkcijai. Te nu valodnieka nostāja ir skaidra: pieturzīmēm daiļliteratūrā, arī dzejā, stingri jāatbilst vispārējām likumībām. Par pieturzīmju lietošanu tiek diskutēts arī polemikā ar V. Eglīti.

Latviešu valodā jau sen pazīstams, bet mūsdienās īpaši iecienīts ir tāds tekstveides paņēmieni kā parcelācija — vienkāršoti izsakoties, tā ir teikuma daļu vai pat atsevišķu teikuma locekļu atdalīšana ar punktu. Ievērojais šādu rakstību V. Eglīša «Elēģijās», K. Milenbahs to nosauc par jaunumu, turklāt piebilst, ka kļūdas teikumu veidojumā nevar apslāpēt ar nevietā saliktiem punktiem.² Valodniekam nav pieņemamas arī vairākas izsaukuma un jautājuma zīmes teikuma beigās. Un vai joprojām nav spēkā K. Milenbaha vērtējums par domuzīmju blīvējumu: «Daži rakstnieki domu zīmes pārlietu iecienījuši, tās nostādīdami visu citu zīmju vietā. Dažs atkal aizpilda veselas rindas ar domu zīmēm un daudzpunktiem, gribēdami ar to aizrādīt, it kā viņu galvas tik pārlietu pilnas domām un gleznām, ka viņiem tās nekādi

¹ Endzelīns J., Milenbahs K. Latviešu gramatika. — R., 1907. — 235.—236. lpp.

² Milenbahs K. Iss apcerējums par latviešu dzejas valodu // Daži jautājumi.. — 4. krāj. — 97. lpp.

nav iespējams izsacīt, un tāpēc lasītāju iedomība (iztēle — *I. D.*) jāsauc palīgā. Pa lielum lielai daļai tādas domu zīmju virknes ir tikai tukšas lielības zīmes.»¹

«Jo vairāk kāda tauta attīstīta, jo vairāk tā cienī savu valodu, valodas pareizību gan formās, gan izrunā piekoptama un sāpīgi sajuzdama valodas kļūdas; jo mazāk turpretim kāda tauta attīstīta, jo mazāk tā sajūt riebumu pret kļūdām formās un izrunā,» tā sākas K. Milenbaha raksts «Kāds vārds par latviešu valodas izrunu»². Valodnieks atzīst, ka rakstu valoda jo dienas pieņemas spēkā. Atsacīdamies no savām izlokšnes īpatnībām, to mācās gan tāmnieki, gan augšzemnieki, gan vidusizlokšņu runātāji. Literārās valodas formas tiek sekmīgi apgūtas. Neveicas toties ar vienotas izrunas ieviešanu. Te, valodnieka vārdiem runājot, katrs dzied savu meldiju.

Biedrību dzīve, teātra izrādes, dziesmusvētki un publiski priekšlasījumi pulcina vienkop arvien vairāk cilvēku. Rīgā saplūst visu Latvijas novadu pārstāvji — katrs ar savai izlokšnei raksturīgu izrunu. Atšķirības pastāv daudzu jo daudzu vārdu izrunā, jo «dzimtenes (dzimtā novada — *I. D.*) izrunas savādības pavada ne vien neizglītotus, bet arī izglītotus cilvēkus visu

¹ *Endzelins J., Milenbaha K. Latviešu gramatika.* — R., 1907. — 237.—238. lpp.

² *Druva.* — 1913. — Nr. 1. — 68.—77. lpp.

mūžu, ja tie sevišķi uzcītīgi un apzinīgi neno-
pūlas piesavināties pareizu izrunu»¹.

Vienota literāra izruna ir īsta problēma vēl
mūsu dienās. Ko gan izrunas vienādošanai
ieteic Kārlis Milenbahs laikā, kad radio tikko
sāk izplatīties, par televīziju dzirdējis tikai re-
tais un iedzīvotāju vairums stingri turas sava
dzimtā pagasta robežās?

K. Milenbahs, kā vienmēr, vispirms noskaidro
jautājuma teorētisko pusi. Visgrūtāk risināmais
jautājums viņam šķiet zilbju intonāciju normē-
šana. Latviešu fonētiskās sistēmas īpatnības ir
samērā labi izpētītas jau 19. gadsimtā. Par šo
jautājumu daudz rakstīts «Magazīnās». Divas
intonācijas ir aprakstījis O. Rozenbergers,
G. Bitners, J. Bārs, A. Bilenšteins. P. Krum-
berga, A. Stērstes, K. Lindes ausis saklausījušas
trejādas zilbju intonācijas. 1899. gadā ameri-
kāņu zinātnieks H. Smits-Vartenbergs jau var
sniegt literatūras apskatu par latviešu valodas
intonācijām.²

Šajos darbos tomēr maz normatīvu norādī-
jumu. Zināmas pareizrunas normas izvirzītas
tikai A. Bilenšteina gramatikā.³ 19. gadsimta
90. gados latviešu valodas zilbju intonāciju pē-
tīšanai pievēršas krievu valodnieks F. Fortu-
natovs. Viņš ir pārliecinājies, ka latviešu valodā

¹ *Endzelins J., Milenbahs K.* Latviešu gramatika. — 68. lpp.

² *Schmidt-Wartenberg H.* Phonetische Untersuchungen zum lettischen Akzent // Indogermanische Forschungen... — 1899. — Nr. 10. — S. 117—144.

³ *Bielenstein A.* Lettische Grammatik. — Mitau, 1863. — S. 7—56.

vislabāk saglabājušies indoeiropiešu valodu pirmatnējā patskaņu un divskaņu izruna. F. Fortunatova pamudināti, latviešu valodas pētnieki īpaši pievēršas zilbes intonāciju aprakstam. Apceres par savas dzimtās izlokšnes intonācijām publicē J. Peleksis, J. Endzelīns, P. Šmits, I. Cīrulis un citi.

Pētījumi rāda, ka dažos Latvijas apgabalos pastāv trīs zilbes intonācijas, citos atkal — divas. Kuru zilbes intonāciju sistēmu izvēlēties literārajā valodā? Parastais kritērijs — valodas parādības lietojums vidus dialektā — šoreiz neder. Zilbes intonāciju ziņā vidus izlokšņu runātāji nav vienoti.

Iespējams, ka K. Mīlenbaha apceres tapšanu rosinājuši raksti par literārās valodas intonāciju jautājumu. 1912. gadā režisors, dramatisko kursu direktors J. Duburs publicē aktieriem domātu «Latviešu valodas fonētikas ābeci», kurā ieteikts lietot divu intonāciju sistēmu. Par skatuves runas, it īpaši par intonāciju jautājumiem, raksta arī Zeltmatis. Šajā sakarā J. Endzelīns raksta vēstulē K. Mīlenbaham: «Duburam atbildēt negribu (ne arī Zeltmaša jaunajām aplamībām «Druvā»); vienkārt, derīgāki ziedot savu laiku savai gramatikai un, otrkārt, ko lai iesāk ar cilvēku, kas grib noliegt faktus (kā 3 intonācijas) un kam nevar ieskaidrot, ka blakus īsiem un gariem vokāļiem nevar nostādīt «grūstus», un ka praksē nav iespējams apzīmēt intonācijas etc. Ka ar profāniem nav iespējams polemizēt par valodas jautājumiem, to Jūs paši

esat piedzīvojuši; atliek tikai viņus ignorēt!»¹

Recenziju J. Endzelīns tomēr uzraksta.² Kaut arī triju intonāciju sistēma, protams, ir vēlama, spriež valodnieks, tomēr izrunas vienību panākt ir grūti vai pat neiespējami, līdz nebūs iznākusi K. Milēnbaha vārdnīca, kurā būs norādīta vārdu izruna triju intonāciju sistēmā. Valodniekiem vēl nav pietiekami daudz materiāla, lai varētu noteikt, kādai intonācijai katrā konkrētā gadījumā dodama priekšroka. J. Endzelīns ieteic pagaidām atstāt mierā triju intonāciju runātājus (jau tolaik viņu ir tikai ceturtdaļa visu latviešu) un pieļaut divu intonāciju — stieptās un nestieptās — lietojumu arī skatuves runā. Viņš raksta: «Starpība starp krītošo un laužto intonāciju palaikam nemēdz būt visai liela, tā ka tikai smalka auss to var sadzirdēt, un tāpēc šī starpība uz skatuves nevar būt par piedauzību. Jāmāca vienīgi augšzemnieki, lai tie tādus vārdus kā *māte* u. c. nerunā ar krītošu, bet ar stieptu intonāciju.»

Bet ko par to saka K. Milēnbahs? Nācis no novada, kur izšķir tikai divas intonācijas, viņš arī topošās latviešu valodas vārdnīcas manuskriptā šķir tikai stiepto un nestiepto intonāciju. Vēlāk, pamatīgi iepazinies ar latviešu valodas izloksnēm, arī J. Endzelīna ietekmēts, viņš vārdnīcā sāk apzīmēt visas trīs intonācijas, kā arī ieteic šķirt krītošo un laužto intonāciju ikdienas runā.

¹ J. Endzelīna vēstule K. Milēnbaham 1912. g. 30. septembrī. VB RN, R x/55, p. 51-8477.

² *Endzelīns J.* Duburs J. Latviešu fonētikas ābece // Darbu izlase. — R., 1974. — 2. sēj. — 686.—692. lpp.

«Lai gan esmu kurzemnieks,» raksta K. Milenbahs, «tomēr man jāatzīst, ka Vidzemes izloknes trejādam zilbju akcentam (intonācijām — *I. D.*) dodama priekšroka, jo, pirmkārt, viņa jaukāka un, otrkārt, viņa derīgāka.»¹ Pēc valodnieka domām, kurzemniekiem «nav pat ne tiesību ēnas» ieteikt savu divu intonāciju sistēmu vispārējai lietošanai jau tāpēc vien, ka neviens kurzemnieks nav publicējis vārdu sarakstu vai pārskatu par sava dzimtā novada izrunu. Tāpēc visiem, kas grib pareizi runāt, K. Milenbahs ieteic iet skolā pie Vidzemes vidējās izloknes, tas ir, mācīties pareizās vārdu intonācijas no iespiestajiem J. Endzelina, P. Šmita un I. Cīruļa sarakstiem. Tā kā trejāda zilbes intonācija pazīstama Vidzemē — ap Valmieru, Valku, Trikātu, Smilteni, Raunu, Cēsīm, Burtniekiem, Drustiem, kā arī Jaunpilī, Lutrīnos, Blīdenē, būtu vēlams, lai no visiem pagastiem tiktu iesūtīti vārdu saraksti ar norādītām intonācijām. «Tad uz šo vārdu saraksta pamata nebūtu grūti izrunas vienību sasniegt,»² raksta K. Milenbahs.

Lai ātrāk panāktu izrunas vienību, daži autori, piemēram, G. Freibergs-Brīvkalnieks, Zeltmatis un citi, ieteic apzīmēt intonācijas arī praktiskajā ikdienas rakstībā. Tas K. Milenbaham nav pieņemams: «Tāda smalka izšķirība nav domājama ikdienišķā ortogrāfijā, ievērojot,

¹ *Milenbahs K.* Kāds vārds par latviešu valodas izrunu // *Druva*. — 1913. — Nr. 1. — 76. lpp.

² *Turpat*. — 76.—77. lpp.

pirmkārt, mūsu laika steidzību un, otrkārt, neiespējamību ar šiem raibiem ortogrāfijas smalkumiem galā tikt, jo, ja no saviem rakstniekiem prasītu, lai viņi garuma dažādības apzīmē ar sevišķām zīmēm, tad lielum lielā daļa rakstnieku nevarētu šo prasību izpildīt tāpēc, ka tie vai nu nemaz nespēj garuma dažādību notvert, vai atkal izrotātu vārdus ar savas dzimtenes garumu (intonāciju — *I. D.*). Caur to izceltos, protams, vislielākais juceklis.»¹

Kaut arī daudzos gadījumos tikai zilbju intonācija izšķir vārda nozīmi, triju intonāciju sistēma latviešu valodā sāk zust. Tas konstatēts jau «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā» (1959). Vairums runātāju izšķir tikai stiepto un nestiepto intonāciju. Vai mēģinājumi ieviest par normu triju intonāciju sistēmu būs sekmīgi, to rādīs laiks. Stieptās un nestieptās intonācijas pareizs lietojums mūsdienu latviešu valodā gan ir stingra norma. Līdz «Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcas» iznākšanai neaizstājams pareizas latviešu izrunas avots ir K. Milenbaha un J. Endzelīna «Latviešu valodas vārdnīca».

Līdz 1907. gadam, kad iznāca «Latviešu gramatika», gan ir izteikti atsevišķi spriedumi par pareizu izrunu, tomēr vēl nav izstrādāta zinātniski pamatota literārās izrunas normu sistēma. J. Endzelīns «Latviešu gramatikā» pareizas izrunas jautājumiem pievērš lielu vē-

¹ *Milenbahs K.* Par jauno ortogrāfiju // *Dzimtenes Vēstnesis*. — 1912. — 28. janv. (10. febr.).

rību. Nepilnības patskaņu garuma apzīmēšanā rada ne mazumu neskaidrību arī vārdu izrunā, it īpaši vārdu piedēkļos. J. Endzelīna un K. Mīlenbaha kopdarbs ir pirmais avots, kas sniedz ziņas par patskaņu kvalitāti literārajā valodā.

Pareizrūnas normas turklāt tiek ietvertas ne tikai nodaļā par skaņu mācību. Literārās izrunas un «tautas valodas» salīdzinājums sniegts arī vārdu mācības un pat sintakses daļā gan tiešu norādījumu formā, gan parindēs. No vairākiem izrunas variantiem par optimālāko visbiežāk tiek atzīts tas, kurš ieguvis visplašāko izplatību vidus dialekta izloksnēs, ko balsta latviešu valodas vēsture un sastatījums ar radu valodām, galvenokārt ar lietuviešu valodu.

No daudzajiem pareizrūnas jautājumiem K. Mīlenbahu visvairāk nodarbina divi: šaurā un platā *e*, *ē* un mīkstinātā *r* lietojums.

Ka latviešu *e* var izrunāt gan šauri, gan plati, ir ievērojais jau G. Mancelis, šķirdams šīs skaņas savos rakstos. Platās un šaurās skaņas lietošanas likumības izvirza J. Bārs, tās papildina A. Bīlenšteins un A. Stērste. Plašu sistemātisku pārskatu par pozicionālajiem un vēsturiskajiem nosacījumiem *e*, *ē* skaņas lietošanā 1907. gada «Latviešu gramatikā» iekļauj J. Endzelīns. Tomēr neskaidrību vēl ir ne mazums.

Jautājums par *e*, *ē* izrunas normēšanu K. Mīlenbahu nodarbina gan kā praktiķi, valodas kopēju, gan kā leksikogrāfu. Viņam jāizšķiras, kuras formas topošajā latviešu valodas vārdnīcā atzīt par literārās valodas formām. Valodnieks saskata pretrunu starp pozicionālo un vēsturisko principu šaurā un platā *e*, *ē* izrunā. Viņš apsver, vai pēc dažu izlokšņu parauga nederētu

visos gadījumos ievērot pozicionālo principu, piemēram, izrunāt *e*, *ē* šauri, ja aiz tā seko mīkstinātie līdzskaņi vai *i*, *ī*, *ie*, *ei* utt.

«Kad atzītum *veci grēki, lēti* (ar šauro *e*, *ē* — *I. D.*) par rakstu valodas formām, tad būtu mūsu valodā stingra likumība un vienkāršība.»¹ raksta K. Mīlenbahs vēstulē J. Endzelīnam 1912. gada beigās, un grib zināt viņa domas par šo jautājumu, jo ir nodomājis publicēt praktiskus norādījumus par *e*, *ē* skaņas izrunu.

Ko atbildējis J. Endzelīns, nav zināms. Pētījumu «Par plato un šauro *e*» K. Mīlenbahs publicē 1914. gadā, un tas ir pēdējais viņa raksts. Valodnieks te norāda, ka tādu vārdu kā *tēvi, dēli, zemi* nominatīvs un datīvs ir ierauts citu locījumu virpulī, kur likumīgas tiesības ir platajam *e*. Pozicionālos nosacījumus absolūti zēt tātad nav iespējams. Minētajos vārdos par likumīgām uzlūkojamas formas ar plato *e*. «Senās formas ar šauro *e* tagad tikai der valodniekiem par ceļu rādītājiem viņu izskaidrojumos.»² raksta K. Mīlenbahs. Plašāk viņš apcer arī, kā izrunājams patskanis vārdos *celt, nest* u. tml. Tā kā literārajā valodā neizšķir supīnu (*cel-tu*) no nenoteiksmes (*cel-ti*), vispārināms šaurais *e*. Tam par labu runā valodas vēsture.

Rakstā arī norādīts, ka visos svešvārdos jārunā šaurā *e*, *ē* skaņa. Bet par mūsu dienās ļoti izplatītajām kļūdām *e* skaņas izrunā darbības vārdos, kuri beidzas ar *-rt* (piem., *ķert, vērt, dzert*), K. Mīlenbahs nemin, acīmredzot

¹ K. Mīlenbaha vēstule J. Endzelīnam 1912. g. 28. decembrī. RLMVM, inv. nr. 337160.

² *Mīlenbahs K.* Par plato un šauro *e* // Druva. — 1914. — Nr. 1. — 44. lpp.

gadsimta sākumā mīkstinātā *r* ietekme vēl bijusi jūtama.

Mīkstinātais *r* — mūsu dienās gan tas ir zudis, un neveiksmei nolemti mēģinājumi to atdzīvināt. Kārlis Milenbahs ir dedzīgs mīkstinātā *r* aizstāvis, kaut gan jau gadsimta sākumā tas bija saglabājies tikai nedaudzās izloksnēs. Nav mazsvarīgs fakts, ka starp šīm izloksnēm ir arī Kandavas — valodnieka dzimtā pagasta — izloksne.

«Īstais iemesls, kāpēc daudzi mīkstināmo *r* nemīkstina, ir un paliek laiskums un palaidnība,»¹ secina K. Milenbahs. Viņš tomēr atzīst, ka daudzu izlokšņu runātāji nemaz nezina, kur īsti *r* būtu mīkstināms. Tāpēc 1907. gada «Latviešu gramatikā» tiek ietverts mīkstinātā *r* lietošanas nosacījumu apskats. Īpašu rakstu — «Par *r*, *bj*, *mj*, *pj*, *vj*» — K. Milenbahs iekļauj 4. krājumā «Daži jautājumi par latviešu valodu». Vēlākajos gados *r* lietošanu aizstāv arī J. Endzelīns, tomēr tautas valoda iet savu ceļu, līdz 1946. gadā mīkstinātais *r* arī oficiāli tiek atzīts tikai par fakultatīvu fonēmas [r] variantu.

MŪŽA DARBS

Kārļa Milenbaha vārds daudziem pirmām kārtām saistās ar viņa «Latviešu valodas vārdnīcu», ar darbu, par kura vietu mūsu kultūras vēsturē noteikti tiks rakstītas grāmatas — daudz

¹ Milenbahs K. Par nezālēm latviešu valodas druvā // Daži jautājumi.. — 4. krāj. — 72. lpp.

apjomīgākas un plašākas nekā šī. Kāds bijis K. Mīlenbaha vārdnīcas ceļš līdz lasītājam? Kur slēpjas vārdnīcas vērtība?

Kādā 1893. gada «Dienas Lapas» pielikumā lasām: «Jautājums par latviešu valodas vārdnīcu vēl nemaz nav iekustināts, vismaz vēl nav dzirdēts, ka kāds būtu stājies pie sistemātiskas materiālu krāšanas. Un nav arī domājams, ka kāds no mūsu valodniekiem apņemsies uzsākt šo darbu, kas prasa veselu mūžu, jo tiem jāpiekopj savs maizes dienests, kas aizņem gandrīz visu laiku, un tāds apgādnieks mums arī nerādīsies, kas tādām vārdnīcas sastādītājam varētu dot pienācīgu atlīdzību.»¹

Tomēr pie vārdnīcas jau gandrīz desmit gadus klusībā strādā Kārlis Mīlenbahs. Nevieni vairs nepateiks, kad pierakstīts pirmais no gandrīz 120 tūkstošiem vārdu, kuram vārdam bija lemts pirmajam iegult valodnieka pierakstos. Bet, jau strādādams Talsos, K. Mīlenbahs ar visu sirdi nododas vārdu krāšanai. Uz viņa rakstāmgalda rindojas G. Manceļa, J. Langes, G. F. Stendera vārdnīcas, «Magazīnu» sējumi ar vārdu sarakstiem, Rīgas Latviešu biedrības Ziņību komisijas rakstu krājumi un citi avoti, no kuriem izrakstītie vārdi tiek iepludināti topošajā «Latviešu valodas vārdnīcā». Goda vietā stāv K. K. Ulmaņa 1872. gadā izdotā «Latviešu-vācu vārdnīca». Par to Atis Kronvalds savā laikā rakstījis: «.. bīskapam Ulmanim tas gods

¹ Par latviešu valodas vārdnīcu // Dienas Lapa, piel. «Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem». — R., 1893. — III. — 2. lpp.

pienākas, ka viņš to no Vecā Stendera priekš simts gadiem sarakstīto vārdnīcu pārļabotu un pavairotu jaunā sejā ļaudis izlaidis.»¹ A. Kronvalds atzīst, ka K. K. Ulmaņa vārdnīca, kurā iestrādāts arī J. Neikena devums, nav visaptveroša un pilnīga, tomēr to nedrīkst novērtēt par zemu, jo nu ir skaidri redzams, kādi vārdi vēl nav apzināti, kādas nozīmes nav aptvertas. Aizsteidzoties notikumiem priekšā, var piebilst, ka K. K. Ulmaņa vārdnīcas esamība turpmāko K. Mīlenbaha darbu zināmā mērā atvieglo. Kad vārdu vākšanā iesaistās arī palīgi, tie tiek lūgti iesūtīt tos vārdus, kuru K. K. Ulmaņa vārdnīcā nav.

Minētajā rakstā A. Kronvalds aicina papildināt K. K. Ulmaņa vārdnīcu — iesūt vārdnīcas eksemplārā baltas lapas, sarakstīt uz tām trūkstošos vārdus un piezīmes un «uzticēt tam, kas ņemsies šīs vārdnīcas otru izdevumu apgādāt»². Tieši tā sākumā Kārlis Mīlenbahs arī dara. Taču drīz izrādās, ka latviešu valodas bagātība nav ietilpināma divkārt pavairotā K. K. Ulmaņa vārdnīcas apjomā. K. Mīlenbaham nākas pasūtīt īpašu skapi, tādu kā Krišjānim Baronam. Katrs vārds tiek izrakstīts uz īpašas zīmītes un atrod vietu vajadzīgajā nodalījumā. Pavisam piepildīti trīs šādi skapji.

Sākumā arī pats valodnieks savu darbu pieticīgi sauc par tulkojošu vārdnīcu. «Es ceru,» raksta K. Mīlenbahs Josefam Zubatijam, atsaukdamies uz mudinājumu publicēties zināt-

¹ Kronvalds A. Dr. Ulmaņa Latviešu valodas vārdnīca // Kopoti raksti. — R., 1937. — 1. sēj. — 475. lpp.

² Turpat. — 481. lpp.

niskos žurnālos, «ka izdaru pakalpojumu zinātnei ar latviešu-vācu leksikonu, kam es jau kopš kāda laika vācu materiālu.»¹ Tomēr jau drīz kļūst skaidrs, ka vārdnīcas uzdevums būs daudz plašāks.

Atklātībā par K. Mīlenbaha vairāku gadu veikumu kļūst zināms tikai pēc viņa pārnākšanas darbā uz Rīgu. Kā valodnieks viņš jau ir plaši pazīstams. Viņam nedraud mūsdienu zinātnes lāsts — šaurā specializācija. Latviešu valodniecībā ir tik daudz darāmā, ka jāspēj būt gan sintaksistam, gan leksikogrāfam, gan literārās valodas veidotājam, gan valodas kopšanas un pētišanas organizētājam. Un tieši valodniecisko interešu plašums ļauj Kārlim Mīlenbaham veidot tādu neparastu, daudzpusīgu vārdnīcu, kurā apvienotos valodnieka, filozofa un dzejnieka skatījums uz vārdu.

Kartotēku valodnieks papildina, vērīgi sekojot latviešu periodikai, lasīdams grāmatas, vākdams izlokšņu vārdus. Viņam palīdz sieva, brālis Fricis, vēlāk arī dēli. Tomēr pārbaudīt katra vārda nozīmi un izrunu vairs nav Mīlenbaha ģimenes spēkos. Ar K. Mīlenbaha studiju biedra J. Velmes atbalstu mēnešrakstā «Austrums» tiek nodibināta īpaša «Valodniecības drusku» nodaļa, kurā K. Mīlenbahs pub-

¹ K. Mīlenbaha vēstule J. Zubatijam 1894. g. 30. jūnijā.

licē vārdus, par kuriem vēlas saņemt sīkākus paskaidrojumus.

Latviešu valodas vārdnīcas veidošana ir viens no cēloņiem, kāpēc Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijā 1904. gadā tiek nodibināta Valodniecības nodaļa. Rodas iespēja kopīgi apspriest mazāk pazīstamos vārdus. Par sēžu gaitu regulāri ziņo laikraksti, tiek publicēti arī apspriežamo vārdu saraksti. K. Mīlenbahs izmanto katru izdevību iztaujāt dažādu izlokšņu runātājus par vārdu izrunu un nozīmi.

Tomēr dalībnieku Valodniecības nodaļas sēdēs nav daudz. Uzsākot darbu pie vārdnīcas, Kārlis Mīlenbahs gan ir cerējis, ka viņu visi sapratīs un atbalstīs, it īpaši skolotāji, rakstnieki, žurnālisti, mācītāji. Diemžēl tā nenotiek. Valodniecības nodaļas ceturtdienu sēdēs parasti redzamas vienas un tās pašas sejas — I. Cīruļis, F. Adamovičs, L. Adamovičs, Apsīšu Jēkabs, E. Brencis, A. Ramans un daži citi. Apsīšu Jēkabs šajā sakarā izteicies: «Kas domā, ka Mīlenbaham tāpat pieplūda vārdi no malu malām kā «Latvju dainu» kopotājam tautasdziesmas, tas gan ļoti maldās..., to, kas iesūtīja, nebija daudz, un tad arī ne no tām aprindām, no kurām to vispirms varēja sagaidīt.»¹

1903. gada 1. jūnijā J. Ēndzelīns ziņo K. Mīlenbaham, ka saņēmis no Getingenes firmas «Wandenhoeck & Ruprecht» uzaicinājumu sarakstīt latviešu valodas gramatiku un vārdnīcu firmas indoeiropiešu valodu gramatiku un vārd-

¹ Apsīšu Jēkabs. Mūsu valodnieka K. Mīlenbaha piemiņai // Dzimtenes Vēstnesis. — 1916. — 31. marts.

nīcu kolekcijai.¹ Gramatiku uzņemas rakstīt pats J. Endzelīns, bet vārdnīcai, pēc viņa domām, labāk sagatavots ir K. Mīlenbahs. Sadarboties ar vācu firmu gan K. Mīlenbaham neizdodas, arī J. Endzelīna «*Lettische Grammatik*», kas ir šīs firmas pasūtījuma darbs, iznāk tikai 1922. gadā Rīgā. Tomēr cerība, ka atradies iespējamais vārdnīcas izdevējs, liek K. Mīlenbaham pasteidzināt darbu, iesaistot tajā palīgus. Vārdnīcas tapšanai sāk sekot arī prese. 1905. gada janvārī žurnāls «Apskats» ziņo, ka «mūsu cītīgais valodas urkņis un pētnieks» jau sācis kārtot vārdus ar burtu *a*.² Vairāki periodiskie izdevumi aicina lasītājus iesūtīt materiālus topošajai vārdnīcai, kas «varētu tiklab citām tautām rādīt mūsu valodas bagātību, kā arī mums pašiem noderēt par neizsmeļamu pamācības avotu»³. Tiek sniegti arī vārdnīcas šķirkļu noformēšanas paraugi. Tie tiek publicēti arī panīkušajās Latviešu Literārās biedrības «Magazīnās». Tomēr no vācu mācītājiem K. Mīlenbahs saņem tikai vienu sūtījumu ar sakrātiem vārdiem.⁴

1906. gadā aprīlī 25 gadi, kopš K. Mīlenbaha skolotāja gaitu sākuma. Par godu šai jubilejai — vai gan mūsu dienās kāds tādu atcerē-

¹ J. Endzelīna vēstule K. Mīlenbaham 1903. g. 1. jūnijā. VB RN R x/55, p. 51-8477.

² Āronu M. Mīlenbaha latviešu vārdnīca // Apskats. — 1905. — Nr. 1. — 38. lpp.

³ Liels darbs valodniecības laukā // Vērotājs. — 1905. — Nr. 4. — 474. lpp.

⁴ Āronu M. Latviešu literāriskā (Latviešu Draugu) biedrība savā simts gadu darbībā. — R., 1929. — 110. lpp.

tos? — daudzi laikraksti un žurnāli ievieto K. Milenbaham veltītus rakstus. Blakus slavinājumiem un ilga radoša mūža vēlējumiem ieskaņas arī balsis, kas min, ka ilgi gaidīto latviešu valodas vārdnīcu Kārlis Milenbahs raksta grūtos apstākļos, tikai no maizes darba brīvajā laikā. Tomēr, kaut arī vārdos visi atzīst, ka valodnieka darbam ir liela nozīme, nekāda praktiska palīdzība viņam netiek sniegta.

Liktenis K. Milenbaham un viņa vārdnīcai nav labvēlīgs. 1908. gadā no ilgstošas nieru slimības mirst sieva. Smagi saslimst jaunākais dēls Fēlikss. Lai uzturētu ģimeni, kā arī lai varētu sūtīt slimo dēlu ārstēties uz Franciju un Vāciju, valodnieks spiests uzņemties lielu pedagoga slodzi. Līdztekus pamatdarbam Aleksandra ģimnāzijā viņš pasniedz stundas arī N. Draudziņas ģimnāzijā un citās skolās, uzņemas veikt dažādus honorāra darbus. Pēteris Šmits vēlāk ar rūgtumu rakstīs, ka vārdnīca palikusi nepabeigta ne tāpēc, ka K. Milenbahs agri miris, bet gan tāpēc, ka Rīgas Latviešu biedrība nav sniegusi nepieciešamo atbalstu. Ar 50—100 rubļiem mēnesī (apmēram viena tālaika studenta stipendija) būtu pieticis, lai valodnieks varētu atteikties no citiem darbiem.¹ Tomēr tikai sākot ar 1913. gadu, Letonijas filistru palīdzības biedrība piešķir K. Milenbaham pabalstu — 500 rubļu gadā. Lielākās kredītiestādes sāk domāt par K. Milenbaha fonda dibināšanu. Izpelnīta arī pensija, tomēr rūpēs par dēla nākotni valodnieks vēl nevar atteik-

¹ Smits P. Mūsu valodnieks K. Milenbahs // Lūdums. — 1916. — Nr. 122. — 2. (15.) jūn.

ties nō skolotāja darba. Sapnis nodoties tikai vārdnīcai paliek nepiepildīts.

Jau 1905. gadā K. Mīlenbahs aizsūta šķirkļu paraugus krievu valodniekam A. Pogodinam un lūdz viņu izteikt savu vērtējumu. A. Pogodins, kurš izrāda lielu interesi par vārdnīcas likteni, ieteic K. Mīlenbaham griezties pēc pabalsta Pēterburgas Zinātņu akadēmijā.¹ K. Mīlenbahs kā nopietnu zinātnisku rakstu autors krievu valodnieku vidē ir labi pazīstams; pabalstu viņam mēģina izkārtot arī krievu kolēģi F. Fortunatovs un A. Šahmatovs, bet velti.²

1911. gadā «Dzimtenes Vēstnesī», «Latvijā», «Tēvijā», «Rīgas Avīzē», «Liepājas Atbalsī» un citos laikrakstos parādās K. Mīlenbaha raksts «Par izskaidrojamiem un iesūtāmiem vārdiem». Viņš pateicas visiem vārdu iesūtītājiem un vēlreiz atgādina, kā vārdi pierakstāmi. Valodnieks lūdz norādīt arī sūtītāja vārdu un adresi, lai nepieciešamības gadījumā varētu gūt sīkākus paskaidrojumus par vārdu nozīmi vai izrunu. Tā kā kartotēkā vārdi rakstīti uz mazām lapiņām, tad tāpat būtu jārikojas arī vārdu iesūtītājiem, vai vismaz jāraksta uz lapas vienas puses, lai to varētu sagriezt. «Ik uz soļa leksikogrāfam rodas nepārvaramas grūtības,» norāda K. Mīlenbahs, «tāpēc ka mums trūkst iepriekšēju darbu, uz kuriem varētu droši dibināties. Šo drošību, kas vārdnīcai tik nepiecie-

¹ A. Pogodina vēstule K. Mīlenbaham 1905. g. 26. aprīlī. VB RN, R x/55, p. 51-8477.

² A. Šahmatova vēstule K. Mīlenbaham 1907. g. 1. maijā. VB RN, R x/55, p. 51-8477.

šama, varēsim tikai tad iegūt, ja radīsies malu malās vārdu paskaidrotāji, kas uzrakstīs un piesūtīs mazpazīstamus, vārdnīcās nesastopamus vārdus.»¹

1911. gada 26. augustā Valodniecības nodaļas sēdē K. Milenbahs ziņo, ka trešdaļa vārdnīcas pabeigta. Daudzi sīkumi tomēr vēl precizējami. Un valodnieks izteic nebijušu priekšlikumu: iekārtot vārdnīcas korektūras stacijas kādās četrdesmit Latvijas vietās. To darbiniekiem par atlīdzību būtu piešķirams vārdnīcas brīveksempļārs — no Kārļa Milenbaha kabatas.

Valodnieks ieteic sasaukt īpašu valodniecisku sapulci jau nākamajā — 1912. gada — vasarā, lai interesentus iepazīstinātu ar vārdnīcas veidošanas gaitu, ar skaņu apzīmēšanas paņēmieniem, kā arī lai precizētu citus jautājumus, kurus ar laikrakstu starpniecību grūti pilnībā izklāstīt.² Šīs ieceres diemžēl nepiepildās. Vārdu nozīmes tiek noskaidrotas tikai Valodniecības nodaļas sēdēs un ar laikrakstu palīdzību.

1911. un 1912. gada mijā K. Milenbahs vēlreiz publicē aicinājumu sūtīt vārdus. Tā kā latviešiem esot tikai divi trīs vīri, kas izredzējuši valodniecību par savu arodu, un tie paši tā apkrauti ar amata darbiem, ka nespēj daudz laika ziedot valodas pētīšanai, tad talkā jānāk visai sabiedrībai: «Ja gaidīsim, lai mūsu valodnieki

¹ Dzimtenes Vēstnesis. — 1911. — 19. janv. (1. febr.)

² *Ramans A.* Valodniecības nodaļa // *Druva*. — 1913. — Nr. 11. — 1016.—1017. lpp.

vieni paši strādā latviešu valodas druvā, tad uzkrausim tiem pārlietu smagu nastu, kas nebūs viegli ceļama, ne vēl nesama; bet, ja plašākas aprindas pabalstīs valodnieku pūliņus, tad varam cerēt uz labiem panākumiem mūsu valodas jautājumos.»¹

Neiztiek arī bez starpgadījumiem. Toreizējais Kazaņas universitātes students J. Plāķis izsaka šaubas, vai vēlams iesaistīt vārdu vākšanā ne-speciālistus, kam grūti noteikt zilbju intonācijas.² Sava taisnība jau viņam būtu — arī pašlaik vārdus no tautas mutes vāc galvenokārt valodnieki vai speciāli apmācīti cilvēki —, bet K. Milenbaha vārdnīcas tapšanas laikā tas ir nereāli. K. Milenbaha programmu ņemas aizstāvēt J. Endzelīns: «Paši valodnieki vien, un ja tie dzīvotu pat saules mūžu, nemūžam nevar izdibināt, kā visus latviešu valodas vārdus runā katrā pagastā.»³ Viņš arī piebilst, ka valodnieki gaidīt gaida K. Milenbaha vārdnīcu, jo ir pārliccināti, ka tā būs zinātniska arī ar nevalodnieku palīdzību.

1915. gada sākumā K. Milenbahs saņem šādu vēstuli:

«Godājamais tautiet! Latvju dainu druka pa-beigta. Tagad gribētos Jūsu vārdnīcu virzīt, bet

¹ *Milenbahs K.* Par latviešu valodas materiālu krāšanu // *Dzimtenes Vēstnesis*. — 1901. — 31. dec. (1902. g. 13. janv.)

² *Plāķis J.* Par latviešu tonisko zilbju akcentu // *Domas*. — 1912. — Nr. 11. — 1148.—1155. lpp.

³ *Endzelīns J.* Vai nevalodnieki spēj nākt talkā valodniekiem // *Darbu izlase*. — 1974. — 2. sēj. — 690. lpp.

Akadēmija viņas izdošanu neuzņemsies, ja vismaz puse no visa darba nav pabeigta. Tālab lūdzu man paziņot, ciktāl Jūs šo darbu esat veikuši, arī lūdzu man piesūtīt proves drukas loksni izskatīšanai un man teikt, cik drukas lokšņu liels varētu būt viss darbs. Daudzreiz sveicinādams

Jūsu H. Visendorfs.»¹

Pēc Kārļa Milēnbaha domām, pie vārdnīcas vēl atlicis piecu sešu gadu darbs. Taču ir sācies pirmais pasaules karš. 1915. gada vasarā uz Tērbatu, vēlāk uz Veravu tiek evakuēta Aleksandra ģimnāzija, un līdz tai svešumā jādodas arī virsskolotājam Kārlim Milēnbaham.

1916. gada marta beigās no Veravas uz Rīgu pajūgā tiek vests zārks. Kārļa Milēnbaha ļaunās nojautas ir piepildījušās. Viņš mirst, vārdnīcu nepabeidzis, neziņā par tās turpmāko likteni.

Kārlis Milēnbahs tiek apglabāts 1916. gada 2. aprīlī Lielajos kapos blakus 1908. gadā mirušajai sievai. Pavadītāju nav maz; bērnu ceremonijā runā Rīgas Latviešu biedrības priekšnieks F. Grosvalds, Tērbatas bēgļu apgādāšanas komitejas darbinieks I. Cīrulis, Letonijas filistru palīdzības biedrības vadītāji. Vai visās avīzēs parādās nekrologi. Tomēr «tas bij nieks, salīdzinot ar to, kā latviešu inteli-

¹ H. Visendorfa vēstule K. Milēnbaham 1915. g. 9. februārī. VB RN, R x/55, p. 51-8477.

ģence un skolas jaunatne būtu izvadījusi K. Mīlenbahu uz mūžīgu dusu parastajos apstākļos. Toreiz bēgļu laiks visam uzlika savu smāgo roku»¹.

«Latviešu valodas vārdnīca» nereti tiek salīdzināta ar «Latvju dainām». Tautas valodas poēzijas gars tos vieno uz visiem laikiem. Bet — Krišjānis Barons savu mūža darbu pabeidza, redzēja to izdotu, izjuta tautas cieņu un mīlestību.

Kārlis Mīlenbahs neguva neko.

Vecākā kolēģa piemiņai Jānis Endzelīns velta, manuprāt, izjustāko un tēlaināko no saviem rakstiem. «Pats viņš par savu mūža darbu uzlūkoja latviešu vārdnīcas sarakstīšanu,» atceras J. Endzelīns. «Un, par to ieminoties, tagad sirds sažņaudzas sāpēs. Jo, kad kāds cilvēks, ievērojamu un paliekamu darbu padarījis, aizver acis uz mūža dusu, tad, zināms, žēl mums viņu zaudēt no sava vidus, bet apmierinājumu tad atrodam apziņā, ka nāve visu mūsu daļa, un aizgājēja paveiktā un atstātā mūža darbā, ko nekāda nāve mums nespēj laupīt. Bet kā lai tagad apmierināties, kad Kārlis Mīlenbahs miris nelaiķā, miris, savu mūža darbu — savu vārdnīcu nepabeidzis? Tikai rūgtuma jūtas par nāves nejēdzību pilda tagad sirdi.»²

¹ Adamovičs L. Kārļa Mīlenbaha dzīve un darbi // Filologu biedrības raksti. — 1927. — 7. sēj. — 96. lpp.

² Endzelīns J. Kārļa Mīlenbaha darbi valodniecībā // Darbu izlase. — 1974. — 2. sēj. — 559.—560. lpp.

Sajā vietā stāstījums par Kārļa Mīlenbaha vārdnīcu varētu arī pārtrūkt, jo varēja nebūt pašas vārdnīcas. Par laimi, tā mums ir, un biezo sējumu titullapās lasāms arī Jāņa Endzelīna vārds. Abu autoru darbs savijies nedalāmā vienībā. Jāpiekrīt A. Augstkalnam: «Daži ir prātojuši, kā saukt šo vārdnīcu — vai par Mīlenbaha, vai par Endzelīna. Veltīgas pūles. Nezinātāju priekšā gan neklāsies noklusēt ne vienu, ne otru, bet zinātāju priekšā nebūs goda pilnāka nosaukuma kā vienkārši — Latviešu valodas vārdnīca.»¹

Ar «Latviešu valodas vārdnīcu» Jānis Endzelīns ir saistīts jau ilgu gadus, pirms viņš sāk strādāt pie tās papildināšanas un rediģēšanas. 1921. gadā, atgriezies Latvijā no Harkovas, viņš saņem Izglītības ministrijas uzdevumu pabeigt vārdnīcu. K. Mīlenbaha atstātie manuskripti — ap septiņdesmit biezu burtnīcu — un vēl neapstrādātu vārdu krājums līdz tam ir glabājies pie valodnieka dēla. Kad vārdnīca ir pabeigta, kartotēka tiek nodota atpakaļ Kārlim Mīlenbaham junioram; diemžēl tās pašreizējā atrašanās vieta nav zināma. Saglabājušies ir tikai atsevišķi manuskripta fragmenti.

Savāko vārdu apstrādi uzsākot, Kārlim Mīlenbaham ir bijis jāizšķiras par vārdnīcas šķirklā uzbūvi. Viņš izpētījis pazīstamākās citautu skaidrojošās vārdnīcas, īpaši J. Grimma un V. Dala vārdnīcas, tomēr neviena no tām īsti neatbildusi valodnieka iecerēm. Par iespējamo vārdnīcas uzbūvi K. Mīlenbahs lūdzis vēlreiz

¹ *Augstkalns A.* Kārļa Mīlenbaha raksti // Filoloģijas materiāli. — R., 1933. — 18. lpp.

padomāt Jāni Endzelīnu, ar kuru vārdnīcas jautājumi pārspriesti kopīgos ceļojumos, izlokšņu vārdus vācot. J. Endzelīns jau 1905. gadā ir izklāstījis savas domas apjomīgā vēstulē, gan piebilzdams, ka - dara to, tikai K. Milēnbaha lūgumu ievērodams.¹ Kārlis Milēnbahs arī vēlējies, lai vārdu etimoloģiju viņa vārdnīcā dotu J. Endzelīns.

Lai vārdnīca būtu pēc iespējas pilnīgāka un precīzāka, Jānis Endzelīns tās veidošanā aicina piedalīties visus, kam rūp latviešu valoda. «Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā» tiek publicēti 68 saraksti ar neskaidrajiem vārdiem, par kuriem nepieciešamas papildu ziņas, kā arī 17 saraksti vārdnīcas papildinājumiem. Uz J. Endzelīna lūgumu sniegt paskaidrojumus par vārdu nozīmi, izrunu un lietošanu atsaucas apmēram tūkstošs cilvēku. Ik svētdienu savā dzīvoklī valodnieks tiek ar dažādu novadu pārstāvjiem, kas atnesuši materiālus vārdnīcai. Sevišķi daudz jaunu vārdu un vārdu nozīmju nāk klāt pēc 1928. gada, kad rodas iespēja uz 29 Latvijas vietām nosūtīt īpaši sagatavotus darbiniekus apvidvārdu vākšanai.

«Latviešu valodas vārdnīca» nāk klajā laikposmā no 1923. līdz 1932. gadam, sākumā atsevišķās burtnīcās, vēlāk apvienota četros biezos sējumos. Vārdnīcu sāk iespiest, līdzko J. Endzelīns ir sagatavojis pirmo burtnīcu. Kaut arī galavārdos tiek norādīts, ka vārdnīca neapšaubāmi būtu labāka un pilnīgāka, ja to sāktu iespiest tad, kad nobeigts viss darbs, lēmums

¹ J. Endzelīna vēstule K. Milēnbaham 1905. g. 26. aprīlī. VB RN R x/55, p. 51-8477.

publicēt pa daļām neapšaubāmi ir bijis pareizs, jo vārdnīca ir ļoti gaidīta. Pēc pirmo burtnīcu iznākšanas lasītāji iesūta aizvien jaunus un jaunus vārdus. J. Endzelīns kopā ar E. Hauzenbergu sagatavo un no 1934. līdz 1946. gadam laiž klajā vēl divus sējumus ar nosaukumu «Papildinājumi un labojumi K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīcai». Tā noslēdzas vairāk nekā sešdesmit gadus ilgais darbs pie lielākās latviešu vārdnīcas, kurā ietverti ap 110 tūkstoši vārdi.

Veidojot vārdnīcu, jāizšķiras, kurus vārdus tajā ievietot. Par to domā «Latviešu valodas vārdnīcas» autori, vispirms Kārlis Milēnbahs, tad Jānis Endzelīns. Pirmām kārtām tie ir vārdi no folkloras materiālu publicējumiem. K. Milēnbahs raksta: «... ikviens, kas stājies pie latviešu vārdnīcas, pirmā vietā nostādīs Barona dainas, no tām tūkstošiem jauku vārdu un teicienu smeldams. Barona sagatavotajās dainās spēks, kas visus pārņem, gan valodniekus, gan vēsturniekus visās vēstures nozarēs, gan dziesminiekus.»¹ Vārdu nozīmju paskaidrošanai piemēri parasti tiek ņemti no tautasdziesmām, A. Lerha-Puškaiša sakopotajām pasakām, tiek izmantoti arī sakāmvārdi, parunas, izteicieni.

Nozīmīgu daļu vārdnīcā veido izlokšņu vārdi, kas savākti, autoriem apceļojot Latviju, vai iegūti no vārdu sūtījumiem. Atsevišķā šķirklī vai papildinājumos ievietoti autoriem zināmie

¹ *Milēnbahs K.* Par latviešu valodas materiālu krāšānu // *Dzimtenes Vēstnesis*. — 1911. — 31. dec. (13. janv.)

baltu cilmes vārdi. Noraidoša ir vārdnīcas autoru, īpaši J. Endzelīna, attieksme pret aizguvumiem. Vecākais aizguvumu slānis vārdnīcā ir atrodams, bet lielu daļu izloksnēs sastopamus jaunākus aizguvumus, starp tiem arī tādus vārdus, kas ir K. Mīlenbaha sarakstītajā manuskripta daļā, vārdnīcā neredzam. Par to vārdnīcas priekšvārdā J. Endzelīns raksta: «Izmetis esmu no manuskripta maz lietojamus patapinājumus, svešvārdus (piem., *arests*) un tādus jaunvārdus, kas nav vēl pilnīgi ieviesušies dzīvajā tautas valodā. Šādi jaunvārdi un svešvārdi ievietojami tikai kādā prakses vajadzībām nolemtā vārdnīcā.»¹ Izdot praktisku vārdnīcu, kur ievietot jaunākus vārdus, J. Endzelīns K. Mīlenbaham ieteic jau 1911. gadā, lai «Latviešu valodas vārdnīcā» būtu tikai īsta «latviešu manta»².

Jau 1905. gadā J. Endzelīns ir atzinis par pareizu K. Mīlenbaha vēlēšanos uzņemt vārdnīcā arī vārdus, kas sastopami pirmajos latviešu rakstos, tā teikt, «novecojušos, bet drošus». Vārdnīcai izrakstīti vārdi no «*Undeutsche Psalmen*» (1587), G. Manceļa vārdnīcas un sprediķu grāmatas, tomēr visa tā sauktā veclatviešu literatūra nav aptverta. Pēteris Smits, atzīdams šī perioda nozīmi literārās valodas vēsturē, iesaka uzdot ekscerpēt veclatviešu literatūru K. Mīlenbaha skolniekam E. Brencim un solās izgādāt

¹ *Endzelīns J. Priekšvārdi // Mīlenbahs K. Latviešu valodas vārdnīca. — R., 1923—1925. — 1. sēj. — 4. lpp.*

² *J. Endzelīna vēstule K. Mīlenbaham — 1911. g. 2. janvārī. VB RN, R x/55, p. 51-8477.*

arī atlīdzības naudu.¹ Pats P. Šmits daudziem citiem vārdu sūtījumiem pievieno arī izrakstus no G. Dreseļa gramatikas.

Lielu vārdnīcas daļu veido vārdi, kas izrakstīti, diendienā lasot daiļliteratūru. Tie ir gan maz zināmi apvidvārdi, gan arī rakstnieku darināti jaunvārdi. Sevišķa vērība veltīta to rakstnieku daiļradei, kuru darbos izpaužas dzimtā novada valodas īpatnības, — J. Akurateram, Ā. Alunānam, Aspazijai, A. Deglavam, E. Dinsbergam, A. Brigaderei, J. Jaunsudrabiņam, J. Janševskim, V. Plūdonim, Rainim. Avotu sarakstā norādīts arī rakstnieka dzimtais pagasts.

Kārlis Mīlenbahs darbojies vai visās valodniecības nozarēs, tomēr galveno vērību veltot divām no tām — leksikogrāfijai un valodas kultūrai. Šīs nozares zināmā mērā ir pretrunīgas. Leksikogrāfa interešu priekšmets, sastādot tādu visaptverošu vārdnīcu, ir visi latviešu valodas vārdi; viņš tos ietver vārdnīcā un analizē, apzināti atstādams malā savu personisko attieksmi pret tiem. «Dzīvās lielkrievu valodas skaidrojošās vārdnīcas» («Толковый словарь живого великорусского языка»; 1863—1866) autors V. Dals zīmīgi teicis, ka vārdnīcas sastādītājs nav likumdevējs, bet valodas kalps; kas tajā ir, tas viņam jāvēc, un viņš nevar izmest to, kas viņam nepatīk. Literārās valodas veidotāja darbā turpretim ļoti svarīgs ir pamatots vārdu

¹ P. Šmita vēstule K. Mīlenbaham 1914. g. 22. jūlijā. VB RN, R x/55, p. 51-8477.

un konstrukciju vērtējums, stilistisko nianšu nošķiršana, par ko runājām iepriekšējās nodaļās. Kā abiem valodniekiem — gan K. Milenbaham, gan J. Endzelīnam — izdodas savienot leksikogrāfa konstatējošo un valodas kopēja vērtējošo skatu uz vārdu?

Ir pamats runāt par zināmu vārdu atlasī. Autoru domas par vārda statusu valodas sistēmā iespējams izsecināt no piezīmēm šķirkļa tekstā, no norādītā avota vai lietošanas vietas, dažkārt arī no piemēriem. Sprotamu iemeslu dēļ vārdnīcā nav ietverti daudzie ģermānismi, ko lieto Kurzemes libiskajās izloksnēs, tāpat arī Latgales izloksnēs sastopamie slāvismi. Par agru licies vārdnīcā iekļaut arī daudzus jaunvārdus. Jaunvārdi, kuri, pēc J. Endzelīna domām, vēl nav pietiekami droši nostiprinājušies valodā, apzīmēti ar zvaigznīti.

Kārlis Milenbahs apcerējumos par latviešu valodas leksiku dažkārt visai noraidoši vērtējis samērā bieži izplatītus vārdus vai jaunas vārdu nozīmes. Daži no tiem vārdnīcā netiek iekļauti, piemēram, *vidutājs*, *tiešamība*, *mutisks*, *rakstisks*, *mīla* u. c. Tādi mūsdienās pierasti salikteni kā *sniegbalts*, pret ko kategoriski iebilda gan K. Milenbahs, gan J. Endzelīns, vārdnīcā doti ar zvaigznīti. Tomēr arī vārdnīcas sastādītājs nav brīvs no vērtējošas attieksmes pret valodu. Atšķirīga var būt arī valodas izjūta. Vārdnīcas autori grupējuši vārda nozīmes tā, lai pirmajā vietā būtu cilmes ziņā vecākā vai izplatītākā nozīme. Tā kā te dominējošā bieži vien ir valodas izjūta, kurzemnieka Milenbaha un vidzemnieka Endzelīna uztvere ne vienmēr saskan.

Kaut arī, retrospektīvi vērtējot, vārdnīcā var saskatīt dažas nepilnības un nekonsekvences — uz tām norādījis arī pats Endzelīns vārdnīcas pēcvārdā —, «Latviešu valodas vārdnīcas» vērtība nav vārdos izsakāma. Tā to uztver arī vairums vārdnīcas recenzentu. Par K. Mīlenbaha un J. Endzelīna «Latviešu valodas vārdnīcu» parādās ap četrdesmit recenziju. Starp atsauksmju autoriem ir A. Meijē, M. Nīdermanis, K. Būga un citi, kas uzsver domu, ka līdz ar vārdnīcas iznākšanu latviešu valodas bagātības kļūst pieejamas cittautu pētniekiem. Salīdzināmajā valodniecībā nu būs iespējams plašāk iesaistīt latviešu valodas datus. No pašmāju recenzentiem J. Endzelīnam gadās dzirdēt arī pārmetumus par kļūdainu etimoloģiju, par nepārbaudītām avotu norādēm un neprecīziem citātiem, īpaši K. Mīlenbaha sarakstītajā daļā. Kā jau tas dažkārt mēdz būt, vairāki recenzenti aizraujas ar kļūdu meklēšanu, nesaskatot lielā darba nozīmi kopumā. Vairums atsauksmju tomēr ir cildinošas, tajās ir lietišķi norādījumi, kas vēlāk, sagatavojot vārdnīcas papildsējumus, ir ņemti vērā. Ar recenziju uzskaitījumu vislabāk var iepazīties J. Endzelīna bibliogrāfijā.¹

Bet 1936. gadā laikraksts «Brīvā Zeme» publicē K. Ducmaņa izteikumus par vārdnīcu. Viņš raksta, ka viņa mātesbrālis, skolotājs un grāmattirgotājs Pēteris Bērziņš — «viens no pēdējiem mohikāņiem ar vēl pilnam tīru valodu

¹ Akadēmiķis Jānis Endzelīns: Bibliogrāfija. — R., 1958. — 43.—46. lpp.

un valodas nojautu» — esot konstatējis, ka «Latviešu valodas vārdnīca» ir nelatviska, tai trūkstot «latviešu valodas nojautas un intuīcijas, kaut arī ir daudz zinātniskas erudīcijas». K. Ducmanis ieteic, lai valodnieki (izņemot, protams, J. Endzelīnu), rakstnieki un tautas valodas praktiķi «uzņemtos pamatīgu izmeklēšanu, kā īsti stāv ar Endzelīna un Milenbaha vārdnīcu viņas latviskuma un valodas nojautas ziņā». ¹ Kā te lai neatceras pārmetumus, ko mūsu dienās daži izsaka «Latviešu literārās valodas vārdnīcai» (iznāk kopš 1972. gada)? Laiks visu noliks savās īstajās vietās. Varētu piebilst, ka ir neiespējami šīs divas vārdnīcas pretstatīt, jo parāk dažāds ir to aptvertais laika posms, atšķirīgi vārdnīcas veidošanas principi un uzdevumi.

Pagājuši gandrīz seši gadu desmiti, kopš «Latviešu valodas vārdnīcas» ceturtā sējuma iznākšanas. Tomēr vārdnīcas vērtība nemazinās, gluži pretēji — tā tikai palielinās. Vai mūs saista aizmirstie vārdi vai iepriekšējo paaudžu pasaules redzējums, kas tik tēlaini atklājas vārdnīcas lappusēs?

Rakstnieks K. Milenbaha vārdnīcā smeļas nepierastu izteiksmi un poētisku iedvesmu. Valodniekam tā joprojām ir ikdienā lietojama grāmata. Sen kļuvis par tradīciju atzinumus leksikoloģijā, semantikā, valodas vēsturē un citās valodniecības nozarēs salīdzināt ar norādījumiem šajā vārdnīcā. Tajā ierosmi rod zinātnes

¹ *Ducmanis K.* Bīstami novirzieni mūsu valodas praksē. — Brīvā Zeme. — 1936. — Nr. 144. — 1. jūlijā. Sk. arī: *Milenbahs K.* [juniors]. Ap K. Ducmaņa rakstu. — Turpat. — 29. aug.

un tehnikas terminu veidotāji, jaunu vārdu darinātāji, senvārdu atjaunotāji. Sācies darbs pie plašas daudzsējumu latviešu apvidvārdu vārdnīcas. Arī te vērtīgus padomus sniedz K. Milēnbaha un J. Endzelīna darbs. Ne velti paredzēts jau drīzumā izdot šīs vārdnīcas faksimilu.

Nobeigumā — daži skaitļi pārdomām. Savāko vārdnīcas materiālu Kārlis Milēnbahs sāka apstrādāt un vārdnīcu kārtot 1904. gadā, pēdējās no 150 tūkstošiem lappušu uzrakstītas 1916. gada martā. Tātad apmēram vienpadsmit gadi: skolotāja darbs ģimnāzijā, Valodniecības nodaļas un Ortogrāfijas komisijas priekšsēdētāja pienākumi, «Latviešu gramatika», ap četrdesmit nopietnu zinātnisku rakstu un — vidēji desmit apstrādāti vārdnīcas šķirklī dienā...

NOBEIGUMA VIETĀ

Nevarētu teikt, ka valodnieks Kārlis Milēnbahs būtu aizmirsts. Viņa vārdu zina vai visi latvieši, daudzās mājās «Latviešu valodas vārdnīca» stāv goda vietā. Tomēr šķiet, ka viņa zinātniskā mantojuma loma latviešu valodas atdzimšanas gaitās varētu būt lielāka. Tāpēc, pieliekot šai grāmatai punktu, man ir tikai viena vēlēšanās — lai ne tikai valodnieki, bet arī citi kultūras un izglītības darbinieki būtu rosināti dziļāk ielūkoties K. Milēnbaha atziņās, lai atrastos lasītāji sagatavotajai K. Milēnbaha darbu izlasei.

Kārļa Milēnbaha dzīves un darbu izpēte turpinās. Gribētu aicināt tajā iesaistīties lasītājus, kuru rīcībā ir ziņas par Milēnbahu dzimtu un

Kārli Mīlenbahu. Kopīgiem spēkiem atņemsim
aizmirstībai ne tikai liela darba veicēju bet arī
labu cilvēku.

Nešaubos, ka drīz tiks atjaunotas arī ārējas
pateicības zīmes — atkal būs K. Mīlenbaha
skola Kandavā, piemiņas plāksnes viņa dzīves
un darbības vietās. Bet, pat ja tā nebūtu, Kārļa
Mīlenbaha mūžs paliks mūsu zinātnē un kul-
tūrā. Tad būs piepildījies valodnieka novēlē-
jums, kas atrasts tikai pēc viņa nāves:

«Tūkstošu tūkstošiem cilvēku dzīvojuši un
dzīvo šo baltu dienu neminēti, neslavēti, no sa-
vēju pulciņa pat drīz pēc viņu nāves aizmirsti.
Izdzēsta no cilvēku atmiņas ir viņu vārdu un
darbības piemiņa. Bet tomēr šī aizmirstā, nepa-
zīstamā darbība dzīvo joprojām savās sekmēs
vispārībai par svētību pēc vecā pazīstamā
likuma, ka sekmes ir bezgalīgu sekmju cēlējas.
.. Tamdēļ lai sabiedrojamies vispārīgā labuma
pēc. Lai sējam, vienprātībā sabiedrojušies, katrs
savu graudiņu. Tad uzzels jauka sēja, par kuru
mēs priecāsimies dzīvodami un kurā mēs dzī-
vosim arī tad, kad būsim jau miruši. Jo uz katru
no mums attiecas viegli saprotamie dzejnieka
vārdi:

Nāvi tu baidies, draugs! Tu gribētu mūžīgi
dzīvot?

— Dzīvo tautai par labu, tad dzīvosi vispārīb's
labā,

Kurā nemirsi tu, lai gan sen jau dusēsi
kapā.»¹

¹ *Mīlenbahs K.* Par nemirstību (Iz latviešu ievērojamā
valodnieka atstātajiem rakstiem) // Izglītības Ministrijas
Mēnešraksts. — 1924. — Nr. 1. — 3.—4. lpp.

№ 202.

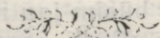
Rīgas latviešu Beedribas Derīgu Grahmatu
Nodaras iidewums.

Daschi jautajumi par latweeschu walodu.

IV.

K. Mühlenbacha

iiskaidroti.



Rīgā, 1909.

Drufais „Rīgas Awīķes“ druktawā, Rīgā,
Zuworowa ceļā Nr. 6.

PIELIKUMS.

K. MILENBAHA RAKSTS

«PAR VALODAS PAREIZĪBU»¹

NO 4. KRĀJUMA «DAŽI JAUTĀJUMI PAR LATVIEŠU VALODU»

Ka mūsu valodā daudz kļūdu sastopams, par to daudzkārt dzirdam sūdzamies, par to daudzkārt lasām jauniznākušū grāmatu pārsprīdumos. Daži no grāmatu pārsprīdējiem aizrāda uz pārsprīezamā rakstā sastopamām kļūdām ar apziņu un apdomu; tādi pārsprīdumi ievērojami nevien pārsprīestā raksta sarakstītājam, bet ikvienam, kam rūp latviešu valodas pareizība; bet daži pārsprīdēji atkal nosoda rakstniekus valodas ziņā, kur nemaz nav ko pelt. Ja šīs beidzamās šķīņas pārsprīdējus uzaicina nodibināt savus pārmetumus par šķietamām valodas kļūdām, tad sprīdēji daudzkārt aplkust vai arī it droši atkārtu savus izsacījumus: tas nepareizi ir un paliek, ne ar pušplēstu vārdu savu sprīdumu nepaskaidrodami.

Sevišķi agrākos laikos grāmatu pārsprīdēji rūpējās rosīgi par valodas pareizības jautājumu; mūsu laikos diemžēl šo svarīgo jautājumu mazāk ievēro, lai gan viņš tagad tāpat ievērojams, kā agrāk, jo mūsu tagadējā rakstu valoda nebūt nav bez augoņiem, kas graizāmi un no valodas miesas izgriezāmi.

Bet ko dara mūsu valodnieki? Kāpēc tie nepūlas plašākām ļaužu aprindām aizrādīt uz valodas slimībām? Kāpēc tie līdzekļus nedara zināmus, kā izskaust gan iesakņojušās, gan tikko pamanāmās valodas nepareizības? Vīspīrms maz ir tādu valodnieku, kas ar latviešu valodu

¹ Publicējumā saglabātas būtiskākās K. Milēnbaha rakstības īpatnības.

nopietni nodarbojas; otrkārt, valodniekam nedaudz plašāks uzdevums, nekā vienīgi par valodas pareizības jautājumu rūpēties; viņam jāiedziļinās valodas dabā, jāseko valodas attīstības gaitai. It kā dabas pētnieks neaplūko dabu tikai viņas krāšņumā un jaukumā, it kā dabas pētnieks neapbrīno vienīgi diženus, jaukus kokus, bet nopietni lūko izpētīt augu kroplus un koku piepes, tāpat arī valodnieks nerūpējas vienīgi par valodas pareizību, viņa pētījuma priekšmets ir ikviena valodas parādība, arī tādas valodas parādības, kuŗas valodas pareizības mācītājam jāuzlūko par valodas piepēm. Ņemsim, p. p., šādus teicienu iegrozījumus: Ko tu gribi no manis, no manīm, no manīm (ar grūsto ī), no maniem? Valodniekam kā tādām ir visi šie teicienu iegrozījumi jo patikami pētījumu priekšmeti. Visiem šiem viņš lūko viņu attīstības gaitā sekot, viņu attīstību izpētīt.

«No m a n i s» bez kaut kāda izskaidrojuma tā jau saprotams. Bet kā izskaidrojams «no manim»? «Manim», «tevim», «sevim» ir senī instrumentāļi — leišu m a n i m i, t a v i m i, s a v i m i. Bet vaj tad satiksmes vārds «no» kopojas ar instrumentāli? Nebūt ne. Bet satiksmes vārds «ar» pa vecam bij vienādi sabiedrībā ar instrumentāli. Tā tad bijis laiks, kur latviešu valodā varēja vienīgi sacīt «ar manīm» un ņevis «ar mani».

Vienskaitļa instrumentālis saskanēja pie vīriešu kārtas a-celmiem ar akuzatīvu; «mais», p. p., varēja gan būt instrumentālis, gan akuzatīvs. Šī akuzatīva un instrumentāļa saskaņa pāvedināja valodu izlietot arī citu celmu akuzatīvus kā instrumentāļus un sacīt: ar cirvi, ar mani. Tādējādi vienskaitļa instrumentālis latviešu valodā iznīcis, un latvietis vairs nesajūt formās «manim», «tevim», «sevim» senus instrumentāļus. Tomēr, lai gan vairs nesaprasti, tie uzglabājas valodā pie satiksmes vārda «ar»: ar «manim», «tevim», «sevim». Sacīto ievērojot, saprotams, ka latvietis var sacīt gan: ar manim

(ar seno instrumentāli), gan: ar manī (ar akuzatīvu, kas jaunākā laikā uzņēmies panīkušā instrumentāļa uzdevumu).

Ka senos instrumentāļus «manim», «tevim», «sevim» valoda par tādiem vairs nesajūt, tas redzams no tam, ka šie instrumentāļi nostājas arī pēc satiksmes vārdiem, kas nekad nesabiedrojas ar instrumentāli: no manim, tevim, sevim, bez manim, tevim, sevim, uz manim, tevim, sevim etc. Likumīgais, nesaprastais vārdu savienojums: ar manim, tevim, sevim — valodai nodērējis par paraugu, pēc kuŗa rīkojušies cili minētie vārdu savienojumi: no manim, bez tevim etc.

Apgabalos, kur daudzskaitļa datīvam galotne -im, apceramie instrumentāļi «manim», «tevim», «sevim» līdzinās pilnīgi šiem datīviem; tamdēļ nav ko brīnīties, ka šie formas ziņā līdzīgie locījumi valodas apziņā viens ar otru savienojusies: no zirgim, no manim. Bet arī pat dažos tādos apgabalos, kuŗos pirmatnē nebija sastopama aizrādītā locījuma vienādība, senie instrumentāļi «manim», «tevim», «sevim» sabiedrojušies valodas apziņā ar daudzskaitļa datīvu, dažos apgabalos, p. p., Jaun-Aucē, Kuldīgā, formas ziņā pielīdzinādamies īstās i-deklinācijas daudzskaitļa datīviem: ar manīm, tevīm, sevīm (ar grūstu ī), tāpat kā: ar ļaudīm, dažos apgabalos atkal pēc vīriešu kārtas a-celmu datīviem rikodamies, p. p., Kandavā: ar maņiem, teviem, tāpat kā: ar vīriem. Paraša daudzskaitli satiksmes vārdus sakopot ar datīvu pabalstījusi senos instrumentāļus viņu vientuļa dzīvē.

Apcerētais vienskaitļa instrumentāļa un daudzskaitļa datīva juceklis varēja it viegli attīslīties, sākoties pie atgriezeniskā vietnieka vārda «sevim», kas var attiekties gan uz vienskaitli, gan uz daudzskaitli: e s bēdājos pats par s e v i m; m ē s bēdājamies paši par s e v i m. Ja «s e v i m» attiecas uz daudzskaitli (m ē s bēdājamies paši par s e v i m), tad valoda varēja viegli nesaprasto seno

instrumentāli uzskatīt par daudzskaitļa datīvu un formas ziņā to pilnīgi ar šo izlidzināt: ar manīm, ar maniem.

Tā apcerētā kārtā izpētīt, kā valodā sastopamas formas, teicieni un teikumi cēlušies, ir valodnieka svarīgākais uzdevums. Valodnieka acis nav neviena forma novārtā liekama; viss ir cienīgs un tīkams pētījuma priekšmets.

Bet te izceļas jautājums, kas rakstu valodā par pareizu, par ieteicamu uzlūkojams, — jautājums, kuŗu daudz valodnieki nemaz neaiztiek. Neviens valodas pareizības mācītājs gan neieteiks tādus teicienus kā: ar manīm (ar grūsto ī), bez teviem. Bet citāda lieta ir ar teicieniem: ar manim, ar mani. Vēsturiski lietu apcerot, ir pareizi sacīt ar manim, nevis: ar mani, bez manis, nevis: bez manim. «Ar mani», «bez manim» etc. ir parauga jeb analogijas konstrukcijas, t. i., konstrukcijas jeb teicienu iegrozījumi, kas rīkojušies pēc citiem teicieniem; kā jau aizrādīts, «ar manim» ir teiciens ar likumīgu pagātņi, bet teicieniem «bez manim», «uz manim» nav tādas pagātnes; viņi atstājuši savu pagātņi un sabiedrojušies valodas apziņā ar teicienu: «ar manim», «tevim», «sevim». — Likumīgais daudzskaitļa datīvs latviešu valodā nav vis tagad parastais ar galotni -m, bet vecajos rakstos un tagad vēl dažās izloksnēs sastopamais ar galotni -ms: tēviems. Kuŗu datīvu lai nu rakstu valodai ieteicam?

Sacīto ievērojot, ikviens nopratīs, ka par valodas pareizību spriest nav viegla lieta. Ar sekmēm par šo jautājumu varēs tikai tie spriest, kas nopietni nodarbojušies ar valodniecību vispāri un ar latviešu valodu sevišķi. Citādi piedzīvosim, ko jau esam piedzīvojuši, ka dažs labs savas nebrīdī atgadījušās iedomas ņemas izpaust par valodas pareizības mācību.

Bet arī tiem, kas nopietni ar valodas dabu vispāri un ar latviešu valodas savādībām sevišķi iepazinušies, nāksies grūti dažu labu valodas pareizības jautājumu noteikti

izšķirt, jo dažs labs jautājums no dažādām pusēm aplūkojams. Tamdēļ, ko viens uzlūko rakstu valodai par ieteicamu, to var otrs tikai par pielaižamu uzskatīt vaj pat par neieteicamu. Tā, p. p., viens varētu «ar manim» par pareizu aizstāvēt, otrs atkal «ar mani», trešais turpretim par šiem abiem teicieniem varētu ar latviešu sakāmu vārdu sacīt: abi labi, bāzi maisā. Kuŗa forma, kuŗš teiciens ieteicams, to nosaka valodas pareizības virziens, pie kuŗa ieteicējs **pieder**. Jo gluži kā vispāri zinātnē, prātniecībā, rakstniecības vēsturē etc. savi sevišķi virzieni bijuši un ir vēl tagad, tāpat arī valodniecībā valodas pareizības jautājumā bijuši un vēl tagad pastāv savi sevišķi virzieni, sevišķas strāvas.

Ar šiem dažādiem virzieniem derēs iepazīties, iekams sāksim latviešu valodas pareizības jautājumu apcerēt.

VALODAS PAREIZĪBAS VIRZIENI.

Jau grieķu un romiešu laikos izcēlās divi virzieni valodas pareizības jautājumā: 1) anomālistu un 2) analogistu virziens.

Anomālisti jeb nevienādībnieki dibināja savu valodas pareizības mācību uz rakstu valodas parašu; pēc šā virziena valodas pareizību nosaka valodas paraša; bet valodas parašā sastopamas dažādas nevienlīdzības, p. p., es esmu, tu esi, bet viņš «ir», nevis: viņš «es». Ievērojot, ka anomālisti, nelūkojoties uz tādām valodas nevienādībām valodas parašā, atron šinī valodas pareizību, viņi dabūjuši vārdu «anomālisti», t. i., nevienādībnieki.

Preļ šiem nevienādībniekiem uzstājās vienādībnieki jeb analogisti. Vienādībnieki ir sīvi un akli valodas nevienādības pretinieki. Viņi bija it pareizi ievērojuši, ka valodā valda, vispāri ņemot, vienādība. Bet viņi nepareizi darija, šo vienādību pārspīlēdami. Uz

vienādības pamata dibinādamies, viņi ņēmās valodas pārašu varmācīgi didīt un spīdzināt, šķietami nepareizās valodas nevienādības vietā savu varmācīgi darināto vienādību mācīdami. Tā, p. p., grieķu valodā nominatīva **Zeiss** ģenitīvs ir **Dios**, datīvs **Dii**. Tādu nevienādību analogisti izpauđa par nepareizu, sludinādami, ka pareizs esot ģenitīvs **Zeos**, datīvs **Zeī**, lai gan šis analogistu ģenitīvs **Zeos** un datīvs **Zeī** nekur grieķu valodā nav sastopams, bet tīri no pirkstiem izzīsts. Pēc to analogistu mācības būtu latviešu valodā nepareizi sacīt: tev ir daudz, bet man ir vēl vairāk, bet vienīgi pareizi būtu: tev ir daudz, bet man ir «daudzāk», kā tiešām tautā šur tur dzirdam; būtu nepareizi: viņš ir, bet pareizi būtu: viņš «e s», tāpat kā: es nesu, tu nesi, viņš nes. Lai gan arī tagadējā valodniecība atzīst valodā analogijas lielo varu, kuŗa bez šaubām cenšas valodas nevienādības nolīdzināt, tomēr tā aplami ar analogiju rīkoties un valodu didināt visādā ziņā nepareizi.

Mūsu gadusimtenis bagāts ar atradumiem. Mūsu gadusimtenim ir bijis arī nolemts nodibināt stingru valodniecības zinātni. Bet vaj mūsu gadusimtenis jau nācis skaidrībā par valodas pareizības jautājumu? Vaj visi valodnieki vienis prātis šinī jautājumā? Nebūt ne. Arī mūsu laikos izšķirami vismaz trīs valodas pareizības virzieni: priekšzīmju jeb literatūrvēsturiskais, dabiskais un lietderīgais virziens.

PRIEKŠZĪMJU VIRZIENS.

Priekšzīmju virziens izredz kādu pagājušu rakstniecības laikmetu par valodas pareizības pamatu, atbalstīdamies uz izredzētā laikmeta ievērojamiem rakstu pieminekļiem kā uz priekšzīmēm, ceļa rādītājiem. Tā, p. p., romiešu rakstniecībā noder pēc šā virziena par valodas

pareizības nosacītāju tā dēvētā zelta laikmeta, sevišķi Cicerona un Cēzara, valoda, franču rakstniecībā Voltēra un citu tā laika rakstnieku valoda, zviedru rakstniecībā atkal senzviedru valoda, kāda sastopama 13. gadusimtenī. Pēc šā virziena no divi valodā sastopamām formām ir tā par pareizu uzlūkojama, kuŗa saskan ar senāka aikmeta formu, vaj arī kuŗa, uz skaņu likumiem dibinādamās, attīstījusies no senākas formas.

Pēc priekšzīmju virziena rikojoties, latviešu valodā jāatzīst par pareizu, p. p., daudzskaitļa datīvs ar galotni -ms: tiltiems=leišu *tiltams*, nevis: tiltiem; jo «tiltiems» ir likumīgā datīva forma, viņa sastopama mūsu vecajos rakstos un Ādolfija gramatikā par parastu apzīmēta; pēc šā virziena jāraksta III personā vede=leišu *vede*, senprūšu *vedde*, nevis: veda; arī šis vecais, likumīgais «vede» sastopams mūsu vecajos rakstos; jāraksta: vilkusi=leišu *vilкуси*, senslāvu *вѣкъши* nevis: vilkuse u.t.t.

Priekšzīmju virzienam riebās ikviena valodas pārmaiņa, kas dibinās uz analogiju, t. i., kas cēlusies pēc citu formu parauga. P. p., rudens, ģen. rudens=leišu *ruduo*, *rudens*. Bet latviešu valodā bez ģenitīva «rudens» sastopama arī vēl forma «rudeņa»; tā cēlusies pēc vārdu paraugiem, kā: zibenis, zibeņa, rubenis, rubeņa u. c. Šādas analogijas formas, kā ģenitīvs «rudeņa», priekšzīmju virziena valodnieki sevišķi ņem aiz naga.

Saprotams, ka tā valodas pareizību noteikt iespēj tik valodnieks, kas valodas vēsturi pazīst. — Minētajam virzienam daudz mācekļu.

Pret priekšzīmju jeb literatūrvēsturisko virzienu iebilst Norēns un citi (skat. Indogermanische Forschungen I. 100. un sek. I. p.):

1) Aplami ir vispāri kādas lietas mērauklu ārpus zināmās lietas meklēt. Bet to dara tie, kas tagadējai valodai noliek par pareizības mērauklu pagājuša laika valodu. Valoda vienmēr pārmainās, attīstās; tā tad starp taga-

dējo un starp kādu pagājuša laikmeta valodu būs vienmēr sastopama mazāka vaj lielāka starpība. P. p., Lesinga, Gētes, Šillera rakstos reti kāda lapas puse uzšķīrāma, kurā nebūtu sastopami vārdi un vārdu savienojumi, kas tagad vācu ausīm svešādi izklausās (Behagel, Die Deutsche Sprache, 50. 1. p.). Tāpēc, lai gan nekāda liela laika plaisma nešķīr tagadējo laiku no minēto vācu klasiķu laikiem, tagadējā vācu valoda nevar akli visur minēto rakstnieku valodu par pareizības mērauklu izredzēt. Pagājuša laika krietniem rakstniekiem, bez šaubām, tanī ziņā liels svars, ka tagadnes rakstnieki, viņos iedziļinādamies, attīsta valodas pareizības un jaukuma apziņu. Tādā apziņā tagadnes rakstnieki cēlušies, raksta, sava laika valodu ievērodami, tā, ka viņi noder savam laikam par paraugiem. Tā dēvēto zelta laikmetu valoda nevar derēt mūžīgi par mērauklu; ikvienā laikmetā mēdz būt savī valodas meistari. Tā vācu rakstniecībā tagad atzīti par paraugiem Freitāgs, P. Heize, Ranka (A. Johanson. Ind. Forsch. I., 240).

2) Kāda pagājuša laikmeta valodu vēlākam laikam par negrozāmu paraugu, ideālu uztipt nav ne vien nepareizi, bet arī neiespējami. Ja pat vienu vienīgu rakstnieku izredzam par savas valodas paraugu, arī tad nākas grūti gluži līdzīgi paraugam rakstīt valodas ziņā. Lai mūsu valoda būtu izredzētā parauga valodai līdzīga, tad vajadzētu mums vienmēr šā parauga valodā dvišot un dzīvot, vajadzētu no visiem citiem iespaidiem bailīgi izvairīties. Savam paraugam tuvoties iespēj tik tas, kas apspiež pilnīgi savu patstāvību, atsacīdamies savas domas noteikti un skaidri izteikt, atsacīdamies no sevis paša. Jo, lai arī izredzētajam paraugam būtu diezcik bagāts domu apcirknis, tomēr pat tie, kas, ar savu paraugu vienā laikā dzīvodami, atronas uz tā paša attīstības pakāpiena kā viņu paraugs, nevarēs ar sava parauga valodu visu to izsacīt, kas viņiem sakāms. Viss tas, kas

parauga māceklim sevišķs, viss tas, kas atšķir mācekli no parauga, — mācekļa patstāvīgā tiesa — paliks neizsacīts. Bet vēl mazāk, protams, atradīs māceklis sava parauga valodā pilnīgi pietiekošu līdzekli savas domas izsacīt, ja mācekli un paraugu atšķir vienu no otra ievērojams attīstības solis. Attīstībai soli uz priekšu spejot, valoda nevar palikt atpakaļ.

Kad arī rakstu valoda atbalstās zināmā laikā uz vienu vaj vairāk rakstnieku parauga, tomēr viņa nevar mūžīgi pie šā parauga verdziski turēties, viņa nevar stūrgalvīgi atstumt papildinājumus, kur paraugs nepietiek. Ikviens krietns rakstnieks, savas uzcītīgiem pūliņiem iegūtās valodas apziņas vadīts, sekmiņa, veicina neapzinādamies valodas attīstību, citiem savā valodā paraugu dāvādams. Tāpēc tagadējās valodas paraša vienmēr ievērojama blakus vecajiem paraugiem. To pareizi ievēroja peltā latīņu valoda viduslaikos. Bet, kad tā dēvētie humānisti latīņu valodas dabiskai attīstībai aizcirta ceļu, šinī attīstībā mežonību atrazdami un tamdēļ atkal senu senajiem paraugiem (Ciceronom, Cēzaram) piegriezdamies un viņos vienīgi valodas pareizību meklēdami, tad viņi ar šo soli, paši nebūt negribēdami, tuvināja latīņu pasaules literatūru straujam nīkonim; jo starp romiešu un jaunākiem laikiem ir tāda attīstības plaisma, ka senā romiešu valoda, ne soli uz priekšu attīstībā nekustēdamās, nespēj izsacīt visu to, kas cēlies jaunāku laiku attīstības gaitā. Skat. Paul Princ. 354. 1. p. Ikviens zemnieks zin, ka, laukus paplašinot un ražai vairojoties, jātaisa plašāki apcirkņi, lai tanīs varētu pavairotā raža tilpt. Tāpat arī, sadzīvei pārmainoties un zinātnes krājumiem augot, vajag arī valodai pārmainīties un paplašināties. Tā vienkārša lieta. Bet dažs labs mācīts vīrs to tomēr valodas ziņā nespēj saprast.

3) Vienīgi uz skaņu likumiem pamatojoties, kā to dara priekšzīmju virziens — izšķirt vaicājumu, kas valodā

pareizs, kas nepareizs, ir jo vārīga lieta. Jo, pirmkārt, grūti nosacīt, kādus skaņu likumus ievērot, vaj senākos, jeb vaj tos, kas tagadnē pilnā spēkā, jeb vaj tos, kas tikko attīstības dēļ, jeb vaj visus šos skaņu likumus. Otrkārt, skaņu likumi visur vēl nav tā izpētīti, ka jau te ikkatrā ziņā būtum skaidrībā. Bez tam nav jāaizmirst, ka valoda savu ārējo veidu dabū, ne vienīgi uz skaņu likumiem, bet arī uz analogiju dibinoties. Analogija ir valodas attīstībā spēks, kas tāpat ievērojams kā skaņu likumi. Bet analogija priekšzīmju virzienam ir īsts riebeklis.

4) Kā noteikt, kura laikmeta valoda par paraugu izredzama? Vaj sniegties atpakaļ simtu vaj vairāk simtu gadus atpakaļ? Vaj, p. p., lai izredzētum Mancela, Glūka, jeb vaj Stendera laika valodu par ideālu?

5) Savu priekšteču darbus un pūliņus cienīt ir bez šaubām teicama lieta. Bet kā visa pārmērība, tā ir pārlietu tos cildināt un lielīt ir kaitīgi. Tādā pārlicīgā cienībā meklējamās priekšzīmju virziena saknes. Tā dēvēto «zelta», «klasisko» laikmeta «cienījamo» senču valodu daudzinaidami un godinaidami, priekšzīmju virziena mācekļi aizmiedz acis, valodas dabā nevērodomies. Šis virziens veltīgi pūlas atturēt valodas pārmaiņu, valodas attīstības gaitu. Ja viņu tiešām stingri ievērotum, tad valoda sastingtu tā, kā, p.p., jau sastingusi latīņu valoda. Pārmaiņa ir valodas dzīvības pamats, sastingums viņas nāve. Grieķu prātnieks Heraklīts saka: Viss tek vienā tecēšanā. Valodas vēsture gaiši un skaidri pierāda, ka šis Heraklīta izsacījums, uz valodu attiecoties, ir patiesība, par kuņu neviens nevar šaubīties.

Tādi un tamlīdzīgi apcerējumi radījuši jaunu valodas pareizības virzienu, dabisko.

DABISKAIS VALODAS VIRZIENS.

Ista valoda, no kuŗas mums būs valodas pareizību smelt, ir ikdienišķā, runā lietojamā valoda. Šī runājamā valoda ir dzīvs organisms. Tamdēļ viņai nevar par ļaunu ņemt, ka viņa dzīvo un dzīvodama pārgrozās. Jāatzīst, ka ar valodas dabu pārmaiņa nešķirami savienota. Valodas pārmaiņa nav uzlūkojama par valodas nīkoni un postu, bet par attīstību. Valoda ir dabas ražojums, un tāds dabas ražojums ir vienmēr labāks tad, kad tas var brīvi un neaprobežoti attīstīties (M. Müllers). Tāpēc neder valodu iežņaupt stingros gramatikas likumus; vajag atļaut viņai savu ceļu iet. It kā augi, kas brīvībā uzauguši, viskrāšņāki parādās savā dabā, tā arī valoda, ja to verdzības likumi nedīdina. Tamlabad izloksnes turamas lielākā godā, cienā; jo īsta un dabiska valodas dzīve atrodama izloksnēs (M. Müllers). Skaņu likumu vara un nozīme gan nekādi nav noliedzama; bet arī citi valodas attīstības ceļi ievērojami. Ikvienai formai, kas valodā attīstījusies, ir tiesība pastāvēt. No vairāk formām (p. p., dat. brālim, brāļam) ir tā forma labākā, kuru izlieto runātāju vairums. Kas vispāri lietots, tas vislabākais. Ja attīstās jauna valodas paraša un viņu sāk lietot runātāju vairums, tad šī jaunā paraša vislabākā. Mazākai runātāju daļai vienmēr jāpadodas vairumam. Nepareizas ir tikai ikdienišķā valodā nesastopamas, rakstnieku darinātas formas (Richters). Cits viss ir lielākā vai mazākā mērā pareizs. Daudzkārt nākas grūti noteikt, kā pareizāki sacīt; pareizību nosaka runātāju bars, nevis runātāju svars, t. i., tautas vairums, ne izglītots, augstākās aprindas. To ievērojot, pēc šā virziena par valodas pareizību var spriest ne vien valodnieki, bet ikkuŗš no runātāju pulka; kas valodā pareizs, to varam nosacīt, aplūkodami valodas parašu ar statistikas piepalīdzību.

Starp tā dēvētajiem jaungramatiķiem sastopam daudz šā virziena aizstāvjus. Kā sevišķi dedzīgs dabiskā virziena aizstāvis minams jaunāko valodnieku starpā Osthofs. Šis ievērojamais valodas pētnieks raksta (Schriftsprache und Volksmundart, 25. 1. p.) par mūsu vaicājumu tā: Jāņem vērā, ka stingri vēsturiska valodu zinātne nevar no divi formām vienu par pareizu, otru par nepareizu atzīt. No tieszinātņu vēsturnieka Savinji (Savigny) zinātne smēlusies ievērojamu mācību, ka, vēsturisku attīstību apcerot, nedrīkstam rīkoties ar nojēgumiem «pareizs», «nepareizs»; esam mācījušies, ka visam tam, kas vēsturiskā attīstības gaitā cēlies, ir tiesība pastāvēt taisni tāpēc, ka tas cēlies, esam mācījušies, ka tam šī tiesība pastāvēt nav tamdēļ noliedzama, ka tas cēlies, citu ko agrāk pastāvošu pie malas stumdams. J. Grimms, vēsturiskās valodniecības nodibinātājs, bija Savinji mācekļis un dažādā ziņā viņa vēsturisko ieskatu mantinieks. J. Grimms aplaimojis valodniecību ar veselīgāku virzienu valodas pareizības jautājumā, — ar virzienu, kas tikai mūsu laikā pilnīgi nodibinās. Valodas dīdīšanas un spīdzināšanas vietā mūsu laikos parādās pacietības ideja pret visu, kas valodas vēsturē attīstījies. — Par valodas kļūdām uzlūkojams viss: 1) ko vairs neizlieto, jo dažāda laba reiz lietota, pareiza forma ir novecojusies un tāpēc mūsu laikos par kļūdu uzlūkojama (p. p., daudzsk. dat. tēviems); 2) ko vēl vispāri neizlieto, jo dažāda laba tagad par kļūdu uzlūkota forma var, laimei uzsmaidot, iesakņoties un par pareizu pārvērsties (p. p., vienskaitļa datīvs «patei»: es sacīju patei — saimnieci, kundzei). Tā spriež Osthofs par valodas pareizības jautājumu.

Isumā apcerētais dabiskais virziens valodas pareizības jautājumā ir jaunlaiku bērns. Saknes viņam meklējamas pareizā atziņā, ka valodu attīsta tauta, kas to runā. Tāda atziņa bija pat vēl 18. gadu simtenim sveša. Viduslaikos,

protams, par tādiem valodas ieskatiem ne sapņot nesapņoja. Tos laikos, valodas dabu neievērojot, piesavinājās prātnieki tiesību noteikt, kas valodā pareizs, uz loģikas pamata dibinādamies. Valodas likumus no valodas un nevis no loģikas smelt viduslaikos nevienam ne prātā nenāca. Skat. Delbrück Vergleich. Syntax I. 13.

Pat vēl 19. gadu simtenī sastopami tādi viduslaiku ieskati par valodu. Tā, p. p., Ageluts 1829. g. (Mag. d. lett. lit. Ges. I. 76—80) spriež par latviešu vārdu kārtu, ka latvietis esot ļoti vienaldzīgs savā vārdu kārtā. Tamdēļ derot iet latviešu valodai attīstības talkā un nosacīt zināmus likumus. Tāda likumu došana neesot nekāds varas darbs, ievērojot, ka vēl neesot nosacīti nekādi likumi latviešu vārdu kārtā. Franču valodai esot visdabiskākā un labākā vārdu kārtā, tāpēc nebūtu nepareizi šo vārdu kārtu ievest ar maziem pārgrozījumiem latviešu valodā.

Pēc Ageluta domām, varētu, pirmkārt, tad tik par valodas likumiem runāt, kad tie uzrakstīti uz papīra: otrkārt, likumu uzrakstītājs būtu likumu devējs un valoda nabaga verdzene, kuļai būtu jācieš un jāsmok uztiptos likumos. Bet patiesībā pareizi darīsim tikai tad, ja, par valodu mācīdami, iepriekšu būsīm gājuši čakli un nopietni mācībā pie valodas. Valodu no valodas mācījušies, nekad gan neieteiksim vienas valodas savādības otrai par dabiskām, visdabiskākām, tāpat kā neviens dabas pazinējs nenodievosies, graudu kārtā miežu vārpā esot dabiska, visdabiskākā, vaj arī dabiskāka nekā auzu skarās. Ikvienai valodai savi sevišķi likumi.

Ar dabisku virzienu sācis jauns, spirts vējš par valodas tīrumu pūst. Bet, ja labi nevērojamies, tad šis jaunais vējš mūs var viegli uz neceļiem aizpūst.

Pret dabisko virzienu iebilst Norēns (Ind. Forsch. I, 109 un sek. 1. p.):

1) Mākslā un citur vairums nenosaka, kas jauks, kas

nejauks, kas pareizs, kas nepareizs. Kā tad valodā vienīgi piešķirt vairumam tādas tiesības, kādas tam citur nav? Ja, p. p., latviešu apgabalu iedzīvotājus saskaitītum un pie tam izrādītos, ka vairums atrodams tos apgabalos, kuros galotnes atmet (p. p. māi' mīl' meit'), vaj šāda statistika mums dotu tiesību šo bezgalotņu valodu par pareizu rakstu valodu ieteikt? Teikums: Māi' mīl' meit' ir pārprotams, jo viņā nav izsacīts (kā teikumā: māte mīl' meitu, māti mīl' meita), kas mīlētāja un kas mīlamā. Tā tad tāda pārprotama bezgalotņu valoda, kad arī viņu runātu ļaužu vairums, rakstu valodai nekādi nebūtu ieteicama, bet to apgabalu valoda, kuŗa spējīga mūsu domas pareizāki, noteiktāki izsacīt. Redzams, ka ne vien runātāju vairums, bet valodas labums ievērojams valodas pareizības jautājumā.

2) Ievērojot, ka dabiskais virziens nosaka valodas pareizību, lūkodamies uz runātāju skaitu, nekad nevarētum no divi teicieniem vienas un tās pašas lietas apzīmēšanai vienu par pareizāku ieteikt, tiklīdz abi teicieni vienādā mērā lietojami. — Šī Norēna iebilde nespēj dabisko virzienu satricināt. Jo daudzkārt tiešām būtu ietiepīga pārdrošība vienu teicienu vienīgi par pareizu uzliept, citus nepelnītā novārtā liekot. Tā, par pienēru, ir pārgalvīgi vaj nu «ar manim», vaj «ar mani» par vienīgi pareizu izpaust. Abi teicieni, man šķiet, vienādā labumā. Pirmais ir senāka laika atlieka, otrais jaunāka laika ražojums. Abiem ir dibinātas tiesības pastāvēt. Kuŗu lai ik viens runātājs vaj rakstnieks izredz, to nosaka subjektīvas jūsmas, kas ikviena krietna runātāja runā, ikviena krietna rakstnieka rakstā godājamās un cienījamās. Pilnīga valodas vienādība pasaulē nekad nav bijusi, nedz arī kādreiz būs. Ikvienam krietnam rakstniekam un runātājam savs sevišķs teicamais, lūkojoties uz runātāja un rakstnieka dabu. Saprotams, ka te runāju par runātāju un rakstnieku dibinātām, pareizām savādībām (kā, par piem.,

min. «ar mani», «ar manim», «teikusi», «teikuse» u. c.), nekādi negribēdams aizstāvēt valodas nelikumību un rakstnieku un runātāju varmācību, — valodas kļūdas.

3) Ja kāda valoda stingri pēc dabiskā virziena riktos, tad viņa nedrīkstētu nekādas valodas pārmaiņas sastapt. Jo, kas pareizi grib runāt un rakstīt, tam pēc šā virziena būtu jāizredz visparastākās formas un teicieni, būtu jāizvairās no mazparastām formām un teicieniem un sevišķi no jaundarinātiem vārdiem; jo beidzamiem jau pēc stingra dabiska virziena mācības vajadzētu būt pavisam nepareiziem, tāpēc ka tie agrāki nekad nav bijuši lietotjami. Tā tad, pa dabiskā virziena ceļu stingriem, nelokāmiem soļiem staigājot, aprobežotum un sastindzinātum savu valodu, t. i., grūstūm savu valodu nabadzībā un nāvē; nokļūtum pavisam uz otru pusi, nevis turp, kurp mūs dabiskais virziens īsti gribēja vest, t. i., pie valodas istā dzīvības avota. — Tāpēc jau sacijām, ka arī dabiskajam virzienam nevaram akli sekot.

Bet varbūt kāds iebildētu, ka, nelūkojoties uz visiem aprobežojumiem, valoda tomēr turpinātu savu dzīvi dzīvot, — jo cilvēka griba un vara pār valodu ir necīga, — ka, par spīti visiem pūliņiem, viņa nerimtu attīstīties. Bet, ievērojot, ka pēc dabiskā virziena viss neparasts un jauns uzlūkojams par nepareizu, valoda tad jau tik varētu uzturēties pie dzīvības, varētu tik attīstīties, kļūdīdamās un noziegdamās pret valodas pareizību. Valodas dzīvības un attīstības pamats būtu tā tad kļūdas kļūdu galā. Tie, kas nepareizi runā un raksta, būtu valodas attīstības veicinātāji. Domas, kas, pilnam atšķetinātas, mūs noved pie tādām nedomām, bez šaubām nav pilnīgi pareizas.

4) Tie aļojas, kas domā, ka tie augi vislabākie, kas, cilvēka rokai neiemaisoties, brīvībā uzauguši. Ja nederīgus zariņus nenogriežam, tad augs var panīkt. Otrkārt, varam augu pārlabot, jaunu zaru tanī iepotējot. Augs attīstās krietna kopēja uzraudzībā labāki nekā

brīvībā, dabiskā stāvoklī. No dārzā koptas ābeles ir labāki un gardāki āboli nekā no meža ābeles. Gan nav noliedzams, ka dažs dārznieks, savus kopjamus augus graizīdams un ar viņiem varmācīgi pret viņu dabu rīkodamies, tiem neatnes daudzkārt nekādu labumu, bet tos nospoko un samaitā; tomēr šo reto dārznieku nedarbi jau nekādi nevar pavadināt īsta dārznieka teicamo darbu novārtā likt, īsta dārznieka, kas, kopjamo augu dabu pazīdams, tos pareizi kopj un apgraiza.

Priekšzīmju jeb literatūrvēsturiskais un dabiskais virziens ir tanī ziņā līdzīgi, ka abi viņi valodas pareizību atron valodas parašā, un proti, pirmais pagātnes, otrs atkal tagadnes valodā. Ne katram no abiem virzieniem nevaram, kā jau aizrādīts, akli sekot, bet katrs no tiem savā ziņā ievērojams, labu daļu patiesības mācīdams. Slavenais vācu valodnieks J. Grimms stāv, tā sakot, ar vienu kāju vienā, ar otru otrā virzienā. No tam redzams, ka katram no šiem virzieniem piemīt zināms pievilksanas spēks.

LIETDERIGAIS VIRZIENS.

Aizrādījis uz literatūrvēsturiskā un dabiskā virziena vājām pusēm, Norēns lūko nodibināt valodas pareizības jautājumā virzienu, kuŗu viņš pats nosauc par *prātīgo* (racionēlo), bet A. Johansons (Ind. Forsch. I., 236) par lietderīgo.

Gribot nešķobāmu pamatu valodas pareizībai uzcirst, mums jālūko, saka Norēns, pareizi valodas dabu un nolūku izprast. Ja pareizu ieskatu šinī ziņā esam ieguvuši, tad diezgan viegli pareizi par valodas pareizību spriest. Protams, ka tā valodas paraša vislabākā, kuŗa vislabāki izpilda valodai piekritošo uzdevumu. Kas tad ir valodas uzdevums? Viņas uzdevums ir citiem mūsu domas zinā-

mas darīt. Tā tad tā valoda vislabāk, kas vislabāki izsaka, kas izsakāms. Pavisam nepareiza atkal tā valoda, kas runātāja (vaj rakstītāja) domas uzrunātajam vaj nu nemaz nespēj izsacīt, vaj arī greizi, nepareizi izsaka. Kas jāievēro, lai valoda izpildītu savu uzdevumu? Jāievēro vienmēr runātājs un klausītājs. Beidzamais it sevišķi ievērojams. Neviens teiciens nav visur vislabākais, bet ikkatrs teiciens ir tik zināmā atgadījumā vislabākais. Kas te labs, tas citur nelabs; kas šodien laba valodas paraša, var rītu pārvērsties par valodas kļūdu. Par vispārīgu likumu varam nosacīt: Tā valoda ir vislabākā, kuŗa katrreizējiem klausītājiem visvieglāki un visātrāki saprotama un runātājam visvieglāki izrunājama.

Tuvāki šo savu prātīgo jeb lietderīgo virzienu paskaidrodams, saka Norēns:

1) Nepareizs, kas pārprotams, 2) vēl nepareizāks, kas nesaprotams. Tamdēļ nepareizi, ja, par piem., vienkāršiem, nemācītiem cilvēkiem stāstām par «pasīvu» (gramatikā), kuŗu vienkāršie ļautiņi vismaz pārprastu, to par «drusku sīvu» saprazdami. Nepareizi būtu, ja mācītāji celtu saviem vienkāršiem baznīcēņiem gabalus no augstskolā uzrakstītiem profesoru priekšlasījumiem priekšā, ja pat šie būtu visjaukākā valodā sarakstīti, tamdēļ ka šie stingri zinātniski sarakstītie priekšlasījumi būtu nemācītiem klausītājiem nesaprotami.

2) Dažreiz sacēļ pārpratumus tā dēvētie homonīmi, t. i., vārdi ar vienādu skaņu, bet dažādu nozīmi, par piem. ir = 1) arī 2) un, 3) iraid; irt = airēt, 4) irst. Pavisam no homonīmiem izvairīties jau nav iespējams, jo lielākai vārdu daļai piemīt vairāk nozīmējumu. Pa lielu lielai daļai homonīmi valodā diezgan nevainīgi; jo sakars mēdz nosacīt, kādā nozīmē ikreiz zināms vārds saprotams. Tomēr dažreiz viņi ir lieli pārpratumu veicinātāji; tādos atgadījumos no viņiem jāargās; par piem.:

dažas lodes ieskrēja sētā. Ko nozīmē šini teikumā «sētā»? Vaj 1) pagalmu, 2) žogu, jeb vaj 3) māju? Tādā un tam līdzīgos pārprotamos teikumos homonīmi nekādi nav lietojami. Rakstu valoda daudzkārt (latviešu valodā reti) lūko no homonīmu klizmas izklūt, dažādi tos rakstīdama, par piem., vel Ulmaņa vārdnīcā: ir (=arī, un) ar vienu «r», bet «irr» (=iraid) ar «rr». Bet tāda rakstības dažādība runā lietojamā valodā neko nepalīdz.

Valodā homonīmi daudzkārt izcēlušies, pirmatnē izšķirtām formām uz skaņu likumu pamata vienādu skaņu iegūstot; tā, par piem., latviešu valodā tagad vairs nav izšķirams vienskaitļa akuzatīvs no vienskaitļa instrumentāļa, maisu (ak.), maisu (instr.). Pārpratumus, kuņus šē minētā skaņu vienādība varētu sacelt, varam viegli novērst, ar satiksmes vārdiņu «ar» instrumentāli pabalstīdami. Dzirdēdami vaj lasīdami «siti roku», neviens «roku» nesapratis kā latviešu valodā jau nedzīvo instrumentāli, bet kā dzīvo akuzatīvu; ja gribam klausītājam sacīt, ka forma «roku» saprotama kā instrumentālis, tad jāņem prepozīcija «ar» palīgā, par piem.: Stīvus izklāj, ar lunkano sit (nevis: lunkano sit), tad izklīst visi (Bl. m. 318). Ar adatu nevar kaņu apkaut (Br. s. v. 20). Ar puķīti laiviņ' īru (t. dz.). Tautas dziesmās sastopam gan arī līdzekli vienkārši izsacītu ar vienskaitļa instrumentāli, bez prepozīcijas «ar», blakus akuzatīva objektam: Tautas pina kumeliņu manu vaŗa vainadziņu (Bl. t. dz. 1336). Vienu roku vārtus cēla, otru slauka asariņas. Bet šīs konstrukcijas uzglabājis tik pantmērs, viņas tagad pieskaitāmas pie arhaismiem un nav, kā gan to daži rakstnieki dara, izlietojamas rakstu valodā. (K. Milnebahs — Daži jautājumi II, 84.) Daudzskaitli akuzatīvs izšķiŗas no instrumentāļa; tāpēc daudzskaitļa instrumentāli varam bez satiksmes vārda «ar» lietot: kājām samīt, bet vienskaitli: ar kāju samīt, nevis: kāju samīt.

3) Nepareizs ir arī tas, kas grūti saprotams, Jāraksta

tā, ka lasītājs nevien rakstīto pareizi saprot, bet to ātri, bez lielām pūlēm iegaumē. Tāpēc mazāk pareizi ir tie teicieni, kas nespēj tik ātri runātāja vaj rakstītāja domas klausītājam saprotamas darīt, kas prasa lielāku pūliņu, lai tos saprastu. Vārdu sakot: jārunā un jāraksta viegli saprotamā valodā. Grūti saprotama mūsu valoda, ja lietojam lielā mērā maz parastus vaj arī nelaimīgi jaundarinātus vārdus, ja iegrozām teikumus tā, ka lasītāju pirmāk vismaz maldinām:

Citkārt nakti tavas liesmas
Tesālisku laumu dziesmas
Noziedzīgi vilka lejā,
Lūko miera pilnā sejā
Surpu viļņu trīsu dejā,
Maigas gaismas vizmā mirdzi,
Staro zibot par to virdzi,
Kas tur atstāj viļņu spirdzi!

Rainis. «M. V. M.» 97.

650. lap. p.

Pirmās pantiņas padara par ne viegli saprotamām neveiklā vārdu kārtā. Teikumus mēdzam iesākt nevis ar papildinātāju, bet ar teikuma priekšmetu. Uz šo valodas parašu dibinās psiholoģiskā parādība, ka tos gadījumos, kur akuzatīvs neatšķiras formas ziņā no nominatīva, neviļus uzlūkojam pirmo no neizšķirtām formām par teikuma priekšmetu, otro par papildītāju: mātes (teikuma priekšmets) mīl meitas (papild.); meitas (teikuma priekšm.) mīl mātes (papild.). Apcerētā psiholoģiskā parādībā meklējams iemesls, kamdē! tās valodas (par piem., franču valoda), kuŗās akuzatīvs neizšķiras no nominatīva, nekad nevar papildītāju nostādīt pirms teikuma priekšmeta, nevar, par piem., sacīt: dēlu mīl māte, bet: māte mīl dēlu. Sacīto ievērojot, būs viegli saprotams, ka pirmās pantiņas nekādi nav viegli saprotamas; jo neviļus ikviens uzlūkos

pirmā rindiņā minētās liesmas par teikuma priekšmetu un dziesmas par papildītāju. Rainis nebūtu lasītāju tā maldinājis, ja viņš būtu pirmās rindiņas pārstājis: Te-sālijas laumu dziesmas citkārt naktī tavas liesmas no-ziedzīgi vilka lejā. Pirmām rindiņām maldinātais lasītājs atdursies pie ceturtā rindiņā sastopamā homonīma «lūko», kas var būt gan pavēles izteiksmes otrā persona, gan īstenības izteiksmes trešā vienskaitļa un daudzskaitļa per-sona, — atdursies sevišķi tamdēļ, ka viņš nav paradis sacīt «lūkot dejā», bet «lūkoties dejā»; bez tam uzrak-stītās pantiņas padara, ja ne par nesaprotamām, tad to-mēr par grūti saprotamām, maz pazīstamu un jaundari-nātu vārdu pulks: vizma, mirdze, spirdze.

Lietderīgā virziena jau izsacītie aizrādījumi par va-lodas pareizību ievēro vienīgi klausītāju, māca runātājus, kas tiem darāms, lai klausītājus neievestu ar savu valodu klizmā. Bet valodas pareizības jautājumā arī runātājs ievērojams. Valodai jāplūst pār runātāja lūpām viegli un tekoši, bez kaut kādām lielām pūlēm un mokām. Ru-nātāja labā mums jāsaka:

4) Teicami nav tādi teicieni, tādi vārdi, kas runātājam nav īsti pa mēlei; p. p., latv. valodā pārākais pakāpiens no participiem jeb divdabjiem ar galotni -ošs: «steidzo-šākos» darbus pastrādāt, «paliekošāks» (Austr.), «pietie-košāku» uzturu sagādāt (B. V.), iespaidu dara pilnīgāku, «pārliecinošāku», skaņas palika «sajukušākas» (Pura-puķe); — tāpat neveiklas ir tādas divdabju formas kā: ar «nogatavojušamies» augļiem (Austr.); šo stāstu var pieskaitīt pie vislabāki «izdevušamies» cien. rakstnieka sacerējumiem (Austr.), no savēlušamies matiem (M. V. M.); šī luga pie lielā skaitā «ieradušamies» skatītājiem atrada viskarstāko piekrišanu (B. V.). Tomēr jāsarģās, no vilka bēgot, lāča nagos kļūt, ko piedzīvojam pie tiem, kas, gribēdami no minētajām formu neveiklībām izvairīties, darina pēc sava atvasinājuma neattaisnojamas formas:

«izdevušais» skats (Griens, B. V.), no puvekļiem «cēlušais» (Straume, Tēv.); visvairāk blandās pa rakstu valodu divdabis «atrodošais»: viņš iegūlies tur «atrodošā»(!) gultā, pareizā «atronamā», «esošā» vietā. Tādējādi, protams, nedrīkstam mēģināt no sastopamām grūtībām izbēgt.

Rakstu valodai nav nekādi ieteicamas tās formas, kas ar rakstu valodas skaņu likumiem nesaskan, p. p., «nabaģe» pareizās «nabadzes» vietā; kur latviešu valodā ir vārdi ar skaņu kopu «ģe», «ģi», «ķe», «ķi» un ar skaņu kopu «dze», «dzi», «ce», «ci», «če», «či», tur beidzamām priekšroka dodama: tamdēļ «nabadze», «dzimta», «cikstošs» arī «čikstošs», «ciekurs», «čiekurs», bet ne: «nabaģe», «ģime», «ģimene» «ķikstošs», «ķiekurs» (Austr. 98, 325). Tomēr tādos atgadījumos, kur mums tikai formas ar «ģe», «ģi», «ķe», «ķi», lietojamas bez šaubām šis vienīgi sastopamās formas, p. p., ģimis, ģibonis, ķikuts u. c.

5) Sliktāki ir tie vārdi, kas viegli nešaujas pār mūsu apziņas sliekšni tanī brīdī, kad tie vajadzīgi. Bet kādi vārdi ir grūtāki atminami? Tie ir tie vārdi, kas tik viegli nesabiedrojas mūsu apziņā ar citiem vārdiem ar līdzīgiem nozīmējumiem. No divi vārdiem ir vienmēr labākais tas, par kura sākumu jeb etimoloģiju mums nav ko šaubīties. Jau tāpēc dzimta ir pareizāks vārds nekā ģime, ģimene, ka dzimta pieslienās mūsu apziņā atronamiem vārdiem: dzimt, dzemdēt, dzimtene, dzinums u. c.

Svešvārdi mūsu apziņā neatron nekādus biedrus, kuŗiem tie varētu piebiedroties. Viņi ir valodai neskaidri un nesaprotami. Tamdēļ valoda, gaismu milēdama, daudzkārt pārgroza drusku svešinieku ārējo izskatu, tos ietērdama tautiskā uzvalkā un tā tos ar citiem pazīstamiem vārdiem sabiedrodama ar tā dēvēto tautas etimoloģiju piepalīdzību; par p., brūtģans, t. i., «brūtes ģans» izvērties no vācu «Bräutigam», senvācu «brūtģamo», t. i.,

jaunavas vīrs, jo gotu «guma» apzīmē vīru. Tādi valodas ražojumi dažu valodnieku acīs sevišķi riebīgi, tādus pārgrozījumus tie uzlūko par izglītota cilvēka necienīgiem; viņus sevišķi senākos laikos uzskatīja par neizglītības zīmi. Tomēr tie dažreiz apsveicināmi ar miļu prātu, jo tie dara valodu saprotamāku, dod svešvārdam iespēju ar citiem vārdiem sabiedroties. Tā ar prieku jāuzņem latviešu rakstu valodā vārds «ritums», kas cēlies no vācu *Rhythmus*, šis atkal no grieķu *rhythmos*. «Ritums» — man domāt — ir tik jauks tautas etimoloģijas ražojums, kāds reti kur sastopams. Nekas arī nekait tautas etimoloģijai «kumelītes», kumeliņi (kumeliņu tēja). Šis vārds pieder pie to vārdu šķiras, kas sirojis pa zemu zemēm: grieķu *chamamelon*, vidus latīņu *camamilla*, vācu *Kamille*. Ar vidus laiku grieķu ārstniecību apcerējamais vārds pārgāja Itālijā, no Itālijas Vācijā, no Vācijas pie mums; bet latvietis vācu «Kamille» sajauca ar savu vārdu «kumelš», un tā izcēlās kumeliņi. Kā rakstu valodai neieteicamas tautas etimoloģijas minamas: pamāte=pomāde, jodkurms=jodoforms, joda kāja=jodkālijs, Salmiņ' Jēkabs=salmiaks. Zinātniskiem nosaukumiem, kā minētajām zālēm, vajaga būt kosmopolitiskiem. Jā, kumeliņu tēju gan neviens negribēs kumiļu jeb kamamiļu tējā pārvērst, tas izskaidrojams, ievērojot to, ka «kumeliņi» jau pārgājuši mūsu valodas miesās un asinīs. Vēl mazāk tiesības ir «prāta kulei» iestāties «protokola» vietā, jo «prāta kule», tāpat kā piļu zobs=filozofs, vella pēda=velosipēds, darināti ar zināmu apziņu; bet īsta tautas etimoloģija rikojas neapzinādāmās. Kandavas apgabalā pazīstama šāda dziesmiņa:

La tik stāv, la tik stāv,
Jūlei likas kājas,
Ņemsim mēs tās Kandavnieces
Tās ir labas strādnieces.

Pirmās divi rindiņas ir tautas etimoloģijas ražojums, cēlušās ar tautas etimoloģijas piepalīdzību no vācu dziesmiņas:

Lott' ist tot, Lott' ist tot,

Julie liegt im Grabe.

Šī dziesmiņa ir sevišķi laba pamācītāja, kā tauta mīl nesaprotamu saprotamu darīt.

Viss, kas lieks, tas neder. Valodā, tāpat kā gandrīz visur citur, ievērojama mācība: kas nav derīgs, tas kaitīgs. No šīs mācības atlec divi nosacījumi:

6) Sliktāks ir ikviens garāks teiciens, ja tas neko citu neapzīmē kā īsākais; p. p., trejāds, nevis trīsējāds; sadursme, Vidzemē, tagad jau arī rakstu valodā daudzkārt lietots vārds, nevis: saduršanās, vēl nepareizāki: viņš nāca saduršanā ar policeju (B. V.) Nav teicami vienkārša izteiksmes vārda vietā lietas vārdu un izteiksmes vārdu bez iemesla ņemt — pēc vācu valodas parauga, pie kam jāievēro, ka arī šie izstieptie vācu teicieni neatron vācu valodnieku acīs uzslavu, par piem.: zemnieks «ņēma pārdomā» savas veikala darišanas (Kaln. Ozolk. māc. 64), «apspriedē (!) ņemt» pagasta skolas būšanas (K. Kaln. Alga pēc nopelna 72). Šo izstiepto teicienu paraugs, bez šaubām, bijis «vērā ņemt», bet šis atkal darināts pēc vācu «wahrnehmen», senvācu «vara neman». — M. jau ilgāku laiku «bijis slimā būšanā» (B. V.). Pavisam aplami, kad dziesminieki ņemas atskaņu labad, formas stāpīdami, tās izstiept neformās: Vēl kalns iekš sava tumša klēpja, Daudz neizkalta zelta «slēpja» (!) (Rain. M. V. M. 97. 406).

7) Nepareizi, kad lūkojam to skaidrāki izsacīt, kas jau skaidrs un gaišs. To darām, izlietodami formas, kuŗas zināmā atgadījumā liekas; p. p.: Joskis gribēja man vekseli atdot par «diviem simtiem rubuļiem» (Vilibalds — Kas uzvarēs? 135). Es nopirku «divus siekus» rudzu.

Mēru, svaru apzīmējot, latvietis izlieto sastingušo divskaitli visos locījumos: es nopirku divi sieki rudzu, no divi sieki rudzu; pilnīga deklinācija te lieka, pat maldinātāja; jo, sakot «es nopirku divus siekus», klausītājiem neviļus šausies prātā, ka divi sieki nopirkti; izdzirdējis mēra saturu «rudzu», klausītājs gan nopratīs, ka viņš pirmā acumirkļī maldījies. Tā tad pārliekas gaismas gribēdami, varam iekļūt tumsībā.

8) Pavisam atmetams ikviens valodas parašas grozījums, kas nekādu labumu neatnes, t. i., ikviens grozījums, kas nespēj noteiktāki un pareizāki runātāja domas klausītājam izsacīt nekā valodas parašā nodibinājušies teicieni; jo tādi lieki grozījumi ir gan runātājam, gan klausītājam tikai par nastu. Tā tad valodas paraša uzlūkojama par pareizības nosacītāju tanī ziņā, ka, diviem vārdiem vienādu labumu valodā atronoties, parastākais vārds, bez šaubām, par labāko jāatzīst, tāpēc ka ar to gan runātājam, gan klausītājam visvieglāki rīkoties. Bez tam mēdzam valodā to par jaukāku uzlūkot, ar ko esam apraduši.

Tā, p. p., latviešu valodā pavisam aplami, ka daži parasto vārdu «miesa, miesas» vairs nemaz nelieto, viņu vietu atdodami no senprūšu valodas ienākušajam cieņam «ķermens»: Slimnieka ķermens (!) bija uzpampis; jāsaka slimn. miesas. Vārds «ķermens» tikai tur izlietojams, kur vārds «miesa» nederīgs. Priekšmetus, kuņģi blakus cits citam vaj arī kuņģu daļas blakus cita citai pastāv, nosaucam par «ķermeņiem».

Sevišķi nesaprotami grozās un šķobās dažāda rakstnieka spalva galotņu ziņā. Latvieši pareizi atzina, ka galotne -šana senākā rakstniecības laikmetā piesavinājusies pārlietu lielas robežas; nevietā lietotā galotne -šana dūrās pat rakstu valodas diezgan apmūļinātās, apmulsinātās ausīs. Tāpēc iesākās pret «-šanu» sīvs ciniņš, kas grasījās vaj pat pavisam izskaust šo galotni no latviešu

valodas. Nāca «-ums» un «-iens», «-ība» valdības krēslā. Jaunākā laikā šīm galotnēm pievienojas -ne, -tne, -oņa, un visjaunākā laikā manāma kāre visas šīs minētās galotnes atņemt un valodu pēc iespējas pašināt un pastrupināt. Tāds valodas strupinājums jaunākā laikā sevišķi Raiņa iecienīts: Mēs mūžīgi uztici (= uzticību) izlūdzam (M. V. M. 97. 656), «brīnus» (= brīnumus) cerēt (M. V. M. 97. 408); es dzirdu ribu (ich höre ein Geräusch, Faust) M. V. M. 97. 739. Sentēvu senās «sakas» — (M. V. M. 97. 738). Kas gan ir «sentēvu sakas»? Ikviens gan domās, ka uz tādu vaicājumu atbildi dot nekādi nevar būt grūti; jo kas tad sakas var būt cits kā: rīki, dakšas. Bet, ja Gētes Faustu ņemam palīgā, tad redzam, ka Rainis, vārdu «sakas» rakstīdams, nav gribējis nedz rīkus, nedz dakšas apzīmēt, bet pasakas, teikas. Pie tādiem strupašķu vārdiem pieskaitāma arī K. Kalniņa «labklāja» (mans vīrišķīgais gods mani piespiež likt ķīlā «labklāju», varbūt pat dzīvību, Ozolkaln. māc. 96) un daudzinātā «mila», arī «laulu» pāris (Rain. M. V. M. 97. 327); liesmiņas spirdz un «sprēg» (Rainis M. V. M. 97. 417); strupastis «sprēg» dāvājis Rainim vajadzīgo atskaņu vārdam «bēg». Ej droši tālāk, gaismas rieti Drīz aizkusušās krūtis «spirdz» (!) (M. V. M. 97. 12); «iemākts» — angelernt (M. V. M. 97. 655); «iemākts» nekad nevar atlīdzināt nojēgumu «iemācīts», bet var tikai apzīmēt drusku māktu, nepilnīgi nomāktu. Rainis iet savā valodas strupinājamā nedarbā pat tik tālu, ka viņš vienu no salikteņa daļām pavisam atmet: 1) otro daļu: Es ārsts, kas pie vārda sauc «ik» (= ikvienu) augu (M. V. M. 97. 573); «Ik» kauss še sveikā ķermenī (!) Ir sūrstin kārstas nāves zāles lējis, «Ik» rota pavaduse meiteni, «Ik» zobens derību ir pārkāpt ļāvis (M. V. M. 97. 326); 2) pirmo daļu: rogu līgsmi «sniegdama» (= sa-sniegdama) (M. V. M. 97. 723); pie krusta «ziedzīgi» (= noziedzīgi) caururbto (M. V. M. 97. 86), «ziegties»

(=noziegties) (M. V. M. 97. 646), «ziegu» (!) slepkavības lietas (M. V. M. 97. 646). «Noziegties» (leišu *nužengti*) nozīmē īsti «noiet», nokāpt, protams, no istā ceļa. Salīdz. leišu *peržengti prisakima* = nosacījumu pārkāpt. Kā gan būtu, ja lietotum salikteņa «pārkāpt» vietā vienkāršo izteiksmes vārdu «kāpt» tādos teicienos kā: likumu pārkāpt, ja tā tad rakstītum: likumu kāpt, likumu kāpējs, likumu kāpums. Vaj gan kāds «likumu kāpumu» var atzīt par likumu pārkāpumu? Bet, cik nepareizs būtu te vienkāršais «kāpt» salikteņa «pārkāpt» vietā, tik nepareizi «ziegties», «ziedzīgi», «ziegums» salikteņu «noziegties», «noziedzīgi», «noziegums» vietā, M. nelika prasījumu «pildīt» (!) «izpildīt» vietā.

Ievērojot sevišķi lielās grūtības celties pareizi latviešu valodas apziņā, Norēns, ja tas rakstītu par latviešu valodas pareizību, droši uzstādītu kā devīto pareizības nosacījumu: neraksti ātrāki, iekam neesi krietni ievingrinājies valodā. Šis devītais nosacījums, man domāt — visvairāk ievērojams mūsu jaunākiem rakstniekiem; bet diemžēl viņu daži nemaz neievēro; tie līdzinās putniem, kas grib laisties, iekam spārni izauguši.

Kas šo devīto nosacījumu pareizi ievēros, tas neapplūdinās mūsu valodu nedz ar liekiem svešvārdiem, nedz ar neveikliem jaunceptiem vārdiem. Jā, savu valodu labi pazīdami, atradisim daudzkārt tur īsti vecu latviešu vārdu, kur valodas nemākulis lietos vaj nu kādu svešvārdu, vaj arī kādu neveikli jaundarītu vārdu.

Norēna ieskatī par valodas pareizību līdzinās savā ziņā dabiskajam virzienam, jo gan Norēna mācība, gan dabiskais virziens aizstāv valodas parašu. Tomēr Norēns izšķīrās no dabiskā virziena tanī ziņā, ka viņš uzlūko valodas parašu tikai pa laikam par pareizības nosacītāju, daudzkārt to par pareizu atzīdams, kas labāku rakstnieku rakstos sastopams, ikdienišķā valodā būdams nepazīstams. Bez tam arī tur, kur Norēns ar dabiskā virziena

aizstāvjiem vienās domās, viņš tomēr citādi savas domas nodibina. Dabiskā virzienu mācībai, līdz pašam galam atšķetinātai, jābūtu, ka vislielākā valodas aplamība atrota valodas pareizība, tiklīdz valodas parašā tā ieviesusies un iesakņojusies (Tegnērs). Bet pēc Norēna mācības nav valodas paraša tamdēļ laba, ka viņa ieviesusies, bet viņa nākusi parašas godā, tamdēļ ka tā laba; jo valoda neapzinādamās, neviļus izredz pa laikam vislabāko formu, vislabāko vārdu; tikai dažreiz valodai kļūmējas. Stingrs dabisks virziens, pats sevi neapēzdam, nekad nevar atzīt, ka valoda iespēj kļūdīties; jo pēc stingra dabiskā virzienu valodā ir viss labs, kas parasts. Bet pēc Norēna mācības neder tas, ko nevar lietot, no tā atkal, kas lietojams, pa daļai ir labs, bet pa mazai daļai arī nelabs. Bet kas tad lai šo nelabo par nelabu nosaka? Tad jau pārlietu grūti tādējādi par valodas pareizību spriest? Šinī ziņā it pareizi Norēns piezīmē, ka valodas pareizības ceļu nostigot nav ikviena cilvēka spēja. To iespēj tik valodas filozofs un valodas mākslinieks, kas visveiklāki rīkojas ar valodu, kas ikreizēju domu virkni vislabāki prot izsacīt un kas tā tad zin, kādi jauni valodas līdzekļi izdabonami no jau pastāvošiem. Valodas pareizības ceļu nenorāda runātāju vairums, bet dažas sevišķi apdāvinātas personas. «Mūsu valoda būs laba, ja runāsim un rakstīsim tā kā mūsu valodas mākslinieki, mūsu labākie rakstnieki runā un raksta. Citiem jālūkojas uz šo valodas mākslinieku valodu kā uz savu paraugu. Nevajaga lūkot pasauli pārvērst, kamēr vēl sēžam uz skolas beņķa.» Šis beidzamais teikums sevišķi ieteicams mūsēju ievērošanai. Jo pie mums dažs labs, pats vēl pat ne latviešu valodas ābecē neielauzies, ākstās tā, it kā viņš būtu aicināts valodas reformators.

Iepazīniet vispārī ar virzieniem valodas pareizības jautājumā, dažs lasītājs gan pats jau būs jautājis, kāds virziens gan pārvalda latviešu rakstu valodu.

Latviešu tauta savā rakstniecībā nav aplaimota klasisku rakstnieku darbiem, kas mums varētu par spīdošām priekšzīmēm derēt. To ievērojot, tā jau saprotams, ka literatūrvēsturiskais jeb priekšzīmju virziens mūsu valodā neiedomājams. Tomēr daži mācītāji, sevišķi daži no vecās paaudzes, piekopj literatūrvēsturisko virzienu arī latviešu valodā, bībeles tulkojuma valodu par klasisku uzlūkodami. Pēc šo mācītāju domām pareizs viss tas, kas bībeles tulkojumā atronams. Tāpēc viņiem grūti nākas ar pārlaboto bībeles valodu aprast. Neba ieradumam niecīgs spēks. Latvieši augumu augumiem noklausījušies un ielasījušies bībeles valodā, kur gan daudz jaukumu, gan daudz kas pret latviešu valodas garu; daudzkārt dzirdētās un lasītās kļūdas apmuļinājušas nereti pat latviešu ausis tā, ka viņas pat rupjās kļūdās vairs kļūdas neatron. Šo vārdu patiesību pierāda mūsu pūšami vārdi. Miklās, sakāmvārdos, tautas dziesmās atronam valodu, uz kuras pamata nodibināma valodas pareizība; bet pūšamus vārdus nekādi nevaram savai valodai par paraugu ieteikt. P. p.: Tā viena vēlējās «to veselību savas galvas», tā otra «to veselību savas sirds», tā trešā «to veselību savas mātes». Iekš tā vārda Dieva u.t.t. (Br. p. v. 36). Pūšamos vārdos sastopama mistru mistrām īsta latviešu un bībeles valoda. Kāpēc tāds valodas maisījums vienīgi pūšamos vārdos? Tāpēc ka pūšami vārdi ir maisījums no senajām latviešu zintēm un kristīgas ticības. Senās zintes atron atbalsi īstajā latviešu valodā, kristīgas ticības daļas turpretim vecajā kļūdainajā bībeles valodā. Bet, kad bībeles valoda varēja pūšlotājus un pūšlotājas apmulsināt, tad jau nav ko brīnīties, ka tā uz neceļiem vedusi mācītājus, kuņiem nevarēja būt tāda stipra valodas apziņa kā dzimušiem latviešiem. Tomēr mācītāju vidū izcēlās vīri, kas šīs bibelē sastopamās kļūdas uzrādīja un tās lūkoja no bībeles izskaust. Tie it pareizi atzina, ka latviešu valoda jāmacās no latviešu

tautas. Kas ar latviešu tautas valodu nesaskanēja, to viņi it pareizi apzīmēja par kļūdu. Tā tad šie mācītāji uzlūkojami par dabiskā virziena aizstāvjiem.

Tagadējā latviešu rakstniecībā vispārī valda dabiskais virziens. Jo, kad par valodas pareizību vai par nepareizību runā, mēdz, tā sevišķi mūsu jauniznākušo grāmatu apspiedēji, sacīt: Tā runā tautā, vaj arī: tā nerunā tautā. Dabiskais virziens pelna arī tiešām, ka viņu piekopj, bet tikai zināmās robežās. Jo ikdienišķā valoda daudzkārt palaidnīga, grumbuļaina. Vaj tad tādā nenogrudinātā valodā drikstam arī rakstīt? Nebūt ne! Bez tam vienā apgabalā runā tā, citā atkal citādi. Vaj tad varam ieteikt, lai ikviens raksta, kā viņa apgabalā runā? Tāds pārlicēgs valodas raibums nekādā ziņā nebūtu derīgs, bet gan kaitīgs.

Mūsu rakstniecības nodibinātāji it pareizi no izloksnēm izredzējuši vidējo par pamatu mūsu rakstu valodai. Jo vidējai izloksnei, pirmkārt, piekrit visplašākās robežas; otrkārt, viņa spēj labāki mūsu domas izsacīt nekā, p. p., tāmnieku izloksne, kuŗā, galotnēm atkritot, pārlietu daudz homonīmu, kas, kā jau aizrādīts, padara valodu par grūti saprotamu. Tā, p. p., tāmenieku izloksnē forma «sien» var būt: 1) vienskaitļa nominatīvs (=siena), 2) vienskaitļa akuzatīvs (instrumentālis=sienu). 3) daudzskaitļa ģenitīvs (=sienu) no sieviešu kārtas lietas vārda «siena», 4) vienskaitļa ģenitīvs un 5) akuzatīvs no vīriešu kārtas lietas vārda «siens» (=siena, sienu), 6) vienskaitļa pirmā persona (=sienu), 7) vienskaitļa otrā persona (=sieni), 8) vienskaitļa un daudzskaitļa trešā persona (=sien) un 9) pavēles izteiksmes otrā persona (=sieni) no izteiksmes vārda «siet».

Bet arī rakstniecības izredzētajā vidējā izloksnē atrodamas dažādas formas ar vienādu nozīmējumu; tā, par piemēru, «ragiem» un «ragiems», «nākusi» un «nākuse», nākotnē: es ņemšu, bet Vidzemē daudzkārt sastopama

forma: es ņemīšu, macītājs un macītāš, es «vedu» un es «vežu», trim, trimiem, trīsiem, trijās, trimās, ar vilkis, ar vilkiem u. c.

Valodā daudzkārt uzvar jauna forma vecu formu, tās vietu ieņemdama, par piem., «ragiem» senā «ragiems» vietā. Dažreiz jaunajam ienaidniekam nav vairāk spējas nekā vecajam valdiniekam; tādā atgadījumā ciniņš turpinās, kā, par piem., starp jauno galotni «use» (nākuse) un veco — «usi» (nākusi). Tādā gadījumā valodas paraša svārstās uz vienu vai otru pusi. Nav nedz viena forma par pareizu, nedz otra par nepareizu izpaužama. Bet, ja tomēr kāds visādā ziņā gribētu visur valodā vienādas formas vienādību un vaicātu, kuņai no beigās minētām formām priekšroka dodama, tad tādām vispirms jāatbild, ka tagadējā valodā — neko darīt — abas formas vienāda labuma, jo abas formas vienā mērā tagad lieto mūsu labākie rakstnieki. Bet, kam nepietiek tagadnes valoda, kas labprāt rakstītu tā, ka viņa valoda tik ātri nenovecotu, tam gan ieteicama forma ar galotni «use»; neba mums vajaga lieliem pareģiem būt, bet vajaga tik drusku valodas gaitu pazīt, lai pasludinātam, ka gan galotne «use» būs nākotnē dzīvotāja un galotne «usi» nīcēja. Jo sieviešu kārtas galotne -i latviešu valodā pavisam panikusi, uzglabādamās tikai apceramā divdabī: nākusi, vedusi etc. un tad vēl vietnieku vārdā «pati». Bet galotne -use dzīvo ciešā sabiedrībā ar lietu vārdiem, kā: saule, maize u. c. un atron šinī plašajā sabiedrībā dzīvības spēku. Galotne -use pati bez šaubām cēlusies no galotnes -usi, rikodamās pēc lietu vārdu parauga ar galotni -e.

Nākotnes forma, kā «braucīs», «saucīs», «brauks», «sauks» vietā izlietota mūsu rakstniecībā ļoti reti; tā sastopama, par piem., Pumpura dzejā, tā pamanāma bijušā «Mājas Viesa Mēnešrakstā». Tā tad minētās izlokšņu formas nav uzlūkojamas par bīstamām pretiniecēm pa-

rastajām nākotnes formām: brauks, sauks u. c. Viņām jāizzūd no latviešu rakstniecības, kā tās parādījušās. Jo «saucīs», «braucīs» un tamlīdzīgas formas nemaz nav pielīdzināmas formām «sauks», «brauks»; viņas nav nepabeigtās, bet pabeigtās nākotnes formas (**Futurum exactum**). Skat. Bezenberger, Beiträge zur Kunde der indog. Spr. XVII, 276—279. Šīs pabeigtās nākotnes formas tagad pilnīgi to pašu apzīmē, ko vienkāršā nākotne: brauks, sauks; tāpēc šīs līdz šim neparastās formas rakstu valodai uzliepjot, nekādu labumu neiegūstam, bet gan ļaunumu; jo, šīs izloksnes formas lietojot, izceļas daži nepatīkami homonīmi, pārpratumu cēļāji; kas gan, par piem., lasīdams formas: braucīs, mācīs, varētu nosacīt, vaj braucīs, mācīs ir nākotne no «braukt» vaj no «braucīt», vaj mācīs ir nākotne no «mākt» vaj «no «mācīt». Bet vissvarīgākais iemesls pret nākotnes formām «saucīs» ir Norēna pareizais, neapgāžamais aizrādījums, ka ikviens lieks valodas grozījums ir nepareizs. Te atkal pārrunājamās izloksnes formas ir liekas, tāpēc ka tās citu neko neizsakā kā parastā nākotne. Tāpat «labās mācītāš» apzīmē to pašu, ko «labais mācītājs», izloksnes formas «vežu», «mešu» to pašu, ko «vedu», «metu», «trimiem», «trīsiem» to pašu, ko parastais «trim»; tā tad rakstu valodā šīs izloksnes formas lietot būtu kā lieks rakstu valodas grozījums, pavisam nepareizi. Valodniekam, protams, visas valodas formas tikams pētījuma priekšmets: par piem., formas «trimās», «trimiem» apcerēdams, valodnieks aizrādīs, kā tās cēlušās. Valoda, proti, savā ziņā apmulsusi, uzlūkojusi datīvu «trim» par vārda pamatu, šim šķietamam pamatam piekārusi parastās galotnes un kļuvusi tā pie formām «trimās», «trimiem», tā ka beidzamā forma ir datīvs no datīva; «trīsiem» atkal attīstīties, valodai uzlūkojot nominatīvu «trīs» par vārda pamatu un šim šķietamam pamatam piedrojoļ parasto galotni -iem.

Vēl atliekas mums apcerēt beidzamo no mūsu uzrakstītajiem piemēriem: ar vilkis, ar vilkiem. Indoeiropiešu valodās vīriešu kārtas a-celmiem piekrīt daudzskaitļa instrumentāli galotne -ois, p. p., grieķu **lykois** = vilkis (vilkiem); šī galotne leišu valodā sastopama kā -ais: latviešu valodā kā -is. Šis senais indoeiropiešu instrumentālis latviešu valodā uzglabājies vispāri tikai dažos apstākļu vārdos: krustis, vienis prātis, sānis u. c.

Bet Nīcā šis instrumentālis ir parasts pie satiksmes vārdiem, kas savienojas ar akuzatīvu vaj ar instrumentāli: Nepaļaujies uz citis cilvēkis; nerunā par citis cilvēkis; iebraukt nelaimē caur citis cilvēkis; trīties gar citis cilvēkis; skatīties pār citis cilvēkis; iet reizē ar citis cilvēkis.

Satiksmes vārds «ar» senāk savienojās vienmēr ar instrumentāli gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī: to tagad vēl redzam teicienā «ar manim» un Nīcas izloksnē: ar citis cilvēkis. Reiz vispāri latvieši sacīja vienīgi tā, kā tagad vēl nīcinieki runā: nemierā dzīvot «ar citis cilvēkis». Tagad parastais «ar citiem cilvēkiem» bija senākām latviešu paaudzēm nedzirdēta mežonība. Tikai no tā laika, kad daudzskaitļa datīvs un instrumentālis nekur vairs formas ziņā neizšķīrās (salīdz. leiš. dat. *menes i m s*, bet instr. *menes i m i s*, dat. *nakt i m s*, bet instr. *naktimis*, dat. *rankoms*, bet instr. *rankomis*), un kad daudzskaitļa vietā iestājās divskaitļa forma, p. p., «cilvēkiems» vietā «cilvēkiem», varēja senais, formas ziņā no datīva atšķirtais daudzskaitļa instrumentālis ar galotni -is panīkt, viņa vietā iestājoties datīvam: zirgiems, cilvēkiems. Šo seno datīva formu izskauda valodas apziņas vairs nesa-
prastais duāļa datīvs, instrumentālis: cilvēkiem. Visu to ievērojot, viegli saprotams, kā latviešu valoda varēja aprast ar teicieniem, kā, p. piem., iet ar «citiem cilvēkiem». Kas senāk valodai bija nedzirdēta mežonība («ar citiem cilvēkiem»), kas tagad uzlūkojams par vienīgi pareizu;

no indoeiropiešu kopdzīves mantotais, senākiem laikiem vienīgi pareizais instrumentālis ar galotni -is («ar citis cilvēkis») tagad uzlūkojams par izlokšnes formu. Ja kāds nīcinieks, savu izlokšni cienīdams, mēģinātu šo viņa apgabālā uzglabājušos instrumentāli lietot rakstu valodā, rakstīdams «ar citis cilvēkis», «ar ties sievišķis», tad droši pret viņu visi saceltos, izņemot varbūt nīciniekus; saceltos ne bez iemesla. Jo lielākai daļai latviešu tādi teicieni kā «ar ties sievišķis» durtos kā kas pavisam neparasts ausīs; mūsu valodas apziņa, ko izaudzējusi un lolojusi valodas paraša, atzītu vecum veco teicienu par varmāku, nevis par īstu valdinieku, kam pienāktos valdīt latviešu valodā. Bet vaj tad tas maz pareizi, ka to, kas īsti pareizs (ar ties sievišķis) uzlūkojam par nepareizu, to atkal, kas pēc labas tiesas nepareizs, kas uzbāzīgs varmāka, ieskatām par pareizu? Tur neko darīt, neko būt. Pasaulē viss pārmainās, vēsturē sadzīves formas pamij cita citu. Tā arī valodā. Bet vaj varbūt nevarētum atdzīvināt pārrunājamo seno, Nīcā vēl uzglabājušos instrumentāli: ar ties sievišķis? Te valodas attīstības rats tā satīstījies, ka viņu atpakaļ griezt nekādi nav iespējams. Bet iedomāsimies neiespējamu par iespējamu un ņemsim, ka visi rakstnieki ar nepieredzētu vienprātību, vēsturiskas taisnības jūtu vadīti, sāktu rakstīt un runāt ar nīciniekiem: ar cilvēkis, ar ties sievišķis, tā atdodami senajam instrumentālim pazaudēto valdību un atstumdami varmāku: ar cilvēkiem, ar tiem sievišķiem; bet vaj tad tādā vienprātībā rakstnieki sakopotu arī citus minētos satiksmes vārdus ar atdzīvināto instrumentāli, sacīdami un rakstīdami: par, gar, uz, pret citis cilvēkis? Ja vēsturiskas taisnības jūtas varētu rakstnieku pamudināt satiksmes vārdu «ar» sabiedrot ar seno daudzskaitļa instrumentāli (ar ties sievišķis), tad tās pašas jūtas viņus atturētu tāļāki nīciniekiem sekot un sacīt: par, pret, uz, gar cilvēkis. Jo «par», «pret», «gar», «uz» nekad latviešu valodā nav sa-

vienojušies ar instrumentāli; šim prepozīcijām piekrīt akuzatīvs; tā tad «uz, par, pret, gar cilvēkis» ir tāds pats varmācīgs svešu tiesību iekaroņājs kā: uz, par, pret, gar cilvēkiem. Kamdēļ parastā varmākas («par cilvēkiem») vietā valodai uztiept neparastu varmāku «par cilvēkis». Jeb vaj gan kāds ļautos savām vēsturiskas taisnības jūtām pat tik tāli nomaldināties no pareizā ceļa, ka viņš pēc satiksmes vārdiem ar akuzatīvu lietotu arī daudzskaitlī akuzatīvu: par cilvēkus? Nav gan nemaz ko šaubīties, ka latvieši senāk savus satiksmes vārdus savienojusi daudzskaitlī ar to pašu locījumu, ar kuņu vienskaitlī. Bet tas laiks ir bijis un izbijis. Iespēju ar akuzatīvu daudzskaitlī satiksmes vārdus savienot latviešu valoda neglābjami zaudējusi. Kādu labumu tad nu nīcinieku valoda atnestu latviešu rakstu valodai? Viņa atdotu valdību senajam instrumentālim, kur tam tā piekrīt, pie satiksmes vārda «ar». Bet vaj tad tas tiešām kāds labums? Valoda vispār mīl nevienādības ar analogijas palīdzību nolīdzināt. Te latviešu valoda gādājusi par valodas vienādību, sakopodama visus satiksmes vārdus daudzskaitlī ar datīvu. Mums nav it nekāda iemesla tādai valodas attīstības gaitai pretoties. Satiksmes vārdi paši tā jau nosaka domu attiecību; tā tad locījums pie satiksmes vārdiem mazā svarā. Mūsu mūžīgi pie satiksmes vārdiem lietotais daudzskaitļa datīvs nevar nekādas jukas sacelt.

Bet te vēl kāds nīcinieku valodai varētu par labu iebilst: formu bagātība ieteicama; tādu dāvātu nīcinieku izloksne, tamdēļ tā nav atstumjama.

Saprotams, formu bagātība ir ieteicama, tamdēļ ka tā dod valodai iespēju noteikti domas izsacīt. Bet mūsu vaicājumā senais instrumentālis «ar cilvēkis» nekādi neizsaka noteiktāki mūsu domas nekā parastais «ar cilvēkiem». Tā tad šīs formas bagātība ir lieka. Nav jāaizmirst, ka ir nevien lieka, bet arī pārlicīga formas ba-

gātība. Tādā neveiklā, pārmērīgā formu kuplumā smok, par piem., bantu valodas, kuņas formu bagātībā pārspēj visas indoeiropiešu valodas. Par tādu valodu sakāms: daudz salmu, maz graudu. Tādā pārbagātībā smaktum arī mēs, ja izlietotum rakstu valodā juku jukām visas izlokšņu formas. Tamdēļ rakstu valodā jālieto rakstu valodā jau parastās formas. Tikai dziesminiekiem piešķirta lielāka brīvība, *licentia poetica*. Pie tam jāargās domāt, it kā jau dziesminiekiem būtu atļauts valodu grozīt, locīt un dīdīt pēc iegribas. Par dziesminieka valodas brīvību atkārtotšu to, ko jau esmu reiz izsacījis Tēvijā, uz Pumpura rakstiem «Tēvijā un svešumā» aizrādīdams. Visstingrāki likumiem iegrozīta un aprobežota ir proza, visbrīvākā, un tamdēļ dzeņu raibumā, ikdienišķā valoda; bet dzejai piemīt gan prozas stingrā likumība, gan sava tiesa brīvības. Jo, lai gan dzejai varam kā pirmo likumu uzstādīt: kas prozā nebūt nav domājams, tas dzejā nebūt nav lietojams, tomēr tanī ziņā dzeja daudz brīvāka nekā proza, ka dziesminieks var daudzkārt tādus vārdus, tādas formas izlietot, kuņas, lai gan viņas tautas apziņā dzīvi dzīvo, prozā tomēr nesaņem. Bet arī dzejā jāievēro Kanta vārdi, ka valoda ir izlīdzinājums starp runātāju un klausītāju; tā tad viņa izpildīs savu uzdevumu pareizi, ja viņa neatradīsies nekas, kas klausītāju ausīm svešs.

Nule izsacītās domas raudzīsīm piemēriem paskaidrot. Krievu valodā galotņu nokniebšana pavisam nepazīstama lieta; tamdēļ pat visniecīgākajiem dziesminiekiem še nenāks prātā pantmēram vaj rīmei par labu, piemēram, «pyky» vietā rakstīt «pyk'»; bet vācu valodas dabai nebūt nav pretīga tāda galotņu atmešana, tamdēļ arī sastopam pie vislabākajiem vācu dziesminiekiem vārdus ar atmetām galotnēm, bet, saprotams, tikai zināmā mērā. Ievērojot, ka arī latviešu valodā gan tautas dziesmās, gan mākslīgā dzejā, gan ikdienišķā valodā galotņu atmešana

nav nekas svešs, neviens neatdursies, ja redzēs šur tur tādas formas ar atmestām galotnēm, p. p.:

Pēc parādās tā prasta liet' (Tēv. un sveš. 62. 1. p.).

Tāda galotņu atmešana tik tad peļama, ja viņa pārlietu bieži plandās priekšā. Bet nepatikami mūsu ausīm, kad dziesminieks, patskaņus izmezdams, rada skaņu kopas, kuņas latviešiem nedzirdētas: Balt'jas (83. 1. p.). — Pumpurs iepinis savās dziesmās izlokšņu formas:

Vaj man tā diena nekad «gaidoti» (!),
Kad jūs par tēvu zemes kalniem «saucīs»
Un tautas gods uz jūsu galiem «plaucīs»
(29. 1. p.).

Tur viena galva gulēja
Uz «trimiem» dzelzu šķēpiem
(29. 1. p.).

Še dažs labs atdursies pie šīm formām, tamdēļ ka viņas būs pavisam svešas lielai daļai lasītāju; še dažs labs izsauks, kamdēļ izlokšņu raibumu ievest rakstniecībā; še dažam labam, kā arī šo rindiņu sarakstītājam, sacelsies šaubas, vaj maz kādā apgabalā parastā «gaidāma» vietā lieto «gaidoti», kā to Pumpurs dara uzzīmētajā pantiņā. Kamdēļ tādus dubultgalotņiekus izlietot kā: «trimiem», «celmotainos», «liesmotainos»?

Bet, kad jau dzejā jāizvairās no liekām izlokšņu formām, tad jau jo vairāk tas darāms prozā. Prozā izlokšņu formas lietojamas vienīgi tad, kad izlokšņu formas atnes valodai nenoliedzamu labumu. Tāpēc rakstu valoda darījusi it pareizi tāmenieku un augšzemnieku formai «iz-sa-misis» dodama priekšroku, jo šī tāmenieku forma viegli un veikli lokāma: ģen. iz-samisuša, dat. -am, ak. -a etc. Tādas veiklas lokamības trūkst rakstu valodas izloksnēs sastopamam divdabim: izmīsies. Tāpat atdzī-

vinājamas panikušas formas tikai tad, ja viņas padara mūsu valodu veiklāku, saprotamāku; tā, par piem., it pareizi atdzīvinājama latviešu valodā panikušā galotne -isks; par piem.: latviešu teātra apraksts un latvisks teātra apraksts; nevis: latviešu baku zīmes, bet latviskas baku zīmes, jo «latviešu baku zīmes» modina tādas ērmo-tas domas, it kā latviešiem būtu savas sevišķas bakas. Skat. K. Milenbaha Daži jaut. II, 75. 1. p. Bet šie īpašības vārdi ar galotni -isks tik izlietojami tur, kur viņi, kā minētos piemēros, labāki nekā šeit parastais ģenitīvs. Aplami ir pret valodas parašu bez kaut kāda iemesla noziegties. Nelaiķa Sirmais pārlietu bij iecienījis īpašības vārdus ar galotni -isks; viņš un viņa pakaļteči «isko» tik nežēlīgi, ka latvietim vaj ausis plīst: «miesisks» (!) stāvs (Sirmais), miesiskas kārības u. c.

Vārdu krājuma ziņā mums pienākas daudz, daudz vairāk savu valodu ar izlokšņu vārdiem kuplināt nekā formu ziņā. Jo vārdu ziņā nepienākas nevienam apgabalam monopols. Izloksnēs burbuļo mūsu valodas bagātība. No šā avota mums jo dienas jo vairāk jāsmēļ. To darīdami, kuplināsim savu valodu ar īstām rotām. Mūsējo starpā šinī jautājumā sastopami greizi ieskati; jo daudz grāmatu apspriedēju peļ daudzkārt to, kas slavējams, proti, ka rakstnieki cēluši kādus savu apgabalu vārdus gaismā. Izgājušā gadusimtenī Gotšeds lūkoja visus izloksnes vārdus no vācu rakstu valodas izskaust, bet Bodmērs, Vilands un Herders pareizi mācīja, ka nekādi neder izloksnes atmatā atstāt. Šo beidzamo vīru pūliņi nepalika bez sekmēm; to pierāda tagadējā vācu rakstu valoda, kurā atrodam daudz no izloksnēm ņemtus vārdus. Mācīsimies te no vācu valodas, kā vārdu krājums kuplināms.

Arī latviešu rakstu valodā sastopam vārdus no dažādiem apgabaliem — jau no seniem laikiem. To pierāda dažas skaņu nevienādības. Tā, par piem., vārdā «pazīt, pazīstu» it pareizi izmests n, salīdz. pazinu; tā tad «pa-

zīstu» senākā «pazīnstu» vietā; bet vārdā «minstināties» uzglabājies pret latviešu skaņu likumiem n; tā latviešu valodā daudzkārt sastopami vārdi ar parastiem balsieniem «dze», «dzi», «ce», «ci», blakus tiem ar «ģe», «ķe», «ķi», «če», «či». Kamdēļ, par piem., «ceturtais» ar «c», bet «četri» ar «č»? Valodnieki mēdz šo nesaskaņu izskaidrot, vārdu «četri» par patapinājumu no krievu четьре uzlūkodami. Tāds patapinājums pats par sevi maz ticams, bet viņu dara par pavisam neticamu vārdi kā: ķiekurs, ciekurs, čiekurs, ķikstošs, cīkstošs, čīkstošs, Vaj tad arī šos vārdus drikstam par patapinātiem uzlūkot? Bet arī šos vārdos, par kuru latvietību nav ko šaubīties, sastopama skaņu likumu nesaskaņa. Man šī nesaskaņa šķiet tā izskaidrojama; te dažādas izlokšnes sajukušas; no vienas izlokšnes ņemts ķikstošs, no otras cīkstošs, no trešās čīkstošs, tāpat tas ar «četri» un «ceturtais». Gluži tā izskaidrojams pret latviešu skaņu likumiem uzglabājies n. Šis n sevišķi parāda sīkstu dzīvību Kandavas apgabalā: lincis=līcis, bezdelinga=bezdelīga, peringa vista (Lerha Pas.), «dunča» vietā, kas lietots jau arī rakstu valodā, kandavnieks «dūci» nemaz nepazīst. Dažas no šīm izlokšņu formām pārgājušas arī citās izlokšnēs un pat rakstu valodā.

No latviešu rakstniekiem, kas cēlušī savu apgabalu vārdus gaismā, minami sevišķi Dinsberga tēvs un jaunākā laikā Janševskis. Bet, savu apgabalu vārdiem valodu kuplinot, nekad nav jāaizmirst, ka valodas saprotamība pareizības jautājumā ieņem pirmo vietu. Tāpēc nekādi neder daudz nepazīstamus vārdus vienā teikumā sablīvēt, jāargās no kāres visur kā nebūt sava apgabala vārdus iespiest, bet jāierīko tā, ka lasītājs no sarakā rakstu valodas godā celto vārdu ātri bez pūlēm saprot. Ja tā rakstnieki rīkosies, tad viņu apgabalu vārdiem nākamība nodrošināta. Apgabalu vārdus un teicinius rakstu valodā ar ziņu pielaižot, kuplināsim savu va-

lodu un daudzkārt izsargāsimies no jaundarināmiem vārdiem.

Esmu nu savus ieskatus par valodas pareizību izsacījis. Piemēriem esmu aizrādījis, cik grūts un sarežģīts daudzkārt valodas pareizības jautājums; piemēriem esmu aizrādījis, kāds mans valodas pareizības virziens. Esmu, kā jau lasītājs būs sapratis, mērena, aprobežota dabiskā virziena māceklis. Pārspīlētais dabiskais virziens iegrozājams un savaldāms savā patvaļībā ar labāko tagadnes rakstnieku valodu, t. i., valodas pareizības jautājumā mums vienmēr jāievēro mūsu tagadējo labāko rakstnieku valoda. Lai gan mums nav klasisku rakstnieku, tomēr mūsu rakstu valoda pastāv jau vairāk nekā 300 gadus; šinī laikā nodibinājusies rakstu valodas paraša; tagadnes rakstu valodas paraša mums ievērojama, ja sevišķi iemesli mūs nepamudina rakstu valodas parašu atmetst un tanī vietā citu ko no tautas mutes noklausītu izlietot. Tā, par piem., garīdznieku rakstu valodā bij ieviesies latviešu valodā no vācu valodas artikuls un vācu vārdu kārtā (iekš tā vārda tā tēva). Te precīzi mūsu rakstnieki darija, šo nepareizo, latvietim pretīgo artikulu un vārdu kārtu atmezdami.

Tā liekas, ka es tanīs pašās domās, kādās Norēns, kas, kā jau redzējām, savā gala spriedumā māca, ka tad labi rakstīsim, ja rakstīsim, kā mūsu labākie rakstnieki raksta. Bet tas tamdēļ tā rādās, ka es atstāstīju Norēna domas tik tādā mērā, kādā es viņām varu piebiedroties, atstādams neievērotas tās viņa mācības, kuŗas man šķiet nepareizas esam. Norēna minētie mājiēni pēc mūsu domām tiešām ievērojami.

Kā Pauls (Princ. 350. un sek. 1. p.), Behāgels (Deutsche Sprache 46. un sek. 1. p.) un citi pamato valodas pareizību uz tagadnes valodas parašu, tā arī mēs. Pauls aizrāda, ka valodas pareizību nosacīt nespēj runātāju vairums, bet tikai zināmas, proti, izglītotas ap-

rindas. Tādā pašā garā izsakās Behāgels: runātāju balsis nav tikai jāskaita, bet viņas arī jāsver; neba pie tiem, kuŗi labas ierašas nemaz neievēro, iesim mācīties, kas labas ierašas. Ko Pauls un Behāgels te māca par vācu valodas pareizību, tas pats sakāms par latviešu valodu. Starp vācu un latviešu valodu pastāv tik tā starpība, ka vācu rakstu valoda savā attīstībā attālinājusies no tautas valodas, bet latviešu labāko rakstnieku valoda un latviešu vidējās izloksnes valoda saskan pa lielāku daļai savā starpā, izņemot niecīgus sīkumus. Tā, par piem., rakstu valodā ieviesies vienskaitļa datīvs «manim», «tevim», «sevim», bet tāds datīvs tautas valodā reti sastopams. Ievērojot, ka senais instrumentālis «manim», «tevim», «sevim», kas tautas valodā tagad sastopams tikai sabiedrībā ar satiksmes vārdiem: ar manim, pie manim, bez manim, formu ziņā līdzinās datīvam «brālim», «akmenim», rakstnieki ņēmušies viņu kā datīvu izlietot. — Uz tautas valodas pamata nodibinājusies un attīstās vēl tagad mūsu rakstu valoda, dažas apgabalu formas izredzējama par klasiskām, dažas atkal atmezdama. Šīs rakstu valodas izredzētās formas citām kādām izloksnes formām par labu atmest ir pavisam nepareizi.

Bet dažs labs gan brīnīsies, ka es, par valodas pareizību runādams, neesmu līdz šim cildinājis mūsu cildināmās tautas dziesmas un citas gara mantas. Tautas dziesmās, sakāmos vārdos, mīklās un pasakās, bez šaubām, atronams mūsu valodas pareizības pamats; jo minētās tautas gara mantās latviešu tautas valoda parādās vislielākā krāšņumā. Bet, kā ne ikviena apgabala valoda ieteicama rakstu valodai, tā arī ne ikviena apgabala tautas dziesmas, sakāmi vārdi, mīklas ņemami rakstu valodai par paraugu. Rakstu valoda ir tautas valodas zieds, rakstu valoda ir vaiņags, vīts no jaukākām dažādos apgabalos izredzētām izlokšņu puķēm; rakstu valoda ir kristalizācija no visām izloksnēm.

Ievērojot, ka latviešu rakstu valoda nav atšķīrusies no tautas valodas, tai piemīt tāds spirtums, tāds spars, kādu lielu kultūrtautu valoda nepazīst, bet tikai to izlokšnes, tautas valoda. Šis latviešu rakstu valodas spirtums izskaidro to, ka latviešu valodā jaukāki nekā attīstītās kultūrtautu valodās var pārtulkot tādus ražojumus, kuŗi sacerēti spirtā, dzīvā tautas valodā. Tā, par piem., Krilova tulkojumi vācu valodā nekādi nevar līdzināties labuma ziņā ar Adamoviča tulkojumu latviešu valodā, ko jau asmu sīkāki mēģinājis pierādīt Tēvijā (94. Nr. 6).

Latviešu valoda vēl ir konkrēta, kultūrtautu valodas vairāk abstraktas. Kultūrtautu valodnieki šinī ziņā sūdzas par savu bālgano valodu, bet daži latvieši, it kā uzmedoti uz šo valodas bālganumu, aizmirst pavisam latviešu valodas konkrēto dabu.

Kultūrpriekšmeti ceļo pa zemu zemēm, bet līdz ar tiem ceļo arī viņu nosaukumi, par piem., itāliešu *turtufelo*, vācu *Kartoffel*, latviešu kartupeļi, krievu картофель. Mūsu laikos zinātnes siro no vienas zemes otrā, ikviens jauns atradums drīzā laikā pārvēršas par vispārēju īpašumu. Ievērojot šo dzīvo sakaru dažādo tautu starpā, mūsu laikos parādās kultūrvalodās, sevišķi zinātniskos rakstos, tāds eiropisms. Latvietim vistuvākais sakars ir ar krieviem un vāciem.

Latviešu rakstu valoda — 74, 75, 77, 116, 118, 121, 122, 123,

130, 160

ARISTARĶS (1825). Hieroglifogrāfika — 59

ARISTARĶS (1825). Hieroglifogrāfika — 59

ARISTARĶS (1825). Hieroglifogrāfika — 59

ARISTARĶS (1825). Hieroglifogrāfika — 59

ARISTARĶS (1825). Hieroglifogrāfika — 59

ARISTARĶS (1825). Hieroglifogrāfika — 59

ARISTARĶS (1825). Hieroglifogrāfika — 59

ARISTARĶS (1825). Hieroglifogrāfika — 59

ARISTARĶS (1825). Hieroglifogrāfika — 59

ARISTARĶS (1825). Hieroglifogrāfika — 59

PERSONU RĀDITĀJS

- ĀBELS** (Abel) Karls, vācu valodnieks — 62
ABULS Pēteris (1860—1926), skolotājs, sabiedrisks darbinieks — 54, 55, 57
ADAMOVICS Fricis (1863—1933), skolotājs, literāts — 28, 206, 265
ADAMOVICS Ludvigs (1884—1942), teologs — 20, 155, 158, 206, 213
ĀDOLFIJS (Adolphi) Henrihs (1622—1686), baltvācu mācītājs, literāts — 178, 231
AGELUTS (Ageluth) Johans Gotfrīds (1763—1848), baltvācu mācītājs — 88, 237
AKURATERS Jānis (1876—1937), rakstnieks — 218
ALUNĀNS Ādolfs (1848—1912), aktieris, režisors, dramaturgs — 11, 145, 218
ALUNĀNS Juris (1832—1864), dzejnieks, sabiedrisks darbinieks — 14, 33, 71, 107, 116, 121, 122, 129, 179, 180
APINIS Aleksejs (1926), literatūrvēsturnieks — 59
APSISU Jēkabs (īst. v. Jānis Jaunzems; 1858—1929), rakstnieks — 80, 149, 187, 206
ARISTOTELIS (384—322 p. m. ē.), sengrieķu filozofs — 153
ĀRONS Matīss (1858—1939), žurnālists, bibliogrāfs — 101, 184, 207

- ASPAZIJA (īst. v. Elza Rozenberga-Pliekšāne; 1865—1943), dzejniece, dramaturģe — 135, 139, 143, 145, 146, 147, 151, 218
- AUGSTKALNS Alvils (1907—1940), valodnieks — 36, 214
- AUNINGS (Auniņš) Kārlis Roberts (1834—1914), mācītājs, literāts — 30, 31
- AUSEKLIS (īst. v. Miķelis Krogzemis; 1850—1879), dzejnieks — 23
- BARONS Krišjānis (1835—1923), folklorists — 44, 204, 213, 216
- BĀRS Juris (1808—1879), ārsts, ortogrāfijas pētnieks — 179, 195, 200
- BECENBERGERS (Bezenberger) Adalberts (1851—1922), vācu valodnieks — 34, 161, 162, 169, 171, 174, 175, 255
- BEHĀGELS (Behagel) Oto (1853—1936), vācu valodnieks — 232, 263, 264
- BENFEJS (Benfey) Teodors (1809—1881), vācu filologs — 34
- BERGMANE Anna (1910), valodniece — 177
- BERZIŅŠ Ludis (1870—1965), teologs, literāts — 52, 95, 96
- BERZIŅŠ Pēteris (1848—1926), literāts, grāmatizdevējs — 220
- BIEZBĀRDIS Kaspars (1806—1886), sabiedriska darbinieks — 7, 33, 45, 59, 180
- BILENŠTEINS (Bielenstein) Augusts (1826—1907), baltvācu mācītājs, valodnieks un etnogrāfs — 34, 36, 45,

- 47, 49, 74, 79, 80, 82, 86, 89, 160, 161, 163, 167,
168, 171, 174, 175, 177, 178, 195, 200
- BIRKERTS Antons (1876—1971), literatūrzinātnieks — 25
- BITNERS (Büttner) Georgs (1805—1883), baltvācu mā-
cītājs, folklorists — 195
- BLAUMANIS Rūdolfs (1863—1908), rakstnieks — 80,
145
- BLESE Ernests (1892—1964), valodnieks — 39, 168
- BLINKENA Aina (1929), valodniece — 177
- BODMERS (Bodmer) Johans Jakobs (1698—1783), švei-
ciešu literāts — 261
- BODUĒNS DE KURTENĒ (Baudouin de Courtenay)
Jans (1845—1929), poļu un krievu valodnieks — 39,
42, 43, 164
- BOPS (Bopp) Francs (1791—1867), vācu valodnieks —
34, 96
- BRAZE (Brasche) Gustavs (1802—1883), baltvācu mā-
cītājs, literāts — 45, 104
- BRENCIS Eduards (1887—1916), valodnieks — 206, 217
- BRIGADERE Anna (1861—1933), rakstniece — 218
- BRIKNERS (Brückner) Aleksandrs (1856—1939), poļu
valodnieks — 167
- BRUGMANIS (Brugmann) Karls (1849—1919), vācu va-
lodnieks — 34, 74, 174
- BUDAGOVŠ (Будагов) Rubens (1910—1982), krievu
valodnieks — 96
- BŪGA (Būga) Kazimiers (1879—1924), lietuviešu va-
lodnieks — 220

- BUSLAJEVS (Буэлаев) Fjodors (1818—1897), krievu valodnieks — 34
- CEZARS Gajs Jūlijs (102 vai 100—44 p. m. ē.), Romas valstsvīrs — 231, 233
- CICERONS Marks Tullijs (106.—43. p. m. ē.) — romiešu orators un filozofs — 231, 233
- CIRĶELIS Fricis (1852—1931), skolotājs, sabiedriska darbinieks — 9, 10
- CIRULIS Indriķis (1860—1945), skolotājs, literāts — 196, 198, 206, 212
- CUKURS Reinis (1886—?), skolotājs — 54, 55, 132
- DALS (Даль) Vladimirs (1801—1872), krievu valodnieks, leksikogrāfs — 214, 218
- DARVINS (Darwin) Čārlzs (1809—1882), angļu dabaszinātnieks — 66
- DEGLAVS Augusts (1862—1922), rakstnieks — 218
- DELBRIKS (Delbrück) Bertolds (1842—1922), vācu valodnieks — 34, 74, 75, 83, 167, 237
- DEMOKRITS (ap 460—370 p. m. ē.), sengrieķu filozofs — 63, 64
- DINSBERGS Ernests (1816—1902), rakstnieks, sabiedriska darbinieks — 15, 17, 18, 98, 218, 262
- DIRIĶIS Bernhards (1831—1892), žurnālists — 180
- DOKU ATIS (1861—1903), rakstnieks — 80
- DOSTOJEVSKIS (Достоевский) Fjodors (1821—1881), krievu rakstnieks — 23
- DRAUDZIŅA Natālija (1864—1949), izglītības darbiniece — 208

- DRAVNIEKS Jēkabs (1858—1927), valodnieks, grāmat-
izdevējs — 132, 136, 137, 144, 148
- DRESELIS (Dressel) Georgs (1654—1698), baltvācu
mācītājs — 218
- DUBURS Jēkabs (īst. v. J. Āriņš; 1866—1916), aktieris,
skatuves mākslas pedagogs — 196, 197
- DUCMANIS Kārlis (1881—1943), sabiedriska darbinieks —
220, 221
- EGLE Rūdolfs (1889—1947), literāts, bibliogrāfs — 20
- EGLITIS Viktors (1877—1945), rakstnieks — 114, 153,
154, 155, 193
- ELGERS (Elger) Georgs (1585—1672), latviešu vārd-
nīcas autors — 179
- ELVERFELDS (Elverfeld) Kārlis Gothards (1756—1819),
baltvācu literāts — 14
- ENDZELINS Jānis (1873—1961), valodnieks — 19, 32,
36, 38, 40, 41, 43, 44, 49, 50, 55, 56, 57, 71, 72,
75, 76, 77, 78, 80, 85, 91, 92, 97, 104, 106, 112, 115,
116, 119, 130, 132, 155, 162, 164, 168, 169, 170, 171,
175, 176, 183, 184, 185, 191, 193, 194, 196, 197, 198,
199, 200, 201, 202, 206, 207, 211, 213, 214, 215, 216,
217, 219, 220, 221, 222
- FIKS (Fick) Augusts (1833—1916), vācu valodnieks —
34
- FIREKERS (Fürecker) Kristofors (ap 1615—1684 vai
1685), baltvācu mācītājs, valodas pētnieks — 109,
178
- FORTUNATOVS (Фортунатов) Filips (1848—1914),
krievu valodnieks — 81, 173, 195, 196, 209

- FREIBERGS-BRIVKALNIEKS Georgs (1854—1904), literāts, filologs — 7, 187, 198
- FREITĀGS (Freytag) Gustavs (1816—1895), vācu rakstnieks — 232
- GEIGERS (Geiger) Lācars (1829—1870), filozofs, valodnieks — 63
- GĒTE (Goethe) Johans Volfgangs (1749—1832), vācu dzejnieks — 134, 135, 137, 146, 232
- GLIKS (Glück) Ernsts (1652—1705), Bībeles tulkotājs — 109, 178, 234
- GOTSEDS (Gottsched) Johans Kristofs (1700—1766), vācu dzejnieks — 260
- GRAUDIŅŠ Kārlis (1863—1915), žurnālists — 51, 52
- GRIENS Ludvigs (1860—1930), žurnālists, rakstnieks — 138, 245
- GRIMMS (Grimm) Jakobs (1785—1863), vācu filologs — 21, 30, 34, 98, 214, 236, 240
- GRIMMS (Grimm) Vilhelms (1786—1859), vācu filologs — 30
- GROSVALDS Frīdrihs (1850—1924), advokāts, Rīgas latviešu biedrības priekšnieks — 212
- GROŠKE (Groschke) Johans Gotlībs (1760—1828), baltvācu dabaszinātnieks, Jelgavas Pētera akadēmijas profesors — 6, 14
- ĢINTERS Augusts (1885—1944), bibliogrāfs — 189
- ĢIEZENS Augusts (1888—1964), tulkotājs — 16
- HARDERS (Harder) Kristofs (1747—1818), baltvācu mācītājs, literāts — 178
- HAUGENS (Haugen) Einars (1908), amerikāņu valodnieks — 98

- HAUZENBERGA-STURMA Edīte (1901—1983), valodniece — 216
- HEINE (Heine) Heinrihs (1797—1856), vācu dzejnieks — 27
- HEIZE (Heyse) Pauls (1830—1914), vācu dzejnieks — 232
- HERAKLITS (ap 544 — ap 483 p. m. ē.), sengrieķu filozofs — 64, 234
- HERBARTS (Herbart) Johans Frīdrihs (1776—1841), vācu filozofs — 40
- HERDERS (Herder) Johans Gotfrīds (1744—1803), vācu rakstnieks — 261
- HERISS (Harris) Džeimss (1709—1786), angļu filozofs — 64
- HESELBERGS (Hesselberg) Heinrihs (1792—1877), baltvācu mācītājs — 89
- HOMĒRS (9—8 gs. p. m. ē.), sengrieķu dzejnieks — 6, 14, 15, 18, 139
- HÜGENBERGERS (Hugenberger) Kārlis Frīdrihs (1784—1860), baltvācu literāts — 14
- HUMBOLTS (Humboldt) Vilhelms (1767—1835), vācu filozofs un filologs — 43, 96, 97
- JABLONSKIS (Jablonskis) Jons (1860—1930), lietuviešu valodnieks — 35, 44, 152
- JAGIČS (Jagić) Vatroslavs (1838—1923), horvātu valodnieks — 34
- JAKOBSONS Jēkabs (1865—?), žurnālists — 49
- JANSONS (Brauns) Janis (1872—1917), sabiedriska darbinieks, publicists — 26, 27, 28

- JANŠEVSKIS Jēkabs (1865—1931), rakstnieks — 52,
112, 218, 262
- JAUNSUDRABIŅŠ Jānis (1877—1962), rakstnieks — 218
- JENDE Ādams (1861—1918), mācītājs, literāts — 77
- JIRGENS Rūdolfs (1869—1944), filozofs — 60, 61, 74
- JOHANSONS (Johannson) Arvīds (1860—1926), zviedru
valodnieks — 232, 240
- KALNIŅŠ Juris (1847—1919), skolotājs, literāts — 47,
52, 53, 54, 55, 75, 184
- KALNIŅŠ Kārlis (1845—1919), rakstnieks — 142, 247,
249
- KANTS (Kant) Imanuēls (1724—1804), vācu filozofs —
258
- KĀRKLUVALKS Fricis (1867—1903), jurists, žurnā-
lists — 70, 117, 181
- KAUDZĪTE Matīss (1848—1926), rakstnieks — 80, 188,
189
- KAUDZĪTE Reinis (1839—1920), rakstnieks — 80
- KAULIŅŠ Jānis (1863—1940), valodnieks, filozofs — 34,
38, 42, 175
- KAZOKU DĀVIS (īst. v. Dāvids Pelcs; 1850—1913), sko-
lotājs, literāts — 128, 129
- KIRŠA (Kirša) Fausts (1891—1964), lietuviešu dzej-
nieks — 152
- KNOPE Elza (1925), literatūrzinātniece — 25
- KRAŠEVSKIS (Kraszewski) Juzefs Ignacijs (1812—
1887), poļu rakstnieks — 152
- KRĒVE-MICKĒVIČS (Krėve-Mickevičius) Vincs (1882—
1954), lietuviešu literāts — 152

- KRILOVS (Крылов) Ivans (1769—1844), krievu rakstnieks — 28, 265
- KRONBERGS Vilhelms, K. Milenbaha sievastēvs — 8, 12
- KRONVALDS Atis (1837—1875), skolotājs, valodnieks — 7, 33, 46, 54, 59, 71, 107, 108, 116, 118, 204
- KRUMBERGS Pēteris (1823—?), literāts, valodnieks — 195
- KUDRJAVSKIS (Кудрявский) Dmitrijs (1867—1920), krievu valodnieks — 68
- KUNDZIŅŠ Kārlis (1850—1937), teologs — ielikumā
- KUNDZIŅŠ Ludvigs (1855—1940), veterinārārsts — ielīmē
- KURCIJS (Curtius) Georgs (1820—1885), vācu filologs — 34, 65
- LAIMIŅŠ Antons (1857—1909), skolotājs — 47, 54, 75
- LANGE (Lange) Jakobs (1711—1777), baltvācu mācītājs — 203
- LAUTENBAHS Jēkabs (1847—1928), filologs, rakstnieks — 17, 22, 23, 30, 34, 35, 42, 49
- LERHIS-PUSKAITIS Ansis (1859—1903), rakstnieks, folklorists — 216, 262
- LESINGS (Lessing) Gotholds Efraims (1729—1781), vācu rakstnieks — 232
- LESKINS (Leskien) Augusts (1840—1916), vācu valodnieks — 34
- LINDE Kristaps (1881—1948), aktieris — 195
- MANASEINS Nikolajs (1835—1895), Krievijas valsts darbinieks — 10

- MANCELIS (Mancelius) Georgs (1593—1654), baltvācu mācītājs, valodnieks — 109, 121, 178, 200, 203, 217, 234
- MEDNIS Eduards (1863—?), psihologs, skolotājs — 117
- MEIERS (Meyer) Leo, Tērbatas universitātes profesors — 7, 34
- MEIJE (Meillet) Antuāns (1866—1936), franču valodnieks — 81, 82, 97, 164, 173, 220
- MEKONS Fricis (1833—1901), skolotājs, žurnālists — 46, 47
- MIKLOŠIČS (Miklosich) Francis (1813—1891), slovēņu valodnieks — 34
- MIKOLA (Mikkola) Josepi Juliuss (1866—1946), somu valodnieks — 170
- MILENBAHA Katrine (dz. Neimane; 1827—1894), K. Milenbaha māte — 5
- MILENBAHA Marija (dz. Kronberga; 1867—1908), K. Milenbaha sieva — 12
- MILENBAHS Fēlikss (1889—1925), K. Milenbaha dēls — 13, 208
- MILENBAHS Fricis (1863—1933), K. Milenbaha brālis, teologs — 6, 8, 205
- MILENBAHS Kārlis (1888—?), K. Milenbaha dēls, inženieris — 12, 214, 221
- MILENBAHS Jānis (1860—?), K. Milenbaha brālis, ārsts — 6, 8
- MILENBAHS Matīss (1823—1913), K. Milenbaha tēvs — 5

- MILLERS (Müller) Frīdrihs (1834—1898), austriešu valodnieks — 75
- MILLERS Kārlis (Zariņu Kārlis; 1844—1911), skolotājs, literāts — 7
- MILLERS Makss (1823—1900), angļu filologs — 62, 65, 235
- NEIKENS Juris (1826—1868), mācītājs, rakstnieks — 204
- NEILANDS Jānis (1840—1915), mācītājs, literāts
- NIDERMANIS (Niedermann) Makss (1847—1954), šveiciešu valodnieks — 220
- NIEDRA Andrievs (1871—1942), mācītājs, rakstnieks — 146
- NURENS, Norēns (Noreen) Ādolfs (1854—1925), zviedru valodnieks — 103, 104, 105, 140, 141, 142, 231, 237, 238, 240, 241, 250, 251, 255, 263
- OLAVS Vilis (īst. v. V. Plute; 1867—1917), sabiedrisks darbinieks — 133
- OSIS Jēkabs (1860—1920), filozofs — 42
- OSTHOFS (Osthoff) Hermanis (1847—1909), vācu valodnieks — 34, 236
- OZOLS Arturs (1912—1964), valodnieks — 52
- PAULS (Paul) Hermanis (1846—1921), vācu valodnieks — 21, 34, 39, 40, 74, 75, 94, 98, 233, 263, 264
- PAVASARU JĀNIS (īst. v. J. Veismanis; 1867—1913), mācītājs, dzejnieks — 27, 28, 52
- PEILE Jevgeņija (1908—1979), bibliogrāfe — 51
- PELEKSIS Jānis (1850—1923), sabiedrisks darbinieks — 196

- PEŠKOVSKIS (Пешковский) Aleksandrs (1878—1933), krievu valodnieks — 79
- PĒTERSONS Alberts, Talsu skolotājs — 111
- PIROCKINS (Piročkinas) Arnolds (1931), lietuviešu valodnieks — 37
- PLAČS Atis (Oto; 1851—1916), skolotājs — 47
- PLĀČIS Juris (1869—1942); valodnieks — 211
- PLUDONIS Vilis (īst. v. V. Lejnicks; 1874—1940); rakstnieks — 218
- POGODINS (Погодин) Aleksandrs (1872—1947), krievu valodnieks — 77, 164, 209
- PORUKS Jānis (1871—1911), rakstnieks — 135
- PORZEZINSKIS (Porzeziński) Viktors (1870—1929), poļu valodnieks — 68
- PRELVICS (Prellwitz) Valters (1864—?) vācu valodnieks — 169
- PUCISU ĢEDERTS (Eilenbergs; 1846—1919), grāmatizdevējs — 48
- PUMPURS Andrejs (1841—1902), rakstnieks — 23, 138, 181, 254, 258, 259
- PURAPUĶE Jānis (1864—1902), rakstnieks — 138
- PURIŅŠ Nikolajs (Puriņu Klāvs; 1858—1935); žurnālists, rakstnieks — 144, 148
- RAINIS (īst. v. Jānis Pliekšāns; 1865—1929), rakstnieks — 20, 114, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 150, 152, 153, 156, 157, 158, 218, 243, 244, 247, 249
- RAMANS Aleksandrs (1861—1933), sabiedriska darbinieks — 206, 210

- ĀRĀNKĒ (Ranke) Leopolds fon (1795—1886), vācu vēsturnieks — 232
- REHEHÜZENS (Rehehusen) Johans Georgs (? — ap 1664), latviešu gramatikas autors — 45
- RIHTERS — 235
- ROZENBERGERS (Rosenberger) Oto (1769—1856), baltvācu valodnieks — 49, 195
- RUDZITE Marta (1924), valodniece — 162
- SANDERS Jānis (1858—1951), mācītājs, literāts — 69, 84, 91, 166
- SAULIETIS Augusts (īst. v. A. Plikauss; 1869—1933), rakstnieks — 80
- SAVINJI (Savigny), vēsturnieks — 236
- SELJE (Selye) Hanss (1907—1982), kanādiešu zinātnieks — 120
- SILIŅŠ Matīss (1861—1942), etnogrāfs, literāts — 184
- SIRMAIS Jānis (1863—1895), valodnieks — 18, 38, 91, 261
- SKOVĀRNE (dz. Lagzdiņa) Margrieta Emīlija (1903), K. Mišenbaha tēva māsas mazmeita — 5
- SKUJA Jānis, skolotājs — 47, 54
- SOKOLS Ēvalds (1901—1965), literatūrzinātnieks — 140
- SPALVIŅŠ Heinrihs (1841—1913), skolotājs, redaktors — 47, 54, 75, 190
- SPISS (Špīss) Jānis (1830—1896), skolotājs, literāts — 47
- SROGA (Sruoga) Balis (1896—1947), lietuviešu rakstnieks — 152

- STĒNDĒRŠ (Štender) Ģothards Frīdrihs (1714—1796),
baltvācu mācītājs, valodnieks — 58, 109, 121, 178,
179, 203, 204, 234
- STERSTE Andrejs (1853—1921), jurists, sabiedrisks dar-
binieks — 47, 48, 49, 54, 55, 57, 75, 79, 82, 89, 150,
190, 192, 195, 200
- STERSTE Elza (1885—1976), dzejniece — 150
- STRAUME Jānis (ps. Vaidelaitis; 1861—1929), lite-
rāts — 245
- ŠAHMATOVS (Шахматов) Aleksejs (1864—1920), krie-
vu valodnieks — 79, 97, 173, 209
- ŠILLERS (Schiller) Frīdrihs (1759—1805), vācu dzej-
nieks, dramaturgs — 232, 249
- SIRRENS (Schirren) Karls Kristiāns (1826—1910), balt-
vācu vēsturnieks — 159
- ŠLECERS (Schlözer) Augusts Ludvigs (1735—1809),
vācu vēsturnieks — 159
- SLEIHERS (Schleicher) Augusts (1821—1868), vācu
valodnieks — 34, 42, 97, 164
- ŠMITS (Schmidt) Johanness (1843—1901), vācu valod-
nieks — 34, 164, 170
- ŠMITS Pēteris (1869—1938), valodnieks, etnogrāfs —
29, 38, 39, 77, 149, 164, 186, 187, 196, 198, 208,
217, 218
- STEINBERGS Valentīns (1915), padomju filozofs — 27
- STEINTĀLS (Steinthal) Heimanis (1823—1899), vācu
valodnieks, psihologs — 34, 40
- TAURINŠ Ģederts, skolotājs — 47

- TEGNER (Tegner) Esaija (1843—1928), zviedru valodnieks — 251
- TEIHMILLERS (Teichmüller) Gustavs (1832—1888), filozofs, Tērbatas universitātes profesors — 41, 42
- TIHTERS (Tichter) Heinrihs, Talsu skolas priekšnieks — 9
- TOMSONS (Томсон) Aleksandrs (1860—1933), krievu valodnieks — 79
- TRASUNS Francis (1864—1926), mācītājs, literāts — 184
- TRENDELENBURGS (Trendelenburg) Frīdrihs Ādolis (1802—1872), vācu filozofs — 41
- ULMANIS (Ulmann) Karls Kristiāns (1793—1871), baltvācu mācītājs, leksikogrāfs — 36, 179, 203, 204, 242
- UPITS Andrejs (1877—1970), rakstnieks — 20
- VALDEMĀRS Krišjānis (1825—1891), sabiedrisks darbinieks — 33
- VATSONS (Watson) Kārlis Frīdrihs (1777—1826), baltvācu mācītājs, literāts — 159
- VEBERS Aleksandrs (1848—1910), žurnālists, sabiedrisks darbinieks — 180, 182
- VEISMANIS J. sk. Pavasaru Jānis
- VELME Jēkabs (1855—1928), valodnieks, žurnālists — 7, 38, 42, 52, 54, 60, 75, 88, 95, 96, 205
- VILANDS (Wieland) Kristofs Martins (1733—1813), vācu rakstnieks — 260
- VILIBALDS (īst. v. Jēkabs Vildavs; 1851—1893), žurnālists, literāts — 138, 247
- VILSONS Alfons (1917), literatūrzinātnieks — 27

- VIRHOVS (Wirchow) Rūdofls (1821—1902), vācu zinātnieks — 161
- VIENDORFS Henrijs (1861—1916), grāmatizdevējs, sabiedrisks darbinieks — 212
- VISMANIS (Wischmann) Johans (? — ap 1705), baltvācu mācītājs, literāts — 14, 109
- VOLTERS (Voltaire) (īst. v. Aruē Fransuā Marī; 1694—1778), franču filozofs, rakstnieks — 231
- VOSTOKOVŠ (Востокон) Aleksandrs (1781—1864), krievu valodnieks — 75
- VUNTS (Wundt) Vilhelms (1832—1920), vācu filozofs, psihologs — 68
- ZĀLITE Pēteris (1864—1939), filozofs, žurnālists — 139, 144, 145, 148
- ZEIFERTS Teodors (1865—1929), literatūrkritiķis — 20, 22, 24, 95, 143, 146, 147, 148
- ZELTMATIS (īst. v. Ernestš Kārklīņš; 1868—1961), aktieris, pedagogs — 196, 198
- ZOLĀ (Zola) Emils (1840—1902), franču rakstnieks — 24
- ZUBATIJS (Zubatý) Josefs (1855—1931), čehu valodnieks — 35, 37, 38, 48, 83, 86, 165, 167, 168, 204, 205

SATURS

Ceļa sākums	5
Kam nodoties — folklorai vai literatūrai?	14
Valodnieka tapšana	32
Kādiem būt latviešu gramatikas terminiem	45
Valodniecības popularizētājs	58
Teikuma mācība	73
Valodas kopšana ir nepieciešama!	96
Pasaules atspulgs vārdā	107
Valoda un vārda māksla	134
Pie valodas saknēm	159
Vienotai rakstībai un izrunai	177
Mūža darbs	202
Nobeiguma vietā	222
Pielikums. K. Milenbaha raksts «Par valodas pareizību» no 4. krājuma «Daži jautājumi par latviešu valodu»	225
Personu rādītājs	267

Ина Петровна Друвиете

ЯЗЫКОВЕД

КАРЛ МЮЛЕНБАХ

(Латвийская Академия наук.
Институт языка и литературы)

Издательство «Зинатне»

Рига 1990

На латышском языке

IZDEVNIECĪBAS «ZINĀTNE»
APGADA IZNAK SĀDĪ DĀRĪ
VALDĪBNIECĪBA

Ina Druviete

KĀRLIS MILENBAHS

Redaktore *V. Dzelzs.*

Mākslinieciskā redaktore *I. Jēgere.*

Tehniskā redaktore *G. Sļepkova.*

Korektore *R. Krastiņa.*

ИБ № 2914

Nodota salikšanai 10.04.90. Parakstīta iespēšanai 21.09.90. Formāts 70×90/32. Tipogr. papīrs Nr. 1. Literatūras garnitūra. Augstspiedums. 9,5 fiz. iespiedl.; 11,12 uzsk. iespiedl.; 11,27 uzsk. kr. nov., 11,11 izdevn. l. Metiens 3000 eks. Pasūt. Nr. 370., cehs № 1. Maksā 1 rbl. 80 kap. Izdevniecība «Zinātne», 226530 PDP Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Iespēsta tipogrāfija «Rota», 226011 Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

Dr. Karlis Milēnbahs — R. Krastiņa
1990 — 288 lpp.
ISBN 5-7008-0100-108
D 1811(11)-90
131-50
1811

Druviete I.

Dr 956 Kārlis Mīlenbahs. — R.: Zinātne,
1990. — 283 lpp.

ISBN 5—7966—0475—9

Grāmatā sniegts latviešu valodnieka Kārļa Mīlenbaha (1853—1916) dzīves gājuma, zinātniskās un sabiedriskās darbības apskats saistībā ar kultūrvēsturiskajiem procesiem latviešu nacionālās zinātnes veidošanās laikā. Dots ieskats K. Mīlenbaha lingvistisko uzskatu tapšanā, parādīta viņa teorētisko atzinumu un praktisko ieteikumu nozīme latviešu literārās valodas un valodniecības attīstības gaitā.

Grāmata var noderēt vecāko klašu skolēniem, studentiem, visiem, kas interesējas par latviešu zinātnes un kultūras vēsturi.

D 4602020100—106 134—90
M811(11)—90

81.2Ld

IZDEVNIECĪBAS «ZINĀTNE»
APGĀDĀ IZNĀK ŠĀDI DARBI
VALODNIECĪBĀ

V. Dambe

LATVIJAS APDZIVOTO VIETU
UN TO IEDZIVOTĀJU NOSAUKUMI

K. Siliņš

LATVIEŠU PERSONVĀRDU VĀRDNICA

V. Skujiņa

LATVIEŠU TERMINOLOĢIJAS
IZSTRĀDES PRINCIPI

ONOMASTICA LETTICA

V. Skujiņa, R. Kvašīte

LIETISĶO TEICIENU VĀRDNICA

LATVIJAS PUTNU NOSAUKUMI

Latvijas ZA Terminoloģijas komisijas
60. biļetens

APGĀDES, TIRDZNIECĪBAS
UN FINANSU LIETVEDĪBAS TERMINI

Latvijas ZA Terminoloģijas komisijas
61. biļetens

MEDICINAS TERMINI

Latvijas ZA Terminoloģijas komisijas
62. biļetens

L. Čerfase

LATIŅU SPĀRNOTIE TEICIENI

IZDEVNĪCĪBAS «ZINĀTNE»
APGADA IZNAK SĀDI DARBI
VALODNĪCĪBA

V. Dambis

LATVIAUS APDZĪVOTO VEIŅI
UN TO IEDZĪVOTĀJU NOSAUKUMI

K. Silga

LATVIŠU PERSONVĀRDU VARDNĪCA

V. Skudra

LATVIŠU TERMIŅOLOGĪJAS
IESTĀDES PRINCĪPI

ORONĀSTVĒNĀ LĒTĪCA

V. Štejnā, R. Kvašņe

LĒTIŠKO LĒTĪCĪBU VARDNĪCA

Dr. J. Čakša

LĒTĪVĀJAS PUTŅU NOSAUKUMI

Dr. J. Čakša

LĒTĪVĀJAS LĒTĪNĒMĒJAS
UN LĒTĪVĀJAS

NO LĒTĪVĀJAS

ISBN 5-7000-0000-0

APGĀDES TIRDZĪNĪCĪBAS

UN FINANŠLĒTĪBĪBAS TERMIŅI

LĒTĪVĀJAS LĒTĪNĒMĒJAS UN LĒTĪVĀJAS

NO LĒTĪVĀJAS

TERMIŅI

LĒTĪVĀJAS LĒTĪNĒMĒJAS UN LĒTĪVĀJAS

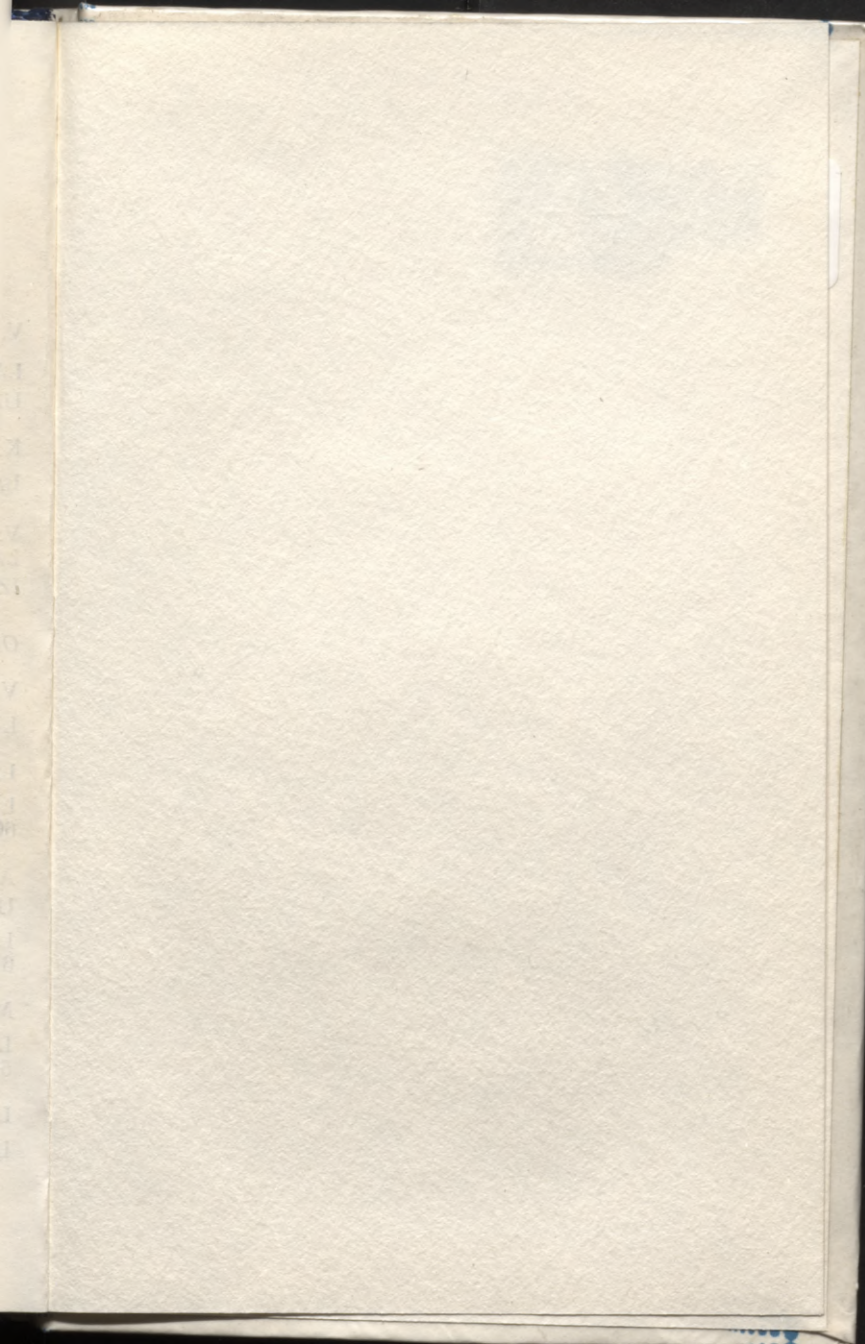
NO LĒTĪVĀJAS

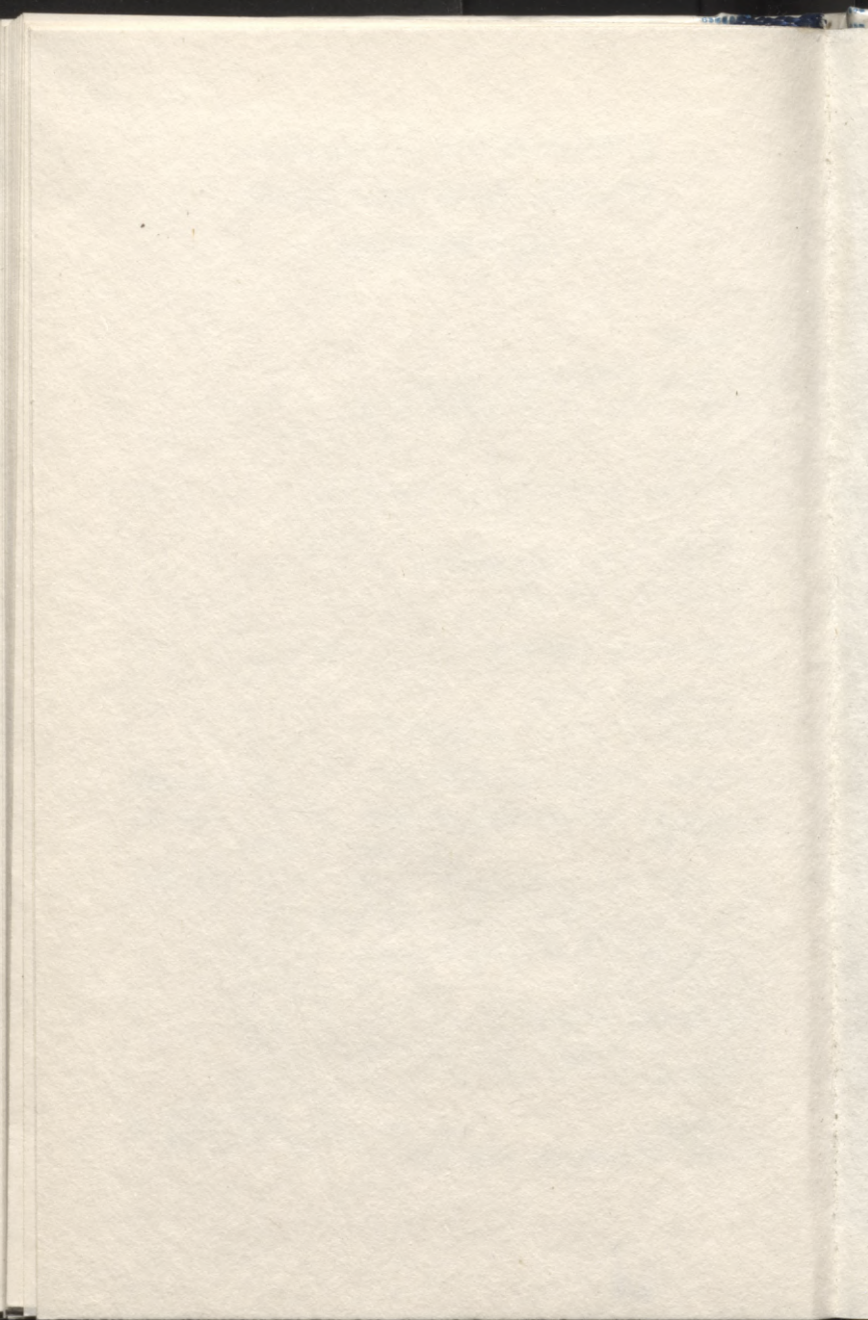
TERMIŅI

99-134-101-001020004
D 00-(11)11RM

LĒTĪVĀJAS SPĀRNOTE LĒTĪCĪBI

14





Kontroleksemplārs

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA



0304029087

1 r. 80 k.

Grāmatai par ievērojamo latviešu valodnieku Kārli Mīlenbahu (1853—1916) vajadzēja rasties jau sen. Vienlaikus tā uzrakstīta par agru. Daudz kas ir zudis un nav vairs atsaucams, daudz vēl jāpētī un jānoskaidro.

Zinātniska monogrāfija par Kārli Mīlenbahu ir nākotnes uzdevums — nepieciešams un neatliekams. Svarīgāk šķita vispirms pastāstīt par latviešu valodnieku tiem, kas viņa vārdu dzirdējuši tikai iztālēm.

Šī grāmata aizsāk izdevumu virkni par izciliem latviešu zinātniekiem.